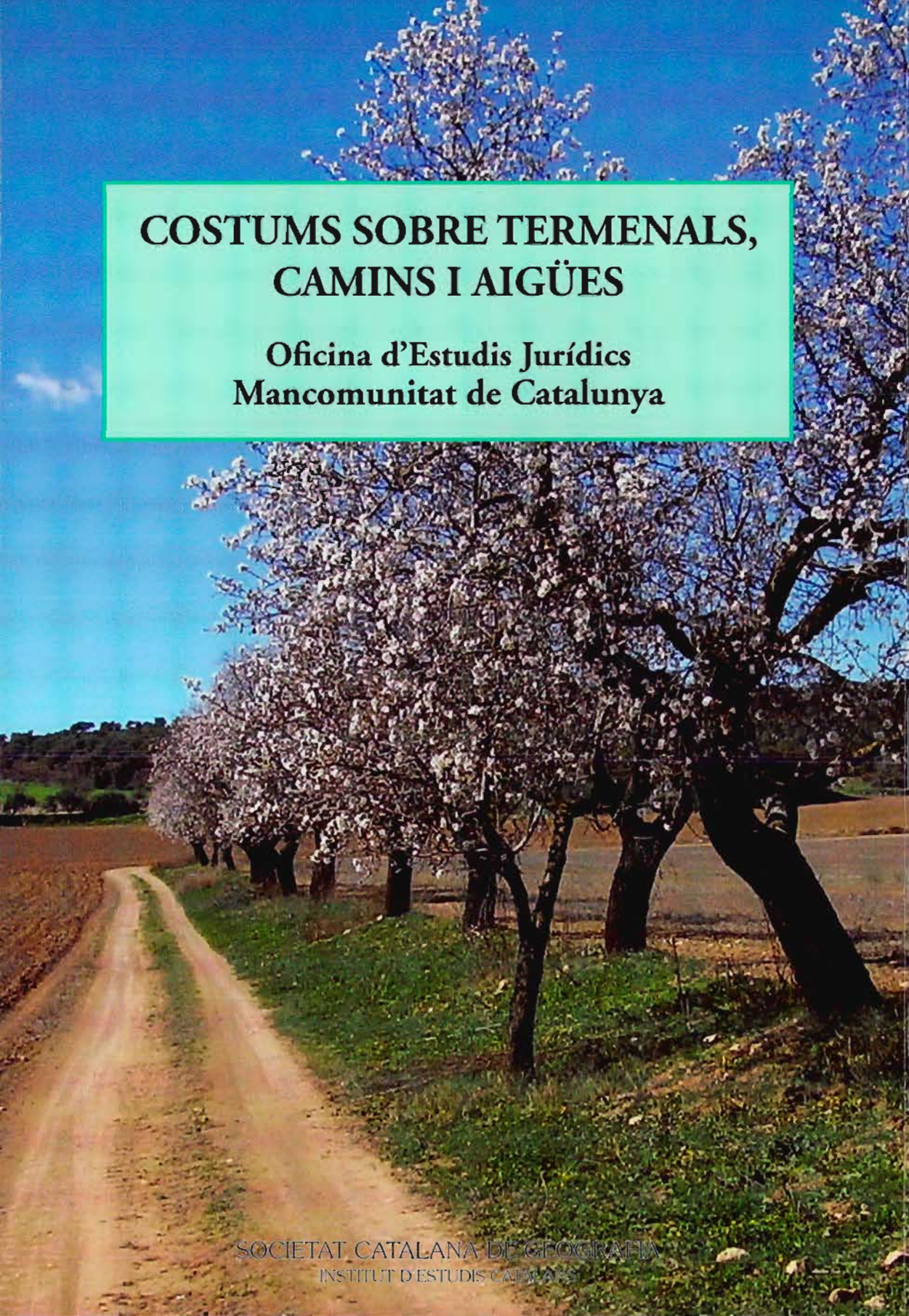

COSTUMS SOBRE TERMENALS, CAMINS I AIGÜES

Oficina d'Estudis Jurídics
Mancomunitat de Catalunya

OFICINA D'ESTUDIS JURÍDICS

L'Oficina d'Estudis Jurídics (1918-1924) fou l'organisme creat per la Mancomunitat de Catalunya amb l'objectiu de compilar el Dret català i assessorar jurídicament el Consell.

El seu director fou un jurista amb una notòria sensibilitat geogràfica: Francesc Maspons i Anglasesell (1872 – 1966). La resta de membres eren: Martí Esteve i Guau, Ramon Coll i Rodés, Ferran Valls i Taberner, Ramon d'Abadal i de Vinyals, Rafael Closas i Cendra, i Tomàs Roig i Llop.

Un dels camps d'actuació de l'Oficina fou l'elaboració i publicació d'un *Costumari català*, que recollís diferents aspectes del dret consuetudinari. D'aquest costumari només s'arribaren a publicar dos volums, el primer referit a *Usos i costums de bon pagès sobre boscos i arbredes* (1920) i el segon, que ara reeditem, sobre *Costums sobre termenals, camins i aigües, en terres de pagès* (1921).

Els *Costums sobre termenals, camins i aigües* ens il·lustren sobre el que l'Oficina anomenava amb propietat “les tres servituds rústiques cabdals”. Aquestes tres qüestions, com el pròleg de l'obra remarca, “són d'alt interès per a tothom que tingui terra de pagès o que, encara que no en tingui, hi hagi d'intervenir”. Però més enllà de l'interès particular, vinculat a la gestió de la propietat rústica, els costums recollits són d'interès general, “perquè les qüestions a les quals fan referència atenyen fins i tot a aquell que es limiti a travessar-les fent via enllà.” Límits, camins i conduccions o aprofitaments de l'aigua són també, ben sovint, elements patrimonials (béns) col·lectius, i sota aquest prisma el geògraf que planifica i intervé en el territori els ha de tenir ben presents.

**SOCIETAT CATALANA DE GEOGRAFIA
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS**

**COSTUMS SOBRE TERMENALS,
CAMINS I AIGÜES**

**Oficina d'Estudis Jurídics
Mancomunitat de Catalunya**

Estudi introductori a cura de Jesús Burgueño

2013

**COSTUMS SOBRE TERMENALS,
CAMINS I AIGÜES**

SOCIETAT CATALANA DE GEOGRAFIA
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

**COSTUMS SOBRE TERMENALS,
CAMINS I AIGÜES**

Oficina d'Estudis Jurídics
Mancomunitat de Catalunya

Estudi introductori a cura de Jesús Burgueño

2013

Costums sobre termenals, camins i aigües

A la portada: Oficina d'Estudis Jurídics, Mancomunitat de Catalunya. — Nova ed. del vol. 2 del *Costumari català*, *Costums sobre termenals, camins i aigües, en terres de pagès*, editat per la Mancomunitat de Catalunya el 1921. — Referències bibliogràfiques. Índex
ISBN 9788499651880

I. Burgueño, Jesús, ed. II. Catalunya. Mancomunitat. Oficina d'Estudis Jurídics

III. Societat Catalana de Geografia IV. Títol: *Costumari català*

1. Dret consuetudinari — Catalunya 2. Atermenament — Catalunya

3. Camins — Dret i legislació — Catalunya 4. Dret d'aigües — Catalunya

340.141(467.1)

Aquesta obra és una edició facsímil del volum segon del *Costumari català* amb el títol *Costums sobre termenals, camins i aigües, en terres de pagès*, editat per la Mancomunitat de Catalunya el 1921.

© Jesús Burgueño per l'estudi introductori

Editat per la Societat Catalana de Geografia,
Filial de l'Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: novembre 2013

Tiratge: 850 exemplars

Disseny i maquetació: Geotec, Estudis i Projectes Geogràfics
Valldoreix, 2. 08024 Barcelona

Fotografia sobrecoberta: Ignasi Aldomà (terme d'Algerri, a la Noguera)

Impressió: AgilPrint Serveis Gràfics S.L.
Consell de Cent, 490. 08013 Barcelona

ISBN: 978-84-9965-188-0

Dipòsit Legal: B. 26028-2013

Edició feta amb la col·laboració de la Diputació de Barcelona
en el marc del Centenari de la Mancomunitat de Catalunya:

Diputació
Barcelona

Són rigorosament prohibides sense l'autorització escrita dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

SUMARI

PRESENTACIÓ

L'Oficina d'Estudis Jurídics	IX
Costumari català	XIII
Metodologia	XV
Els col·laboradors: una geografia desigual	XXII
L'estroncament de la col·lecció	XXIV

COSTUMARI CATALÀ: COSTUMS SOBRE TERMENALS, CAMINS I AIGÜES EN TERRES DE PAGÈS

Advertiments previs	7
Part Primera. Dels termenals	15
Part Segona. Dels camins	37
Part Tercera. De les aigües	47
Part Quarta. Terminologia	65
Notes	115
Índex	119

PRESENTACIÓ

L'Oficina d'Estudis Jurídics

Som en temps d'efemèrides ben significades en la història de Catalunya. Un d'aquests aniversaris és el centenari de l'establiment de la Mancomunitat de Catalunya, primer assaig contemporani d'autogovern. Després d'anys d'estira-i-arroña i de debats parlamentaris estèrils, el govern conservador d'Eduardo Dato obrí la porta a la mancomunació de províncies mitjançant un decret, amb data 18 de desembre de 1913. Poc després, el 26 de març de 1914 un reial decret presentat al Rei pel ministre de la Governació, José Sánchez Guerra, establia l'Estatut de la Mancomunitat catalana, formada per les quatre províncies “para fines exclusivamente provinciales”.

És prou conegut que la Mancomunitat, amb ben pocs mitjans i competències, va desenvolupar una tasca de modernització i desenvolupament del país que, afortunadament, anava molt més enllà del que es podrien considerar simples finalitats provincials. La Mancomunitat desenvolupà una ingent activitat cultural amb autèntica ambició nacional, tot seguint les passes del que ja havia iniciat la Diputació de Barcelona presidida pel mateix Enric Prat de la Riba, amb els exemples paradigmàtics de la creació de l'Institut d'Estudis Catalans i la Biblioteca de Catalunya (1907). Una d'aquestes institucions alhora culturals i administratives (avui dia en diuen *instruments d'estat*) fou l'Oficina d'Estudis Jurídics (en endavant OEJ).

L'OEJ no és pas la institució de la Mancomunitat més ben coneguda. La bibliografia que s'hi refereix pràcticament es redueix al breu article publicat pel jurista Carles Obiols i Taberner en la *Revista jurídica de Catalunya* l'any 1980.¹ La pròpia Mancomunitat relata les circumstàncies de la creació de

1. “L'Oficina d'Estudis Jurídics de la Mancomunitat de Catalunya”, vol. LXXIX/3, p. 773-777. L'obra més completa publicada sobre la Mancomunitat també segueix bàsicament l'article d'Obiols, situant l'OEJ en el marc general de la defensa del dret civil català: Albert BALCELLS; Enric PUJOL; Jordi SABATER (1996) *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Barcelona, Proa, p. 483-487.

l'OEJ i les seves principals activitats en una publicació referida a *L'obra realitzada*.² El 25 d'abril de 1918 l'Assemblea de la Mancomunitat que presidia Josep Puig i Cadafalch prengué el següent acord:

“S'encomana al Consell Permanent que formuli, en el termini més breu possible per a portar-les a l'aprovació de l'Assemblea, les regles de Dret integrants del Règim jurídic català, codificant-les, sia parcialment per institucions o sia totalment; i que faci, demés, totes les actuacions necessàries per a portar la normalitat a la vida jurídica catalana i assegurar l'eficàcia del seu normal expandiment.”

Amb aquest objectiu, el Consell Permanent decidí constituir l'OEJ el 17 de juliol. L'endemà mateix va restar establerta en un acte que presidiren Joan Vallès i Pujals en representació del Consell, i Jaume Bofill i Matas com a delegat de l'Institut d'Estudis Catalans. L'Oficina ocupava “un departament en els baixos del pati de Sant Jordi”,³ del Palau de la Generalitat. A partir de l'inventari de béns realitzat pel secretari Martí Esteve el novembre de 1919 sabem que l'espai comprenia físicament un vestíbul, secretaria, sala de treball i sala de Juntes.⁴ La dotació material era mínima: només cal esmentar la presència d'una màquina d'escriure. Els llibres disponibles eren de propietat particular i de la Biblioteca de Catalunya. Una mica més endavant l'Oficina comptaria també amb línia de telèfon (si més no ja en disposa el mes de juny de 1921).

Pel que fa a les tasques encomanades –seguint C. Obiols– l'OEJ “simultanejà de bell antuvi la tasca compiladora amb l'estudi complet i monogràfic de les diverses institucions, i, a aquest efecte, va començar establint un ambiciós pla justificat de treball. La continuïtat de la seva actuació la menà a l'examen i dictaminació d'un seguit de qüestions que, essent dels més diversos caires, tenien el fons comú d'ésser essencialment jurídiques, i la van constituir també en òrgan de consulta del President i del Consell de la Mancomunitat i de diverses delegacions, integrants del mateix govern de la Corporació.”

Carles Obiols ens dona a conèixer la composició de l'OEJ: “La integraren Francesc Maspons i Anglasell, en funció de cap, Martí Esteve i Guau, Ramon Coll i Rodés, Ferran Valls i Taberner, Ramon d'Abadal i de Vinyals, Rafael Closas i Cendra, i Tomàs Roig i Llop, que hi fou introduït a petició de Jaume Bofill i Mates, del qual Tomàs Roig era passant i secretari particular.”

2. MANCOMUNITAT DE CATALUNYA (1919) “Estudis jurídics”, dins *L'obra realitzada. Anys 1914-1919*. Barcelona, Imp. Casa de la Caritat, p. 81-86.

3. MANCOMUNITAT DE CATALUNYA (1923) *L'obra realitzada. Anys 1914-1923*. Barcelona, Imp. Casa de la Caritat, p. 104.

4. Arxiu General de la Diputació de Barcelona (AGDB): llig. 3421, exp. 21. Inventari de l'Oficina d'Estudis Jurídics.

El director de l'OEJ, Francesc de Paula Maspons i Anglasesell (Barcelona, 1872 – Bigues i Riells, 1966) a més d'eminent jurista fou alhora –seguint també en això les passes del seu pare, F. Maspons i Labrós– president del Centre Excursionista de Catalunya (1925-31) i, per això, amic i col·laborador de Pau Vila. Quan assumí la direcció de l'Oficina d'Estudis Jurídics presidia l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona (1918-20). Per la seva funció directora i pel que suposa de reivindicació de la ruralitat, és més que probable que Maspons concebés de bell antuvi la necessitat de compilar un costumari dels aspectes legals de la vida a pagès. L'elaboració d'aquest *Costumari* afegeix un altre argument per a vincular l'obra de Maspons a la geografia, perquè sens dubte boscos, fites, camins i sèquies són elements geogràfics de primer ordre. Per a conèixer millor el pensament propi d'aquest jurista, convindrà que el lector consulti un altre escrit de Maspons publicat en aquesta mateixa col·lecció per la Societat Catalana de Geografia: *El problema comarcal de Catalunya* (1931 i 2005). La contribució de Maspons titulada “L'aspecte jurídic del nostre problema comarcal” conté alguns apartats que enllacen de ple amb el *Costumari*: “El consuetudinarisme”, “L'evolució dels costums”... Maspons encara col·laborà en el primer volum de la *Geografia de Catalunya* dirigida per Lluís Solé i Sabarís i publicat per Aedos el 1958, amb un apartat referit a “La vida jurídica a les comarques catalanes i el seu fonament geogràfic” (p. 636-640). En la figura de Maspons, el dret, l'excursionisme i la geografia s'entrellacen mitjançant una combinació íntima ben interessant. No endebades Josep Iglésies en va fer la lloança a l'acte d'homenatge que se celebrà a la casa pairal del jurista, can Maspons de Bigues, en assolir la norantena d'anys.

Com hem avançat, l'OEJ estava formada, a més, per altres juristes i historiadors. El secretari general era el jove advocat Martí Esteve i Guau (Torà, 1895 – Ciutat de Mèxic, 1977), futur conseller de la Generalitat. El jurista Ramon Coll i Rodés (Lloret de Mar, 1883 – Barcelona, 1948) ja era aleshores una personalitat destacada: el 1923 passaria a presidir l'Escola d'Administració Pública de Catalunya i el 1930-32 també l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació.⁵ Prou coneguts són Ferran Valls i Taberner (Barcelona, 1888-1942) i Ramon d'Abadal i de Vinyals (Vic, 1888 – Barcelona, 1970), que van excel·lir en el camp de la història medieval. Els més joves de l'OEJ (juntament amb el secretari) eren Rafael Closas i Cendra (Barcelona, 1895 – 1956) i Tomàs Roig i Llop (Barcelona, 1902 – 1987), essent aquest darrer conegut princi-

5. El 6 d'octubre de 1921 Ramon Coll va ser nomenat pel Consell permanent de la Mancomunitat, a proposta del conseller de Cultura, professor de “Nocions generals de Dret” a l'Escola de Funcionaris d'Administració Local. El 4 de gener de 1923, a proposta del conseller d'Instrucció Pública, va ser nomenat director de l'Escola d'Administració, càrrec que –després del lapse de la dictadura primoriverista– recuperà el 30 d'agost de 1930. Fou cessat l'agost de 1936 (AGDB: Llig. Q-604, exp. 32).

palment com a literat. Tots ells participarien activament en la vida política del anys vint i trenta, i gairebé tots van estar vinculats a l'Acció Catalana de Jaume Bofill des de la seva escissió de la Lliga, el 1922.

Pel que fa al pressupost de l'OEJ, comptem amb informació detallada referida a dos exercicis, mitjançant sengles memòries econòmiques signades pel secretari Martí Esteve (AGDB, llig. 2894, exp. 13). La memòria corresponent a l'any que va d'abril de 1920 a març de 1921 presenta el següent balanç:

- Uns ingressos de 16.304,95 pta., procedents gairebé exclusivament del pressupost de la Mancomunitat (si bé era molt menys que les 25.000 pessetes previstes). Només 104,95 pta. procedien de la venda de publicacions a la llibreria Verdaguer (llavors es desconeixen els ingressos obtinguts a altres establiments).
- Unes despeses de 15.124,15 pta., de les quals la part principal (12.300 pta.) corresponien a honoraris.⁶ Per tant, el balanç era favorable en 1.180,80 pta.
- La despesa en compra de llibres és mínima (15 pta.) gràcies a la bona relació existent amb la Biblioteca de Catalunya i amb el Col·legi d'Advocats, així com per les donacions "amb partides de llibres provinents de les biblioteques particulars dels il·lustres juriconsults catalans que foren en Guillem M. de Brocà i en Narcís Verdaguer i Callís", ambdós morts el 1918.
- El cost de les impressions havia estat de 1.584,50 pessetes. Això comprenia l'edició del volum I del *Costumari* i l'edició provisional del volum II del mateix *Costumari*, sobre termenals, camins i aigües, que aleshores havia "estat ja sotmesa a l'enquesta entre experts, procedint-se ara a la revisió per a poder-se publicar en edició definitiva." També s'havia publicat el volum I d'*Institucions de Dret Català*, relatiu a "Parafernals"; així com el volum d'Andorra dels *Textos de Dret Català* "que han estat també involucrats en les tasques de l'Oficina".⁷

La segona memòria econòmica es refereix a l'any que va d'abril de 1922 a març de 1923. Els ingressos romanien estables (16.454,80 pessetes) si bé els procedents de la venda de publicacions ja eren importants: 1.344,20 pessetes segons liquidació practicada a finals de 1922.

En el capítol de despeses s'observa un significatiu increment de la partida d'honoraris (14.675 pta., un 19% més), que pot ser degut a l'ampliació del

6. La comptadoria (que representava 500 pta.) era "encomanada a la de l'Institut d'Estudis Catalans".

7. El volum II del *Costumari* anunciava, a la contraportada original (de paper fi, generalment perduda o substituïda en molts exemplars, però que es conserva en l'exemplar de la Biblioteca de Catalunya), que s'havien publicat els privilegis i ordinacions de la Vall d'Aran (vol. I, 1915), Vall d'Àneu, Vallferrera i Vall de Querol (vol. II, 1917) i d'Andorra (vol. III, 1920), tots obra de Ferran Valls i Taberner.

personal adscrit a l'OEJ (ignorem si els membres que ressenya Obiols ho van ser des del primer moment). També apareixen noves partides, com ara les "còpies a màquina" (488,8 pta.) o els anuncis de les publicacions de l'OEJ, especialment a revistes d'agricultura i en relació als volums del *Costumari català* (216,75 pta.). Tot plegat feia que el passiu (16.585,85 pta.) superés lleugerament l'actiu, perquè es comptava amb el superàvit acumulat d'anys anteriors.

Costumari català

Els dos volums del *Costumari català* que publicà l'OEJ els anys 1920 i 1921, són només una petita part de la tasca realitzada i de l'obra publicada per aquest organisme. De fet, pot cridar l'atenció que l'OEJ s'ocupés d'uns aspectes en principi tangencials al Dret com ara els boscos. Encara que Maspons ja devia barrinar la conveniència d'emprendre aquesta mena d'estudis, hi hagué un factor conjuntural que justificà l'inici dels treballs: "havent-se promulgat en 28 de juliol de 1918 la llei anomenada de Defensa de boscos, que fa necessari el recull dels costums sobre la manera de ben menar els boscos i arbredes i dels tractes sobre aprofitaments forestals, en reunió del dia 31 de juliol [el Consell] va acordar trametre aquesta comanda a l'OEJ." (*L'obra realitzada*, 1919, p. 84).

Ambdós volums tenen una estructura formal comuna. A banda de la introducció, la part principal (amb les subdivisions escaients) es dedica a la descripció dels costums propis de cada matèria; la segona part correspon a un vocabulari específic; finalment s'incorporen unes notes, que semblen fruit d'observacions fetes al text original però que feien de mal incorporar com a simples esmenes. Tot plegat es presenta amb un llenguatge alhora popular i acurat: "Cercant la major fidelitat, i a l'objecte de fer-lo utilitzable per als que practiquen els costums, el recull és escrit expressant la fórmula jurídica amb el llenguatge emprat per ells, i per donar el just valor als termes que els desenrotllen va seguit d'una acurada terminologia." (*L'obra realitzada*, 1923, p. 106).

Els diversos paràgrafs i definicions resten numerats (694 rúbriques o entrades al volum primer i 457 al segon), la qual cosa confereix a l'obra una aparença codificadora.

L'edició definitiva, de 192 pàgines, del primer volum del *Costumari català*, referit a *Usos i costums de bon pagès sobre boscos i arbredes*, data del 1920. Aquest llibret va tenir una gran difusió (es fàcil de trobar a les principals biblioteques) i després de la dictadura franquista va ser objecte de dues edicions facsímils, la primera l'any 1980 per Edicions del Cotal (amb pròlegs del conseller d'Agricultura Josep Roig i Magrinyà, i del "Grup de Boscos" de la

Institució Catalana d'Estudis Agraris, societat filial de l'IEC), i la darrera el 1992 per Parsifal Edicions. A més, aquest primer volum es pot obtenir en format pdf en el fons antic de la Universitat Politècnica de Catalunya.⁸

Per la seva estreta relació amb el segon volum que reeditem, ens ha semblat oportú reproduir aquí, en aquesta presentació, el preàmbul del primer, en la mesura que expressa la filosofia general de la col·lecció (p. 7-10).

“L'objectiu d'aquest COSTUMARI és concretar i metoditzar els costums jurídics catalans en forma que esdevinguin fàcilment consultables.

Els costums aplegats no són els històrics, sinó, prescindint de si fa anys o segles que es practiquen, els costums actuals, i, per tant, els costums vius.

El mètode emprat és el de recollir-los directament d'aquells que els viuen, i és part integrant i essencial d'ell el fer en primer lloc una edició provisional, i, seguidament, un treball d'acurada comprovació i revisió basades en les que d'aquesta redacció provisional facin cada un dels experts i entitats de bon antuvi consultats, i bon nombre d'altres als quals pot ésser profitós estendre la consulta.

L'aplec es fa tenint present la diferència que hi ha entre un costum i una pràctica rutinària.

El costum és fill de l'experiència, i, com que aquesta es renova constantment perquè cada dia rep noves lliçons, costum és cosa contrària a rutina.

Seguir la rutina és tant com abandonar-se cegament a maneres de fer velles, per la sola raó que abans ja s'estilaven; és fer una cosa sense parar esment en si convindria o podria fer-se'n una altra de millor. I, en canvi, servir un costum és obrar de determinada manera, precisament per tenir consciència que la pràctica ha ensenyat, un dia i un altre dia, que és la més apropiada per al cas. D'aquí ve que els costums no s'han d'observar com si fossin ordinacions incommovibles i d'inexorable compliment, de les quals no es pot un hom moure sots pena de sofrir un greu perjudici, sinó, pel contrari, com a experimentadíssims consells o com a normes de bona actuació comprovades cent voltes per l'experiència.

La diferència és molt gran: en primer lloc perquè, així com de la inexorable ordinació no podríem separar-nos-en, mal que ens convingués, del costum podem apartar-nos-en quan és evident que el seguir-lo equivaldria a caure en una cega rutina; i segonament perquè, així com l'ordinació inexorable no tenim manera de trasmutar-la ni canviar-hi un punt per inadequada que sigui en relació al que ens convindria, el costum, pel contrari, podem i fins devem anar-lo millorant constantment, i cada dia encaixar-lo més amb el que demanen les nostres conveniències, i això sense necessitat de canviar-lo tan sols, si és que el fer-ho no fa cap falta, sinó comprovant, amb una experiència nova, que segueix essent el més apropiat per a l'avençesa que ens l'ha fet seguir.

8. <http://fonsantic.upc.edu/handle/2099.4/1388#page/1/mode/1up>

No obstant, cal tenir present que els costums, per ésser norma de relació amb tercers, fixen la manera com podem o devem comportar-nos amb ells, i, en conseqüència, no sempre podem rompre'ls per la sola voluntat nostra.

Hi ha relacions que existeixen, i un hom es veu precisat a tenir-les prescindint del fet de voler tenir-les, i altres que si existeixen és precisament perquè un hom les ha volgut tenir; tant en un com en l'altre cas, des del moment en què la relació queda establerta, un hom no pot deixar de complir les obligacions que li imposa, mentre no hi convenen tots aquells que li poden exigir que les compleixi; i fixant el costum quines són aquestes obligacions, o la manera de complir-les, tampoc pot, en conseqüència, deixar de complir el que el costum estableix.

A Catalunya és pràctica constant entendre que, salvant les prescripcions expresses de la llei, les coses que un hom ha de fer per no portar perjudicis indeguts a tercers les farà segons el que el costum determina; i, quan es fa un tracte, així mateix ho és tractar concretant tan sols els trets generals o bases cabdals del que es pacta, i dient o entenent que, en tot el no pactat expressament, s'estarà a ço que el costum vol. El costum, per tant, ve a constituir, en tots aquests casos, una norma d'actuació que té tanta força com la mateixa llei o com el tracte fet.

Perquè no obligui en aquelles coses que, no essent prescrites d'una manera expressa per la llei, estan per sobre de la voluntat d'un hom, és necessari que l'absolguin de l'obligació de subjectar-s'hi tots aquells que poden exigir-li que no el trenqui; i en aquelles que depenen dels tractes fets, que, en pactar, expressament hagi fet constar per endavant que no accepta ço que el costum determina, en tot allò en què no s'hi vol subjectar.

D'aquí ve que, a Catalunya, el costum hagi tingut sempre i tingui avui una tan extraordinària importància, i que sigui d'alta utilitat i oportunitat la publicació del present *COSTUMARI*."

Metodologia

En relació a la metodologia de treball emprada en l'elaboració del *Costumari*, als advertiments previs del primer volum s'afirma:

"Aquest recull d'usos i costums ha estat fet de la manera que la raó natural ensenya que és la més apropiada. Ha consistit, aquesta manera, a recórrer la terra catalana en sos diversos indrets, des de les altres serralades del Pirineus a les valls de l'Ebre, escollint en cada un els llocs que per llurs condicions naturals són reconeguts com a més escaients, i a recollir-hi els costums directament de propietaris, pagesos, esporgadors, negociants, avaluadors, artigaires, costalaires, carboners, i de tots els que, per llur estatament, ofici o condició, són els que més poden saber-los perquè els viuen cada dia." (p. 13)

També les memòries de la Mancomunitat fan esment d'aquesta elaboració sobre el terreny i mitjançant un procés de participació i consulta: "tot procedint de primer antuvi a investigacions i enquestes; celebrant converses i juntes en diversos indrets de la terra catalana, amb aquells que pel seu estament viuen i practiquen els costums esmentats; metoditzant a més les dades recollides" (*L'obra realitzada*, 1919, p. 84). Aquest procés participatiu tenia dues fases: una prèvia a la redacció i una altra en la revisió del text proposat. Aquesta segona fase volia tenir alhora una significació pràctica, com a validació del text acordat:

"No essent aquest un recull de textos legals, sinó precisament de costums, ha cregut el Consell que, en tractar de donar-li la deguda autoritat... ha autoritzat la pròpia Oficina compiladora el posi en mà de les Corporacions, Associacions i homes que per viure'ls a diari poden contrastar més eficaçment la seva bondat: hom està procedint, precisament, a les consultes en aquests dies i el treball definitiu serà publicat en data que és imminent, amb la sanció d'aquests verament autoritzats experts." (ídem, p. 85).

Aquest procediment obligava a fer una edició prèvia provisional de cada volum del *Costumari*, "impresa amb l'exclusiu objecte que els experts en els costums que hi són aplegats puguin fer-hi les observacions que creguin pertinents". Aquests exemplars provisionals tenen dimensions de foli –molt més gran que l'edició final de butxaca, de 127 x 196 mm– i són impresos a una sola cara per a facilitar fer-hi anotacions i esmenes. Aquest procediment confereix al *Costumari* un component d'obra col·lectiva:

"Els volums del *Costumari* són sempre publicats en edició provisional, i sotmesos a l'estudi dels experts en les matèries que tracten, que viuen escampats per les diverses comarques catalanes: el recull de llurs parers reflexa amb tota fidelitat el fet viu amb les seves uniformitats i amb el conjunt admirable de les seves diversificacions." (*L'obra realitzada*, 1923, p. 106).

La Biblioteca de Catalunya disposa d'exemplars de les edicions provisionals d'ambdós volums. Més concretament, la secció de Reserva (Ms. 1632) conserva una edició provisional del segon volum del *Costumari català* de 45 planes (hi manca la 46), amb data de 1920, plena d'anotacions manuscrites. L'OEJ demanava als experts que trametessin les anotacions i afegits "abans del dia de la Candellera, 2 de febrer de 1921".

Les anotacions d'aquest exemplar no corresponen a l'aportació d'un informant particular, sinó que s'hi apleguen totes les esmenes i suggeriments fets arribar a l'OEJ. Aquest document dóna fe de les importants modificacions introduïdes en la versió original. Això ratifica l'afirmació del pròleg sobre la vàlua i gran nombre de "les aportacions de terratinents, conradors i experts"

a l'edició provisional del segon volum del *Costumari*. Les imatges adjuntes evidencien que el llibre definitiu s'enriquí considerablement respecte de la versió original.

Com a principals diferències d'ambdues versions n'assenyalem dues:

- les pàg. 10-12 de l'edició final no estaven redactades a l'original;
- l'apartat final de Notes (p. 115-117) no consta a l'edició provisional: aquestes figuren en un petit plec manuscrit (p. 55-59 de la numeració a llapis de l'exemplar de la BC). Certament esdevenen un afegit una mica inconnex.

Pel que fa a terminologia, s'hi fan moltes variacions. Val la pena ressenyar que la versió definitiva va preferir titular el capítol IV "De les carrerades", en comptes de la denominació més genèrica prevista inicialment: "Dels camins ramaders". També ens sembla significatiu que a la nota final IV (p. 116), que recomana els propietaris dotar-se de cartografia de les seves finques "on els termenals hi quedin ben senyalats" se substitueixi finalment l'expressió "planol [sic] fet segons regla" per "pla fet en regla".

Final del 4

Si's marquen amb una ratlla, la ratlla's fa en el pla de sobre de la terminal, de manera que quedi sigui posada. La ratlla segueixi la de la partió; i si es tenia que hagi d'anar en lloc on canvia el terminal de direcció, es fa fer a la ratlla un angle que un cop posada, pugui senyalar les dues direccions. Si's marquen amb inicials o algun nom dels termes i han de posar de manera que un cop posades ^{carregues} el nom o inicials ^{mitja} cap a cada ^{la} la tria pròpia de la testa d'aquell o d'aquell al qual es refereixen, no a la del veí.

(5 del 4)

Però és un bon costum marcar-los amb una ratlla que senyali la direcció del terminal, unes inicials, nom, lletra, o marca que les faci indiscutibles.

Final del 5

Id'ens tant petites que no tinguin cap sentit, ni tant grans com la terminal; i si ho son, s'ha de posar colgar les mes jous que ella pot a que no surti tant com ella de testa.

I son bones creant que si quin dissignals en mitja i me

PART PRIMERA

DELS TERMENALS

capítol I
TÍTOL I

Dels termenals assenyalats amb termes

I

DE LES TERMES

1. *Del fer les termes.* — És bon costum fer les termes de pedra de mena diferent de les que hi hagi en el tros que s'ha d'atermenar i en els del seu voltant.

2. *De com es posen.* — Les termes s'han de posar dretes i de manera que el seu ample segueixi la direcció de la ratlla del termenal.

3. *Qui les posa.* — En cap cas no pot posar una terma, ni canviar-la, ni tampoc adreçar-la, un sol dels propietaris de les terres que terme negen, sinó tots junts.

4. *Com s'assenyalen.* — Les termes s'assenyalen assegurant-les amb terra diferent de la que hi ha al lloc on es planten, o bé posant a dessota carbons, vidrims, teulissos, closques o qualsevol altre senyal que no pugui corrompre's, i colgant-hi al costat dues fioles.

Les termes de pedra picada, es consideren prou assenyalades per elles mateixes.

5. *La terma,* mentre un hom no pugui dubtar que ho és, marca el termenal, encara que no tingui fioles o altre senyal a sota, *o q'ha de* *o dret o als costats*

6. *Com es posen.* — Les fioles no *han* *tan* tan grosses com la terma, ni tan petites que no tinguin cap sentit : i són bones encara que siguin desiguals en mida i mena.

7. *Com es posen.* — Les fioles es colguen gairebé del tot, una a cada banda de la terma, enterrades al mateix sot, i ample tocant a ample.

→ grueix mes estret

a fer ho si e' altre o acties li demanau
no hi compareix

estant ben acriat, e' altre o acties
ho davant de qui ho pugui tenirho-

niat, si coue. & canviar o odonar

Tredmucall

Se Baix Emporda es costum senza-
lar les passant hi a sola una rajola
o flor de teula, i posant colgant un
a banda i banda de la terma; i si
amb el temps es descolga de si ho
es, encavant els dos termes, es
han de posar
quan es descolgan, encavant-los
confiantan, comptavan que la
terma ho es.

69 bis. Del camí que requereix un jac de riu, riera o canal públic - El camí que requereix un riu, riera o canal públic ha de passar quinze pams dintre's quinze primers pams tocant al jac o riera del canal, i es just de l'ample necessari per a que hi pugui passar una persona.

Es arbor, i herba que hi hagi son d'aquell de qui es la terra, i qui hi passa, no'n pot malmetre ni treure'n cap encara que li serveixi per una terra.

Costum especial de Menorca

69 ter Camí de cavalls - A Menorca el camí de cavalls, es públic.

Aquells dels quals son les terres per on va passant, estan obligats a fer de tan en tant en llocs ben visibles, i especialment on es creua amb altre camí, valls pintades amb cols, per a que l'usuari no estri la direcció.

mar pel mal que li facin, encara que sigui volcant o caient-hi a damunt l'animal i la càrrega;

Tampoc no pot reclamar si té rec o pont que travessi el camí i li quedi malmès.

6964
capítol
TÍTOL II

Dels camins de Sagraments

70. *Quin camí és de Sagraments.* — És camí de Sagraments aquell que, en deixar un camí públic, mena fins al portal d'una casa, o fins al portal del barri, i fa de pas pel Santíssim Viàtic i pels bateigs i morts de la casa.

71. *Quan comença i quan acaba.* — El camí de Sagraments comença d'ésser-ho així que la casa és habitable, i queda mort en ésser la casa inhabitable.

Qui hi pot passar
72. *Comença del camí.* — El camí de Sagraments és públic per a tots aquells que tenen motiu per anar a la casa on mena, i per a ningú més.

73. *Per on passa.* — Quan el camí de Sagraments mor en la casa, el propietari el pot canviar de lloc des de què entra en terres seves i no n'atermena o no en trepitja d'altres.

74. *Amplada del camí de Sagraments.* — El camí de Sagraments ha de tenir, si més no, l'amplada del camí de bast.

capítol
TÍTOL III

Dels camins privats

75. *Quins camins són privats.* — Els camins que ~~moren dintre una hisenda~~ serveixen per l'ús particular de la hisenda, són camins privats, a menys que siguin de Sagraments.

També són privats els que segueixen pas d'aigua que no sigui de riu o de riera; els que segueixen un pas d'electricitat; les drecceres, encara que siguin de camí públic, i els corriols de travessa, encara que neixin i morin en camí públic.

76. *Com són.* — Els camins privats que són per al sol ús d'aquell que té una hisenda, tenen l'amplada i passen pel lloc que és grat al propietari i pot destruir-los quan vulgui; i si passen per altres, no poden deixar-los de lloc i

Si són també per a l'ús d'altres, als quals s'ha d'entendre que els hi ha estat donada facultat per a passar-hi, han d'ésser de l'ample que te-

— 27 —
*i s'entén que és la gran lluny per a reclamar
pedregues, si es té l'ús de cinc pams lluny
de l'ob el que correspon a l'amplada
del camí*

*per a anar de l'Església a la casa, i el bany, per a
anar de la casa a l'Església, per tota la re-
cessitat, poden passar per el camí més
mort, encara que sigui privat, i encara
que hi passin no l'han de Sagraments*

no s'entén pot a passar-hi amb el lloc als morts.

*I i exclusió
públic
I els que hi serveixen per al par-
ticular i exclusió de vistes hisendes
ho són també d'elles, si no tenen
de Sagraments.*

*I mentre passen per tota la seva
per tota d'altre, pot deixar les pedregues
quan vulgui però no canviar les de lloc i
amplada sense comunicació amb
aquell amb qual es la travessa*

Els col·laboradors: una geografia desigual

Com s'afirma en el pròleg del segon volum del *Costumari*, aquest va reproduir la metodologia del primer; per tant, els costums que s'hi apleguen "són recollits directament de propietaris, comparets [llauradors], terratinents, masovers, parcers, arrendataris, minaires, pastors i altres experts –entitats i particulars–, de les diferents contrades de Catalunya." La participació dels informants podia ser activa (presentant esmenes) però també passiva, donant simplement el vistiplau als costums recollits. Això permet afirmar a l'OEJ que l'edició d'"aquest segon volum del *Costumari* ha estat enriquida no sols en el seu contingut, sinó també en la seva valor com a compilació de costums, vista i consentida per les entitats i particulars de significació". La llista de col·laboradors figura al final del pròleg; entre els informants hi havia associacions estretament vinculades al món agrari, algunes de caràcter local (cambres o sindicats agrícoles) però altres d'abast general: Consell Provincial de Foment, Federació Agrícola Catalano-Balear i Institut Agrícola de Sant Isidre. També hi havia el Col·legi d'Advocats de Barcelona. La implicació d'aquestes entitats reforçava la validesa i fiabilitat de l'aplec de costums tradicionals.

Val la pena fer-ne un còmput dels 94 col·laboradors ressenyats per tal de deduir la seva procedència geogràfica; els agrupem segons les actuals vegueries provisionals.

Vegueries i Balears	Informadors	%	Comarques (o illes) més representades (>2)
Barcelona	26	27,7	Barcelona 15, Vallès Oriental 8
Catalunya Central	30	31,9	Bages 13, Osona 7, Berguedà 5, Anoia 3
Girona	20	21,2	Baix Empordà 8, Gironès 4, Alt Empordà 3
Lleida	3	3,2	
Alt Pirineu	2	2,1	
Camp de Tarragona	6	6,4	Baix Camp 3
Terres de l'Ebre	1	1,1	
Balears	6	6,4	Mallorca 3, Menorca 3
total	94	100	

El recompte és clar i contundent: més del 80% dels informadors pertanyien a la Catalunya oriental (Barcelona, Girona i Catalunya Central) i menys del 13% a l'occidental (del Pirineu a l'Ebre). En aquest punt convé recordar que dels membres de l'OEJ (potencialment redactors d'aquest volum), quatre eren nascuts a la ciutat de Barcelona, un era de Vic, un altre segarrenc i un més selvatà. Tot plegat es tradueix en una clara subrepresentació dels costums i del vocabulari propi del ponent català. No és estrany que hi manquin mots

tan arrelats com *cabanera* o *llogallo*, equivalents de *carrerada*, respectivament, al Pallars i a l'Ebre. També resulta evident que les formes araneses, rosselloneses i valencianes hi són totalment absents.

Aquest biaix dialectal explica també la preferència pel mot *terma* en comptes del que avui dia és d'ús més general arreu dels Països Catalans: *fita*. L'*Atlas lingüístic del domini català* (mapa 748) recull que la preferència per *terma* (probablement en retrocés) resta confinada a la Catalunya oriental (Cerdanya inclosa), essent una paraula pràcticament desconeguda a l'oest de la línia Llobregat-Cardener i també al Rosselló (on s'empra *termenera* i secundàriament l'occità *bòrna*). Tampoc no es recull el mot equivalent *boga*, força estès antigament a les terres de Ponent i avui dia encara d'ús preferent a bona part de la Franja (curiosament tant a la Ribagorça com a les localitats més sud-occidentals). La presència de dos informants menorquins tampoc testimonia l'ús de *mitgera* a l'illa (a Mallorca s'empra *fita*).

Una de les zones subrepresentades entre els col·laboradors del *Costumari* és Lleida. Curiosament, dos dels exemplars que hem remenat per tal de fer aquesta reedició havien pertangut a lleidatans, i ambdós van voler fer-hi alguna anotació manuscrita per tal de recollir algun tret del vocabulari popular de la seva contrada. L'exemplar que es conserva a ESADE du ex-libris de la "Biblioteca Bergós"; es probable que es tracti d'Antoni Bergós i Massó (Lleida, 1899 – Barcelona, 1986), qui precisament estudià com a enginyer agrícola a l'Escola d'Agricultura de la Mancomunitat. Recordem que va ser un dels membres de la Ponència de la divisió territorial que presidí Pau Vila, en representació de la província de Lleida. La temàtica del *Costumari* s'adiu bé amb la doble titulació d'Antoni Bergós, advocat i enginyer agrícola (el seu germà gran, Joan, era arquitecte). Bergós hi anotà, per exemple, al costat de l'entrada 175 del vocabulari (*Aiguamolls*) que "A Lleida diuen *Patimolls* o *Patamolls*". Respecte de l'amplada del camí de carro (epígraf 79) ratllà els 5,572 m de l'original i hi escriví 5,442 metres, afegint-hi que un pam equival a 0,19437 m.

Un exemplar de la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona du també algunes postil·les fetes per una mà lleidatana (respectem la grafia original):

- Rúbrica 183.- *Aigüera de la bassa*: "A Lleyda les rases ó solcs grans acaballonats que condueixen les aigües aplegades per les basses als olivers o tota mena d'arbres i camps, en diuen també aigüeres."

- Rúbrica 188.- *Anar a terrelló*: "A Lleyda i comarques en diuen anar a Jòva. Vegis Jòva (o oberta). Vegis el Diccionari català d'en Labernia." Pere Labèrnia (1802-1860) publicà el seu diccionari el 1839.

- Rúbrica 193.- *Argues*: "A Lleyda es fan de vimet i en diuen *argadells* i tenen 4 ó 6 llocs per posar-hi cantirs o gerres per cercar aigua, ademes de fruits que son els descrits a *arguedells* o *argadells*."

- Rúbrica 295.- En relació a l'afirmació "A l'Empordà de la primera mena d'eres en diuen *erols*" hi afegeix: "i a Lleyda també."

L'estroncament de la col·lecció

El volum II del *Costumari català* es va publicar finalment el 1921, amb el títol complet de *Costums sobre termenals, camis i aigües, en terres de pagès*. Aquests tres camps temàtics tenen en comú el fet de ser, des de l'òptica jurídica, "les tres servituds rústiques cabdals" (*L'obra realitzada*, 1923, p. 106).

El nou volum era sensiblement més reduït que el primer: 135 pàgines per 192 que tenia el referit a boscos. Ambdós volums van ser impresos a la Impremta de la Casa de la Caritat. La contraportada informava del preu (4 pesetes) i de la preparació de dos volums més que, dissortadament, van restar inacabats:

Vol. III.- Costums relatius a l'edificació urbana.

Vol. IV.- Usos i costums sobre tractes de masoveria i conreu.

També la memòria econòmica de 1920-21 afirma que estava "preparant-se l'edició provisional del volum III sobre servituds urbanes i la del volum IV sobre tractes de masoveria i conreu, en la part referent a les comarques de Tortosa i Camp de Tarragona." És més, en *L'obra realitzada* (*op. cit.*) s'informa que: "ara s'està imprimint el tercer que es refereix a l'edificació urbana, donant el sentit actual a les prescripcions del *Recognoverunt Proceres* i les tan esteses *Ordinacions de Sanctacília*." Dissortadament si aquest misteriós tercer volum es va arribar a imprimir (mal que fos en la versió provisional), no se'n coneix cap rastre.

És probable que cap a 1922 es revisessin les prioritats d'edició de l'OJE i l'elaboració del *Costumari* ja no fos urgent, perquè la memòria econòmica d'abril de 1922 a març de 1923, redactada per Martí Esteve, no en fa cap esment:

"Ultra prosseguir durant aquest any econòmic darrer la feina essencial de l'Oficina, o sigui, l'elaboració d'un cos de Dret que contingui les institucions jurídiques vigents a Catalunya, tasca ja molt avançada, li han estat encomanats estudis i informes, com els relatius al traspàs dels telèfons a la Mancomunitat de Catalunya, el referent a la venda feta pel Capítol de Lleida a un particular dels terns de Sant Valeri, altres en defensa de la llengua catalana, en vista de certes disposicions d'algunes autoritats eclesiàstiques, i, finalment, l'estudi d'unes bases de regulació dels censos, rabassa morta i terratge, amb el qual acaba de formar-se l'edició provisional sotmesa a enquesta entre experts, homes de Dret i tots els interessats per aquesta qüestió." (AGDB: llig. 2894, exp. 13).

Efectivament, el 1923 l'OEJ publicà el *Projecte de regulació dels censos, rabassa morta i terratge, a Catalunya*, així com els vuit volums del *Dret civil vigent a Catalunya* d'Antoni M. Borrell i Soler, que fou president de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de 1925 a 1930. És remarcable que es prioritzés aquesta publicació, malgrat que fos obra d'un jurista aliè a l'Oficina; però en tot cas l'obra merescué grans elogis per part de Ramon Coll i Rodés (Obiols, 1980), qui succeí Borrell al capdavant de l'Acadèmia.

Òbviament la manca de continuïtat del *Costumari* va ser deguda a la supressió de l'OEJ el juliol de 1924 per la Mancomunitat primoriverista. El simulacre esllanguit de Mancomunitat a les ordres del general dictador tenia en el punt de mira les institucions que al seu entendre servien "para intensificar movimientos tendenciosos que estima absolutamente censurables" (Obiols, 1980, p. 777) i en aquest paquet entrava, entre altres, l'Escola d'Administració Pública (que presidia Coll) i l'Oficina d'Estudis Jurídics. D'aquesta darrera es deia: "cuya labor, si no fuera también tendenciosa, sería más propia de Academias o de la Comisión de Codificación". També avui dia s'empren arguments similars en la pretesa racionalització administrativa de l'Estat amb una clara voluntat recentralitzadora.

En tot cas, en fer balanç de l'obra feta, la Mancomunitat es manifestava legítimament satisfeta de la publicació del *Costumari català* i de la seva utilitat aplicada: "L'objectiu que motivà la publicació del *Costumari* ha estat assolit plenament, perquè els seus textos invocats davant els tribunals de justícia, per les parts, o per pregunta directa dels jutjadors han servit ja diverses vegades com a prova del costum, en judicis públics" (*L'obra realitzada*, 1923, p. 106).

Arribats a aquest punt, l'amable lector entendrà que la Junta de Govern de la Societat Catalana de Geografia ha tingut motius sobrats per a considerar oportuna i d'interès la reedició del segon volum del *Costumari català*.

En primer lloc la Societat s'afegeix d'aquesta manera a la commemoració del centenari de la Mancomunitat, com a reconeixement a la seva cabdal tasca de reconstrucció cultural i política, exemple d'una eficiència compatible amb l'ús racional dels limitats recursos públics.

Segonament, aquesta és una obra difícil de trobar i consultar. A diferència del primer volum del *Costumari*, aquest treball no es troba digitalitzat, no ha estat reeditat i és força rar a les biblioteques.

A més, alguns dels membres més destacats de l'Oficina d'Estudis Jurídics, i singularment el seu director, Francesc Maspons, tenien un tarannà que els

aproxima a la geografia. No endebades, a la Ponència de la divisió territorial al Pau Vila comptava amb la col·laboració de dos antics membres de l'OEJ, Francesc Maspons i Ferran Valls, per tal d'"assenyalar les variants jurídiques comarcals". El segon aviat va dimitir com a ponent i l'informe no es va arribar a fer, per entendre que al capdavant "les diferències jurídiques no podien pesar gaire, per llur caràcter de matís dintre el dret català, en les divisions que s'establissin" (*Divisió territorial. Estudis i projectes*, 1933, p. 45). Amb tot, ambdós juristes havien conferenciant a la Casa del Vallès sobre la qüestió comarcal, en dates tan assenyalades com el 10 i 17 d'abril de 1931. El 2005 la Societat Catalana de Geografia va reeditar la publicació d'aquestes conferències, sota el títol *El problema comarcal de Catalunya*.

El *Costumari* té també un interès lingüístic evident. El gavadal de vocabulari aplegat mereix la màxima atenció de l'estudiós de la nostra llengua, en particular en relació a l'etnografia. De fet, el *Costumari* ja va ser emprat com a font pels autors del *Diccionari català-valencià-balear*, Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll.

Vet aquí, doncs, unes primeres justificacions de la nostra reedició. Però és clar que tots aquests no serien motius suficients perquè la SCG recuperés l'obra si el seu contingut no fos d'un gran interès geogràfic, com indubtablement succeeix en aquest cas.

Els *Costums sobre termenals, camins i aigües* ens il·lustren sobre el que l'Oficina anomenava amb propietat "les tres servituds rústiques cabdals". Aquestes tres qüestions, com el pròleg de l'obra remarca, per descomptat "són d'alt interès per a tothom que tingui terra de pagès o que, encara que no en tingui, hi hagi d'intervenir". Però més enllà de l'interès particular, vinculat a la gestió de la propietat rústica, els costums recollits són d'interès general, "perquè les qüestions a les quals fan referència atenyen fins i tot a aquell que es limiti a travessar-les fent via enllà." Límits, camins i conduccions o aprofitaments de l'aigua són també, ben sovint, elements patrimonials (béns) col·lectius, i sota aquest prisma el geògraf que planifica i intervé en el territori els ha de tenir ben presents.

El llibre *Costums sobre termenals, camins i aigües* forneix un conjunt d'informacions útils referides a tres elements del paisatge humà. Els tres àmbits configuren sengles objectes d'estudi als que darrerament geògrafs i altres estudiosos del territori comencen a atorgar, per fi, l'atenció que es mereixen. L'actualització del límits municipals i algunes obres de descripció de termenals (com ara les referides a Sant Feliu de Guíxols i Llagostera)⁹ han posat de

9. Lluís ESTEVA i CRUAÑAS; Lluís PALLÍ i BUXÓ (1990): *El termenal de Sant Feliu de Guíxols (1354-1980)*, Amics del Museu Municipal, St. Feliu de Guíxols. Marta ALBÀ i ESPINET; Lluís TORRES i LLINÀS (2001) *El termenal de Llagostera*, Ajuntament de Llagostera.

relleu la importància de les delimitacions locals, de les quals l'afitament de la propietat n'és expressió particular, més modesta i casolana, d'una pràctica genèrica.

Pel que fa a l'estudi dels camins, no podem oblidar l'aportació pionera de Joan Vilà-Valentí sobre las carrerades; la SCG també ha reeditat aquest estudi en el si de l'obra *El món rural a Catalunya* (2008). En els darrers temps alguns geògrafs catalans han fet dels camins el seu principal objecte de treball i durant el curs 2012-13 la SCG ha dedicat un curset específic a la qüestió.¹⁰

Finalment, la conducció i dipòsit de les aigües, principalment per a regadiu, és un element cabdal en el medi rural, i com a tal ha estat sempre objecte d'atenció per part de geògrafs, particularment per aquells interessats en el valor patrimonial de les obres hidràuliques tradicionals i en el paisatge cultural.¹¹

Geografia rural, agrària, cultural, econòmica, política..., estudi de les comunicacions, del patrimoni, del paisatge, de les aigües, de la pedra seca, dels termenals, dels costums, de la llengua i del dret... La Junta de Govern de la Societat Catalana de Geografia ha considerat que els estudiosos de tots aquests camps del coneixement agrairan aquesta nova edició que durà, a molts, a descobrir una aportació cabdal per al coneixement del territori rural català. No podem construir un nou discurs geogràfic desconeixent el llegat del passat.

Costums sobre termenals, camins i aigües és exemple del que es pot arribar a fer en poc temps i amb pocs mitjans, tot suplint les mancances de tot ordre amb feina pacient i amb la participació generosa de particulars i entitats. I tot plegat partint sempre d'una gran estima pel país, tal i com ho va fer l'Oficina d'Estudis Jurídics de la Mancomunitat de Catalunya.

Jesús Burgueño
Societat Catalana de Geografia

10. Els professors del curset han estat Xavier Campillo i Rafael López-Monné, coautors de *El llibre dels camins* (Arola, 2010) en el qual no deixen de recordar l'obra objecte d'aquesta reedició (p. 23), fins ara escassament citada.

11. Vegeu un bon exemple publicat darrerament: Ignasi ALDOMÀ [ed.] (2013) *L'aigua patrimoni de la Catalunya seca. Passat i present en l'entorn de Torrebesses*, Lleida, Pagès Editors.

MANCOMUNITAT DE CATALUNYA
OFICINA D'ESTUDIS JURIDICS

COSTUMARI CATALÀ

VOLUM II

COSTUMS SOBRE TERMENALS, CAMINS I AIGÜES
EN TERRES DE PAGÈS

BARCELONA

1921

COSTUMARI CATALÀ

VOLUM II

COSTUMS SOBRE TERMENALS, CAMINS I AIGÜES, EN TERRES DE PAGÈS

RECOLLITS PER L'OFICINA D'ESTUDIS JURÍDICS
DE LA MANCOMUNITAT DE CATALUNYA

BARCELONA
IMPREMTA CASA DE CARITAT
1921

ADVERTIMENTS PREVIS

Aquest segon volum de COSTUMARI ha estat format de la manera com ho fou el primer, i, per tant, els costums aquí aplegats són recollits directament de propietaris, comparets, terratinents, masovers, parcers, arrendataris, minaires, pastors i altres experts, de les diferents contrades de Catalunya.

Manera com
ha estat fet
el volum.

Els costums que aplega són d'alt interès per a tothom que tingui terra de pagès o que, encara que no en tingui, hi hagi d'intervenir; perquè les qüestions a les quals fan referència atanyen fins i tot a aquell que es limiti a travessar-les fent via enllà.

Interès dels
costums
aplegats.

Són qüestions que gairebé sempre afecten, no l'interès d'un home o d'uns quants homes, sinó el de tants, en quantitat i diversitat, que, de vegades, és impossible d'assenyalar-los, i, per aquest motiu, són gairebé sempre d'interès general.*

* Així, per exemple, no és possible de saber quins seran tots aquells que poden passar per un camí, perquè per a tothom pot venir el dia en què li convingui passar-hi; ni tampoc quins són tots els que poden sortir perjudicats fent fonedissa una aigua, perquè, de vegades, els que tenen el dret de gaudir-ne aigües avall són tants, que resulten poc menys que incomptables.

Per aquest motiu, quan en aquests costums convé fer-hi un canvi en cosa cabdal, hi intervé qui representa l'interès del comú, és a dir, es fa i se li dóna força intervenint-hi els representants del comú; i d'aquí ve que sobre alguns extrems, als quals es refereixen, hi hagi lleis i regulacions i ordenances.

Són costums, doncs, dels quals rarament un hom es pot separar, ni que sigui en connivència amb aquells que han d'ésser afectats directament pel canvi, perquè ningú no té dret d'imposar perjudicis a altres pel sol desig de beneficiar-se ell mateix; i d'aquí ve que s'hagin de tenir presents sempre que es practiqui alguna cosa a la qual facin referència.*

Manera de
canviar-los.

Per a canviar-los és necessari que les circumstàncies en les quals s'hagin d'aplicar a un cas concret hagin canviat de tal manera, que resulti evidentment injust resoldre'l segons el que el costum determina, i esdevingui, pel contrari, evidentment equitatiu fer-ho d'una manera nova; i encara, això, no mirant

* Els costums respecte dels quals sembla que hom pot obrar amb major llibertat, són els referents als terminals; i, no obstant, en la immensa majoria dels casos, un hom no se'n pot separar.

Certament, ningú no pot sortir perjudicat que dos territoris veïns s'apariïn un terminal com vulguin si no hi ha entremig d'ells cap més interès que el llur; però, encara que de bon antuvi això sembli la cosa més corrent, de fet no sempre s'esdevé d'una faiso tan planera, perquè la realitat és que aquell que té una terra, raríssimes vegades la té lliurement del tot. O està lligat per pactes de capítols a favor de tercers (que fins de vegades encara han de néixer), o per l'obligació de fer dots, o de complir clàusules de testaments, o de respectar drets eventuais d'altres, o, en una paraula, és gravat en qualsevol de les innombrables formes en què un hom pot ser-ho; i, quan ho és, encara que s'avingui amb el veí, no obrarà bé si no fa les coses pensant alhora en les seves conveniències i en les seves obligacions, ço és, amb el seu interès i amb el dels altres, que, encara que no li puguin exigir, és deure el fer-ho, i, per tant, realitzant-les segons els costums determinen.

Altrament, en qualsevol d'aquestes circumstàncies i en les similars, encara que no hagués de seguir-los, s'hauria d'esforçar a fer-ho, no sols perquè el practicar-los és un testimoni vivent de la seva honradesa, sinó que l'allibera de responsabilitat envers els altres.

l'interès particular d'un home o d'uns quants, sinó el seu i el del comú.

Llavors la força de la realitat, o sigui l'evidència mateixa de la injustícia o de l'equivocació que representa el seguir el costum vell, i de la major equitat o avenç que representa el trasmutar-lo, fa que tothom s'hagi de rendir a trobar bona la manera de fer nova, i aquest reconeixement dóna força al costum nou.¹

Aquests costums, per la mateixa raó que obliguen, s'han de tenir presents en fer tractes que s'hi refereixin; i tot tracte s'ha d'entendre fet segons el que determinen, menys en allò que expressament els tractants hagin convingut en no subjectar-s'hi i siguin extrems en els quals puguin rompre'ls sense perjudicar tercers.²

Els costums i
els tractes

1. La força d'aquest reconeixement és tan gran, que fins en el cas que es tracti d'un costum que ha estat recollit en una llei, o reglamentació, o ordenança, és a dir, en què, ultra el costum que determina una manera de fer, hi hagi una llei que l'ordeni, la llei o reglamentació, malgrat ser-ho, poden passar a ésser lletra morta pel desús de llurs disposicions.

Així, per exemple, s'ha esdevingut amb certs extrems de la llei d'aigües al Camp de Tarragona, on les mines no es fan, en algunes coses, segons el que diu la llei, sinó segons una manera de fer o costum propi, que, per les circumstàncies especials del Camp, hi és molt més posada en raó que no pas la legal.

2. Així, es pressuposa que obliguen també als que conren terres d'una mateixa propietat o a aquells que per qualsevol raó hi intervenen.

Un parcer, per exemple, que té la seva peça limitada pel marge d'una altra que no conra ell, no pot anar rautant el marge ni pot fer-li fer tortes, perquè és termenal amb la peça de sobre i perjudicaria alhora el que la mena i aquell de qui és la terra; ni un boscater no pot treure llenya per on no hi hagi camí, ni aquell que meni un carro no pot passar per un camí que sigui sols de bast.

No obstant, en els tractes privats que fan referència a

Les aportacions de terratinents, conradors i experts han estat en tan nombre i de tanta vàlua, que l'edició provisional d'aquest segon volum del COSTUMARI ha estat enriquida no sols en el seu contingut, sinó també en la seva valor com a compilació de costums, vista i consentida per les entitats i particulars de significació com els que, amb perill d'omissions, esmentem : Ramon Albó, de la Calvaria de Sant Martí de Riudeperes; Josep Alegre, de l'Ametlla de Merola; Manuel Anglada, de Vich; Pere Arderiu, de Barcelona; Adolf Armenteras, de Barcelona; Joan Arumí, de Vich; Mn. Josep Baixeras, de Sant Martí de Maldà; Josep A. Barberà, de Puigvert de Lleyda; Josep Baró, de La Garriga; Francesc Brustenga, de Santa Eulàlia de Ronsana; Josep Callís, de Vich; Cambra Agrícola del Pla de Bages, de Manresa; A. Campanyà, de Serchs; Francesc Camps, de Sant Cristòfol de Migjorn (Menorca); Marquès de Camps, de Barcelona; Narcís Camps, de Bellcaire de l'Empordà; Joan Carné, de Prats de Rey; A. Casas i Vinyas, de Sant Feliu de Guíxols; Albert Carsí, de Barcelona; Ferran Chaparro, de Montblanch; Pere Claret, de Berga; Col·legi d'Advocats de Barcelona; Guillem Colom, de Sóller (Mallorca); Agustí Coma, de Manresa; Consell Provincial de Foment, de Barcelona; Lluís Cuní i Mercader, del Baix Empordà; Josep Danés i Torras, d'Olot; Josep M.ª Draper, de

termenals, o camins, o a ús d'aigües, i que no són d'interès absolutament més que per a aquells que tracten, aquests costums obliguen amb força molt diferent, per la raó que, en tractar-se de coses que no toquen més que a l'interès de determinades hisendes, mai no s'escau que no es sàpiga a qui i a quants pot afectar rompre'ls i fins on arriben els drets de cadascú, que són, per tant, els elements que, en tot cas, s'han de tenir en compte per a modificar aquests tractes.

l'Ametlla del Vallès; Josep M.ª Duran, de Caldes de Montbuy; Josep Faus, de Sampedor; Federació Agrícola Catalano-Balear; Pere Feliu, de la Colònia Prat (Alt Llobregat); Ramon Ferré, de Santa Bàrbara; Josep Firmat, de Manresa; Josep Gallifa, de Sant Hipòlit de Voltregà; Angel Graells, de Sant Vicens de Castellet; Josep M.ª de Grassot, de Palafrugell; Angel de la G. Grau, de Plegamans; Mn. Josep Guitart, de Manresa; Institut Agrícola Català de Sant Isidre; Emerí Llambí, de Llagostera; Lliga de l'Arbre fruïter, de Moyà; Maties Llobet, de Cantallops; Cristòfol Magraner, de Ciutat de Mallorca; Joan Maluquer i Viladot, de Barcelona; P. Deodat Marcet, del Monestir de Montserrat; Joaquim de Marimon, de Sant Salvador de Guardiola; Gabriel Martí, de Ciutadella (Menorca); Francesc Mas, de Berga; Mn. Innocenci Mas, de Solsona; Jaume Maspons i Camarasa, de Barcelona; Josep M.ª Massó i Escubós, d'Olost de Llusanès; Ramir Medir, de Palafrugell; Pere Molins, de Seva; Fidel de Moragas, de Valls; Joan Morera i Mestre, d'Igualada; Bartomeu Ortoll, de Vilanova i Geltrú; Vicens Pagès, de Castellfullit de la Roca; Francesc Pagès, de Torroella de Montgrí; Emili Pascual i Amigó, del Bruch; Joan Piñol, de Reus; Joan Piqué, de Gratallops; Narcís Pla i Deniel, de Barcelona; Josep Planas, de Sant Mateu de Bages; Joan de Porcioles, de Balaguer; Josep Pou i Font, de Palautordera; P. Prior del Monestir de Benedictins del Miracle; Ramon Puig, d'Artés; Josep Puñet, de Barcelona; Joan Riba, de Cambrils; Josep Riera, de Santa Eulàlia de Ronsana; Irene Rocas, de Llofriu; Albert Rosàs, de Santa Eulàlia de Ronsana; Joan Rosselló, de Son Forteza d'Alaró (Mallorca); Joan Rubió, de Barcelona; An-

toni Sansalvador, de Barcelona; Josep Seix, de Tremp; Llàtzer Sibís, de Sort; Sindicat Agrícola de Banyoles; Sindicat Agrícola de Lladó; Sindicat Agrícola de Sant Vicens de Castellet; Pere Torres, de Sant Quirze Safaja; Joan B. Torroella, de Girona; Rafael Valls, de Torroella de Montgrí; Josep Vallès, de Vilafranca del Penedès; Pere Vayreda, de Lladó; Fruitós Verneda, de Manresa; Josep M.ª Vidal de Llobatera, de Llagostera; Pere Vila Bosoms, de Ripoll; J. Vidal i Mir, de Mahó (Menorca); Ramon Vidiella, de Reus; Antoni Vilà, de Lloret de Mar; Josep Vilaseca, de Salt, i Josep M.ª Vives de Ferrater, de Barcelona.

AQUESTS SÓN ELS COSTUMS SOBRE
TERMENALS, CAMINS I AIGÜES, EN
TERRES DE PAGÈS

PART PRIMERA

DELS TERMENALS

CAPÍTOL I

Dels termenals assenyalats amb termes

I

DE LES TERMES

1. *Del fer les termes.* — És bon costum fer les termes de pedra de mena diferent de les que hi hagi en el tros que s'ha d'atermenar i en els del seu voltant.

2. *De com es posen.* — Les termes s'han de posar dretes i de manera que la part més estreta segueixi la direcció de la ratlla del termenal.

3. *Qui les posa.* — En cap cas no pot posar una terma, ni canviar-la, ni tampoc adreçar-la, un sol dels propietaris de les terres que termenegen, sinó tots junts; ni pot, tampoc, cap d'ells negar-se a fer-ho si l'altre, o els altres, li ho demanen. Si algun d'ells, havent estat avisat, no hi compareix, l'altre, o els altres, poden posar, canviar o adreçar les termes, davant de testimonis.

4. *Com s'assenyalen.* — Les termes s'assenyalen assegurant-les amb terra diferent de la que hi ha en el lloc on es planten, o bé posant a sota carbons, vidrims, teulissos, closques, pedruscall o qualsevol altre senyal que no pugui corrompre's, i colgant-hi al costat dues fioles.

Al Baix Empordà és costum assenyalar-les colgant a cada banda de la terma un tros d'una rajola, o de teula, partida en dos. Si, quan es descolguen, els dos trossos s'avenen, proven que la terma és terma. Altres parteixen la rajola o tros de teula en tres trossos, i en posen un a sota i un altre a cada banda de la terma.

Les termes de pedra picada es consideren prou assenyalades per elles mateixes; però és un bon costum marcar-les amb una ratlla que assenyali la direcció del termenal, o amb unes inicials, nom, lletra o marca que les faci indubitables.

Si es marquen amb una ratlla, aquesta es fa en el pla de sobre de la terma, de manera que, quan sigui posada, la ratlla feta segueixi la de la partió; i si és una terma que hagi d'anar en lloc on canvia el termenal de direcció, es fa fer a la ratlla un angle que assenyali les dues direccions.

Si es marquen amb inicials o amb algun nom o marca, les termes s'han de posar de manera que el nom o inicials mirin a la terra d'aquell al qual es refereixen, no a la del veí.

5. *Què assenyala una terma.* — Una terma, mentre un hom no pugui dubtar que ho és, marca el termenal, encara que no tingui fioles o altre

6. *Com són les fioles.* — Les fioles no han d'ésser tan grosses o no han de sortir tant de terra com la terma; ni poden ésser tan petites que no tinguin cap sentit; i són bones encara que siguin desiguals en mida i mena.

7. *Com es posen.* — Les fioles es colguen gairebé del tot, una a cada banda de la terma, enterrades en el mateix sot, i ample tocant a ample.

8. *Què assenyalen.* — Les fioles no assenyalen sinó que la terma és terma, o bé la manera com assenyalava la terma, si ja no existeix.

9. *Cap de la terma.* — Si la pedra que fa de terma és cap-rodona, s'entén per cap de terma el punt més alt de la pedra; i si és cap-plana, el punt promedi del cap-pla.

10. *Si fa terma una vedruna.* — Si en lloc de terma assenyala el termenal una vedruna, s'entén per cap de terma el punt mitjà del cim de la vedruna.

II

DEL TERMENAL

II. *Per on passa.* — Quan entre dues termes no hi ha cap tros confús, la ratlla de partió va dreta de cap de terma a cap de terma.

Si és vist que una terma s'ha decantat, el seu cap no assenyala el termenal fins a tant que és adreçada.

12. *Quan canvia la direcció.* — Quan el termenal canvia de direcció, i en el lloc on fa el canvi no hi ha un joc de termes que l'assenyali, s'entén que la nova direcció arrenca del cap de terma de l'única que hi ha, i que segueix la direcció que assenyala la ratlla que hi ha gravada al cap de terma, si n'hi ha i la terma no està decantada.

Al Camp de Tarragona és costum assenyalar el canvi amb un estronc.

13. *Quan s'ha perdut alguna terma.* — Quan és vist que s'ha perdut alguna terma i no hi ha manera de saber on era, el tros de termenal al qual afectava es considera assenyalat pels altres senyals que marquen les partions.

III

DE LES RATLLES, CREUS I PEUS DE GALL

14. *On es posen.* — En algunes comarques, principalment en terres muntanyoses, quan la terma s'hauria de plantar en lloc on hi ha roca viva, se supleix fent ratlles, creus o peus de gall en la mateixa roca.

15. *Com són.* — Les ratlles, creus o peus de gall han d'ésser fets amb escoda, o amb alguna altra eina, en la mateixa roca, i és costum que tinguin, almenys, uns tres pams de llarg i mig de fondària.

16. *De les ratlles.* — Si el termenal que s'ha d'assenyalar és dret, s'assenyala amb una ratlla, feta en la mateixa direcció del termenal.

Perquè no es pugui dubtar que aquesta ratlla l'assenyala, és costum fer-n'hi una altra d'igual a banda i banda, separades, cada una, un pam, aproximadament, de la del mig; de manera que, en el lloc on hi hauria d'haver una terma, hi ha tres ratlles, de les quals la del mig és la que té força.

També és costum, en lloc de fer-hi altres dues ratlles (una per banda), fer-n'hi una de travessera, molt més curta, si fa o no fa al mig; de manera que, en el lloc on hi hauria d'haver la terma, hi ha una creu de braços molt curts, i la ratlla llarga de la creu és la que té força.

17. *De les creus i peus de gall.* — Allà on el termenal canvia de direcció és costum fer-hi dues ratlles, seguint cadascuna de les direccions, que s'entrecreuïn en dos extrems, de manera que, si el canvi és un angle recte, allà on hi hauria d'haver el joc de termes hi ha gravada una creu que té el cap i un braç curts, i l'altre braç i la cama molt més llargs; i si no és en angle recte, hi ha gravat un peu de gall, i les ratlles llargues són les que tenen força.

Si ço que s'assenyala és una partió entre dues o més terres, s'hi fa el mateix, marcant una ratlla per cada direcció de termenal, o bé allargant les ratlles curtes cap a la direcció on convé assenyalar, i el que té força són les ratlles llargues, tantes com n'hi ha, i el nus de la creu o peu de gall és el que assenyala el punt on tots els termenals comencen o acaben.

18. *Dels munts de pedra.* — Quan un termenal s'assenyala amb ratlles, creus o peus de gall, és costum, també, fer, prop d'on són, un pilot de pedres,

per tal d'evitar que, colgant-se de terra i brosta, es perdi el senyal.

El munt de pedres, però, no indica sinó que prop hi ha senyal de la partió; i les ratlles, creus o peus de gall tenen força encara que no es faci munt o encara que el que hi havia s'hagi desfet.

CAPÍTOL II

Quan fa termenal un pas d'aigua

19. *Per on passa si és de riu o de riera.* — Quan fa termenal un pas d'aigua, si és de riu o de riera, és costum entendre que la ratlla de la partió passa pel peu del marge o riba que assenyala el seu jaç, deixant aquest a fora.

20. *Quan no hi ha marge.* — Quan no hi ha marge que assenyali el pas, aquell que hi té la terra termenejant n'hi pot fer, deixant l'ample de jaç que marquin els marges que hi hagi aigües amunt i aigües avall, i seguint les tortes del riu o de la riera.

Si no n'hi fa, és costum entendre que el jaç arriba fins a la terra conrada, o al bosc, o a la salzereda plantada expressament, o a l'arbrada natural, i que el termenal recula tot quant el jaç s'estén.

21. *Si el jaç es mou.* — Si una riuada fa el jaç ençà o enllà, s'hi fa en benefici o perjudici d'aquell que hi termeneja.

Si el parteix en dos braços, deixant entremig un tros de terra que no es pugui considerar jaç, la terra és d'aquell que ha rebut el perjudici del

braç nou o és del d'una banda i del de l'altra, a proporció de la terra que han perdut, si els dos braços són nous, a condició, però, que hi entrin de seguida o no deixin passar prou temps per a perdre-hi els drets.

22. *Quan el pas d'aigua és de torrent, xaragall o córrec.* — Si el pas d'aigua que fa termenal és de torrent, xaragall o córrec, és costum entendre que la ratlla de la partió passa pel mig del pas de l'aigua; i si l'aigua es fa ençà o enllà, també s'hi fa el termenal.

23. *Què es pot fer en el jaç de riu o de riera.* — Qui termeneja amb riu o riera no pot fer arbres dintre el jaç ni parets embussos o plantades; l'herba, brosta, pedra i sorra de dintre el jaç són d'aquell que se les enduu, mentre per a aprofitar-los no faci mal a qui hi té la terra termenejant.

D'allà on acaba el jaç, terra endins, pot fer-hi els arbres, parets o defenses que vulgui, mentre no les faci de manera que perjudiquin els veïns d'aigües amunt o avall.

24. *Què es pot fer en el jaç del torrent.* — Aquell que hi té terra termenejant pot fer arbres dintre el jaç del torrent, en la part glevada de la meitat que li correspon, a condició que no impedeixin el pas de l'aigua, encara que tingui una revinguda; però no pot fer-hi parets, embussos, plantades o abocades que, en revenir el torrent, puguin desviar l'aigua cap a la terra de l'altra banda, ni netejar més que la seva meitat de torrent. L'herba, brosta, pedra i sorra del jaç, fins a la meitat, són d'aquell que hi té la terra termenejant.

D'allà on acaba el jaç, terra endins, pot fer-hi el mateix que en el riu o riera.

Si les terres de banda i banda del torrent són d'un mateix propietari, pot fer-hi també resclosa per aprofitar l'aigua segons costum.

25. *Què es pot fer en el xaragall i en el córrec.* — En el xaragall o el córrec termeners s'hi pot fer el mateix que en el torrent, menys arbres.

26. *Si fa termenal un canal, rec o regadora.* — Si fa termenal un canal, rec o regadora, s'entén que assenyalen la partió com si fossin un camí.

No s'entén, però, que faci termenal pel sol fet de passar-hi a la vora, o tocant, si és sabut, o hi ha senyals que mostrin que el termenal passa per fora.

CAPÍTOL III

Quan fa termenal un cingle o riba

I

QUAN EL FA UN CINGLE

27. *Per on passa.* — Quan fa termenal un cingle, i no es diu, ni se sap, si la ratlla de la partió passa per dalt o per baix, és costum entendre que passa pel peu del cingle arran i que, per tant, el cingle i tot el que hi ha és del de dalt.

28. *Per on passa quan passa per dalt.* — Quan un cingle fa termenal i se sap que la ratlla de la partió

li passa per dalt, però no hi ha senyals que diguin per on, és costum entendre que va passant pel caire de la timba que fa.

29. *Què hi pot fer el de baix.* — Encara que el cingle sigui del de dalt, el de baix pot netejar-lo fins allà on arriba un home dret des de terra, si el de dalt el té tan brut que el perjudiqui; però no pot, amb l'escusa de netejar-lo, tallar arbres, ni que siguin petits.

Si el cingle porta algun perill d'aixafada al de baix, ha d'avisar el de dalt; i, si aquest no fa ço que és degut per a evitar-ho, el de baix pot obligar-lo que ho faci, o fer-ho a costes d'ell.

30. *Quan el cingle fa partió dintre una hisenda.* — Quan el cingle fa partió, no entre dues hisendes, sinó entre masovers, parcers o arrendataris d'una mateixa hisenda, és costum entendre que el termenal del de dalt es queda a dalt del cingle, i el del de baix comença a baix, i que ni l'un ni l'altre no pot aprofitar el cingle ni res del que hi ha.

COSTUMS ESPECIALS

31. *Costums especials sobre el termenal fet pel cingle.* — A la Segarra, al volt de la Plana de Vich, a Collsacabra i a la Garrotxa, cap a Castellfullit de la Roca, quan fa termenal un cingle, i no es diu, ni se sap, si la ratlla de la partió passa per dalt o per baix, sovint s'entén que passa per dalt i que, per tant, el cingle i tot el que hi ha és del de baix.

II

QUAN EL FA LA RIBA

32. *Si la riba és poc pendent i el termenal li passa per dalt.* — Quan el termenal queda a dalt i la riba és de pendent que permet que un home hi passi en qualsevol indret, és costum entendre que la partió va passant pels llocs de dalt, on trenca el pendent.

33. *Què hi pot fer el de baix si el termenal li passa per baix.* — Si el termenal passa per baix i la riba és conrada pel de dalt fins al capdavall, o, encara que no hi sigui, és de pendent que permet que un home hi passi en qualsevol indret, el de baix pot fer-hi només que el que és per fer en un marge que atermena.

34. *Com regeix en tota altra cosa.* — En tota altra cosa és costum entendre que la riba atermena com el cingle.

COSTUM ESPECIAL DEL CARDONER

35. *Pas del termenal per la riba.* — Al Cardoner quan en una riba hi surten caps de pedra, que siguin caps de roca viva, i no se sap per on passa el termenal, és costum entendre que va passant pels caps en pedra i que el banc de roca és del de dalt.

CAPÍTOL IV

Quan fa termenal un marge

36. *Per on passa.* — Quan fa termenal un marge és costum entendre que la ratlla de la partió li passa pel peu arran i que el marge és del de dalt.

Si el marge, però, és entre dues terres que estan, no una més alta que l'altra, sinó en el mateix pla, és costum entendre que la ratlla de la partió li va passant pel bell mig del capdamunt i que el marge és la meitat de cada veí.

37. *Qui neteja el marge.* — El marge el neteja el de dalt; però, si el té tan brut que perjudiqui el de baix, pot netejar-lo aquest fins a l'alçada d'un home, avisant al de dalt perquè ho faci ell si vol, i posant a dalt, o quedant-se, el que en tregui.

38. *Si s'esllavissa.* — Si el marge s'esllavissa o és vist que perilla d'esllavissar-se, el de baix pot obligar el de dalt a refer-lo; i, si no ho fa a son temps, refer-lo a costes d'ell.

Tot allò que cau, amb l'esllavissada, en terra del de baix, és del de dalt, si s'ho emporta a temps, i del de baix, si s'ho descuida.

39. *Del mal que fa l'esllavissada.* — Si l'esllavissada no és feta expressament o per grossa deixadesa del de dalt, el de baix no pot reclamar-li ni el dany que li faci, ni el cost de refer el marge sinó quan es descuida de treure-la; ni el de dalt pot reclamar-

l'hi més que en el cas d'haver caigut el marge per haver-lo rautat o haver-lo deixat rautar per l'aigua.

40. *Quan s'entén que el de dalt es descuida.* — S'entén que el de dalt es descuida, si la terra de baix és de conreu, quan no treu l'esllavissada abans que el de baix hi faci un esplet a son degut temps, o arribi el temps en què traurien el brot de l'any les plantes colgades; si no és de conreu, quan deixa passar un any des de l'esllavissada, o una mesada si el de baix l'ha advertit que vol que la tregui. Si l'esllavissada colga un camí, una font o un pas d'aigua, s'entén que el de dalt es descuida quan no la treu així que el temps li permet fer-ho.

41. *Del refer el marge.* — El de dalt pot refer el marge sempre que el millori; i així, si és de pedra, no el pot fer de terra, ni, en general, més dolent del que era.

Si el refà sense convenir en gran manera, i essent cosa vista que el refer-lo en aquell moment ha de dur un perjudici al de baix, li haurà de pagar el que li ocasioni.

42. *Del trepitjar les terres del de baix.* — Sempre que el de dalt tingui motiu per a refer en tot, o en part, el marge o una esllavissada, o vigilar si el de baix el rauta, o li és convenient de fer-hi alguna cosa que de dalt estant li és dificultosa, pot trepitjar les terres del de baix, avisant-lo abans; i, si li perjudica alguna planta, li ha d'indemnitzar el dany.

43. *Per on passa el termenal si el marge s'ha esllavissat.* — Encara que el marge s'esllavissi de cap a

cap, la ratlla de la partió no canvia, i passa per on passava abans.

44. *Balmes i barraques.* — En el marge que fa termenal, ni el de dalt ni el de baix no poden fer-hi balmes ni barraques.

CAPÍTOL V

Quan fa termenal un camí

45. *Per on passa.* — Quan fa termenal un camí, i no consta que la ratlla de la partió li passa per la vora, és costum entendre que va passant pel mig del camí.

46. *Si el camí es perd.* — Si el camí es perd, s'entén que la ratlla de la partió passa per on el camí passava.

CAPÍTOL VI

Quan fa termenal una carena

47. *Per on passa.* — Quan fa termenal una carena, la ratlla de la partió va passant per la que fa partió de les aigües de pluja.

Si en algun tros fa de mal conèixer la partió de les aigües, és costum entendre que el termenal va seguint la direcció que marquen la de més amunt i la de més avall; i si l'indret on no es coneix és en un cap,

s'entén que va seguint l'assenyalada per les dels últims trossos coneguts, fins a trobar un altre senyal o una altra direcció del termenal.

CAPÍTOL VII

Quan fa termenal una paret

48. *Per on passa.* — Quan fa termenal una paret que no és mitgera és costum entendre que la ratlla de la partió li passa arran pel peu, deixant la paret dintre, i, si és mitgera, s'entén que li passa pel mig.

Quan no se sap si és o no és mitgera, ni hi ha signes assenyaladors de si ho és o no ho és, s'entén que no és mitgera.

49. *Per a fer o refer la paret mitgera.* — Fer paret mitgera en termenal on no n'hi ha, o refer-la de cap i de nou, o aixecar-la, o abaixar-la, o empitjorar-la, o millorar-la, són coses que no pot fer sol cap dels dos propietaris per als quals fa partió, sinó que les han de fer tots dos junts.

Si s'ensulsia o perilla d'ensulsiar-se, pot adobar-la qualsevol d'ells dos, donant-ne coneixement a l'altre perquè hi contribueixi en la part que li toca, i deixant la paret tal com estava abans, o millor. I les despeses, ocasionades per a deixar-la com estava abans, són per meitat de tots dos, si cap d'ells no ha ocasionat l'ensulsiada amb culpa o gros descuit.

50. *Què s'hi pot fer.* — Cada un dels dos per als quals fa partió pot millorar la meitat del gruix de la paret mitgera que mira la seva terra, pot pujar-la

i pot fer-hi carregament; però si porta perjudici a l'altre, l'ha de pagar, i també les despeses ocasionades per ço que hi faci.

51. *Forat o finestra.* — En la paret que fa termenal, tant si és mitgera com no, ningú no pot fer-hi forat ni finestra, llevat de tenir-hi dret.

COSTUM ESPECIAL DE MENORCA

52. *Per on passa el termenal.* — A Menorca, quan no se sap si una paret que tanca una hisenda és o no mitgera, és costum entendre que ho és i que la ratlla de la partió li passa pel mig.

És costum que la paret sigui de pedra seca, de vuit pams d'alt, i amb cobertora a sobre, també de pedra seca, i d'un pam d'alt; i cada un dels dos veïns té obligació de servir-la sempre en bon estat.

CAPÍTOL VIII

Quan fa termenal una tanca

53. *Per on passa.* — Quan fa termenal una tanca és costum entendre que la ratlla de la partió li passa pel peu arran deixant-la a dintre; llevat que sigui mitgera.

Si és dalt d'un crestell o margenet s'entén que passa pel peu d'aquest.

Si la tanca és viva i pel mig hi passa un rec i si no és sabut que el termenal és més ençà o enllà és costum entendre que la ratlla de la partió passa pel

mig del rec i que cadascuna de les parts de tanca de banda i banda del rec són d'aquell de qui és la terra.

54. *Quan la tanca és viva.* — El que fa una tanca viva no la pot fer amb arbres; però, si ja és vella de més de trenta anys, el de l'altra banda no li pot fer arrencar ni privar-lo que la refaci igual, encara que les arrels o ombres el perjudiquin.

El de l'altra banda pot tallar les arrels i branques de la tanca que entrin dintre del seu tros, com ho pot fer en els arbres que són prop del termenal.

55. *Si la tanca cau.* — Si la tanca és d'un sol i cau, travessant el termenal, el de l'altra banda la pot treure, retornant-la a la terra a la qual pertany; i si la caiguda li ha portat algun perjudici, el pot reclamar a aquell de qui la tanca és.

Si és de tots dos, cada un pot refer-la, com la paret mitgera.

COSTUM ESPECIAL DEL RIPOLLÈS

56. *Del tallar les branques de la tanca.* — Al Ripollès és costum entendre que tots dos veïns poden tallar les branques de la tanca viva que entrin dintre llur termenal, però no les arrels.

COSTUM ESPECIAL DEL CAMP DE TARRAGONA

57. *Del fer la tanca.* — Al Camp de Tarragona, on es sol fer marjada d'avellaners molt espessos, és costum fer la tanca tres pams (0'582 metres) endintre de la ratlla de la partió.

CAPÍTOL IX

Quan fa termenal un mot

58. *Per on passa.* — Quan fa termenal un mot, i no és cosa vista que tot ell sigui fet ençà de la ratlla de la partió, és costum entendre que aquesta li passa pel mig del fons.

59. *Del netejar-lo.* — Si el mot s'embruta o té alguna esllavissada, el poden netejar tant el d'una banda com el de l'altra; i tot allò que se'n tregui s'ha de repartir a banda i banda.

Aquell que el netegi pot tallar les arrels i rebrots dels arbres d'una i altra banda que hi surtin a dintre, i, per la banda que es fica terra seva endins, eixamplar-lo com li plagui.

Ni l'un ni l'altre no poden fer passar aigua pel mot ni abocar-n'hi.

60. *Si el mot es perd.* — Si el mot es perd, no el pot refer ni el de la una ni el de l'altra banda, sinó que l'han de refer plegats.

S'entén que es perd quan, encara que es conegui en algun indret, s'ha omplert tant, de cap a cap, que l'aigua de pluja no s'hi embassa.

61. *Del mot nou.* — Quan al termenal no hi ha mot, només n'hi poden fer, junts, els de les dues terres que termenegen; i, si el fa un tot sol, en lloc on no hi hagi termes, ni altre senyal de termenal,

s'entén que la ratlla de la partió passa un pam (0'194 metres) més enllà de la vora del mot que és més enfora de la seva terra.

CAPÍTOL X

De la manera de definir els termenals

62. *Quan hi ha termes.* — Quan un hom sap que dues terres termenegen, però no amb quin termenal, si hi ha termes, regeixen sempre les termes amb preferència a tot altre senyal.

Si és vist, però, que entre terma i terma no n'hi ha hagut mai cap altra, i, en canvi, hi ha algun senyal que mostri que el termenal no pot anar de cap de terma a cap de terma, regeix, entre una i altra, el senyal.

63. *Quan no hi ha termes.* — Si no hi ha termes, i és possible que el termenal passi per un pas d'aigua, aquest és el que regeix. Si no hi ha termes ni un pas d'aigua, i és possible que passi per un cingle o riba, regeix el cingle o riba amb preferència a qualsevol altre senyal.

Si cap d'aquests termenals no és possible, i hi ha un marge, regeix el marge amb preferència; si no hi ha marge, regeix el camí que hi hagi; si tampoc no hi ha camí i pot ésser termenal un vessant, regeix el vessant; i si aquest no és tampoc possible, s'ha de veure si assenyala el termenal la paret, tanca o mot que hi hagi pels llocs on és vist que ha de passar.

64. *Quan té trossos confusos.* — Quan un termenal conegut té alguns tros dubtós, sia per perdre's el

rastre del senyal de partió que li correspon, sia per desavenir-se els senyals, s'entén que marquen aquells tros les diferències que hi ha entre la terra, herbes o arbres de les dues parts que termenegen : com seria el que hi hagi en la una rastres d'haver estat conrada o artigada la terra, i en l'altre no; que la una sigui espedregada, netejada, etc., i l'altra no; que els arbres de la una hagin estat trets o aclarits en anys diversos, o amb un seguit i amplades diversos dels de l'altra; i altres senyals semblants.

65. *Quan és termenal que es mou.* — Aquell que té la terra atermenada per un camí o pas d'aigua que es fan ençà o enllà, o, en general, per termenal que es mou, mentre no hagi passat tant temps que no hagi perdut els drets, pot fer el que convingui, perquè no es mogui del seu lloc o hi torni, si ho fa sense entrar en la de l'altra banda, de manera que la perjudiqui, i és clarament vist que s'ha mogut i d'on s'ha mogut.

CAPÍTOL XI

Arbres i plantes en el termenal

66. *Quan és bosc o arbreda.* — Quan el termenal passa per bosc o arbreda és bon costum tallar l'arbúcia i els arbres que hi hagi deu pams a banda i banda de la ratlla de la partió.

67. *De l'arbre dintre el termenal.* — Si un arbre ve al mig del termenal, en moltes comarques és costum respectar-lo i considerar-lo com a terma viva, i, en aquest cas, cap d'aquells que hi termeneja no el pot tallar.

A l'Empordà és costum, quan la terra ho consent, plantar expressament, perquè serveixi de terma viva, un tamariu.

Quan no es vol, però, respectar com a terma viva, el millor costum és tallar-lo, avisant l'un veí a l'altre, i fent-ho tal com si es tractés de treure o posar una terma, i l'arbre tallat és part de cada un dels que tenen les terres termenades, en proporció a l'entrada que té en cadascuna.

Si fa escala per a entrar en el tros d'un veí, aquest pot exigir que es talli l'arbre o les branques que facin escala.

68. *De l'arbre prop del termenal.* — Aquell que té la terra atermenada no pot plantar arbres dotze pams de destre (2'796 metres) a la vora de la ratlla de la partió.

No s'entén que hi planti arbres quan n'hi neixin de llavors que no són sembrades expressament, o per rebrot de soques; ni tampoc en el cas que els esporgui perquè pugin bé.

Aquell, però, al qual perjudiquin, li pot fer tallar tots els que no siguin almenys, trenta peus (7'77 metres) lluny del seu termenal, si pugen més de tres destres (8'388 metres) i no són arbres dolços, i nou peus lluny (2'33 metres) si són dolços, llevat que faci termenal un pas d'aigua, perquè, en aquest cas, sols li pot fer tallar els que no siguin, almenys, un peu lluny (0'259 metres).

69. *Ombres, branques, arrels i fruites.* — Si, tot i ésser els arbres a la distància deguda, es pot dir que perjudiquen al veí, aquest no pot obligar a tallar-los, però s'ha de fer mirar per dos homes bons si en veritat el perjudiquen i en cas que sí, quines branques o

arbres s'han de tallar i quina indemnització s'ha de donar al veí si es considera que se n'hi deu.

La fruita que caigui dintre la seva terra pot collir-la i fer-se-la seva sense intervenció del veí.

COSTUMS ESPECIALS DE BARCELONA

70. *Arbres vora el termenal.* — Al terme de Barcelona, si una olivera de més de trenta anys té la soca dintre de la ratlla de la partió, o bé n'és plantada més prop del que hauria d'ésser-ho, aquell que té la terra de l'altra banda pot exigir del veí, propietari de l'olivera, que li reuli les branques i arrels, almenys sis pams de destre (1'398 metres) dintre la seva terra, encara que per fer-ho l'hagi d'arrencar.

Si, prop del termenal, es planten arbres que pugin més de tres destres, (8'388 metres) no sols s'han de fer dotze pams de destre (2'796 metres) endins, sinó, demés, espaiats l'un de l'altre de més de dos destres (5'592 metres).

Si un arbre, plantat o nascut a la mida deguda, creix tant que la seva soca s'acosti a més de sis pams de destre (1'398 metres) del termenal, aquell que té la terra de l'altra banda pot exigir que sigui arrencat.

No es pot fer tanca viva a menys de tres pams de destre del termenal (0'699 metres).

COSTUMS ESPECIALS DE TORTOSA, DEL CAMP DE TARRAGONA I DE LA SEGARRA

71. *Arrels i branques dels arbres prop del termenal.* — És costum a Tortosa i al Camp de Tarragona, i a

la Segarra, que aquell que té la terra atermenada no pot tallar les arrels dels arbres de l'altra banda de la partió que entrin en la seva. Solament pot tallar aquelles branques a les quals arribi un home posat de genoll esquerre a terra, tallant amb una destrat d'esllemenar, de mànec de inida corrent.

72. *La fruita que cau més enllà del termenal.* — A Tortosa i al Camp de Tarragona, la fruita, mal caigui dintre la terra del veí, és sempre d'aquell de qui és l'arbre que l'ha produïda.

COSTUM ESPECIAL DE MENORCA

73. *Branques i fruits dels arbres prop del termenal.* — A Menorca, les branques de l'arbre que entren dintre el termenal del veí són del veí, i els fruits també.

Si aquell de qui és l'arbre les talla, aquell en terra del qual entraven li pot demanar indemnització i obligar-lo a tallar l'arbre.

Si talla l'arbre, les branques que entraven dintre el termenal del veí són del veí.

PART SEGONA

DELS CAMINS

CAPÍTOL I

Dels camins públics

74. *Quins camins són públics.* — Els camins rals, els veïnals, els que segueixen el jaç d'un riu o riera, o canal públic, i els que van a una església, cementiri o a una font pública, són camins públics.

75. *Pas del camí.* — Aquell que té terra per la qual passa un camí públic, per sa sola autoritat no pot canviar el camí de lloc.

Si el camí, però, o algun tros de camí, és canviat de lloc, aquell que té la terra per la qual passava el camí canviat, pot utilitzar-lo com si mai camí no hi hagués passat, mentre duri el que s'ha obert per substituir-lo.

76. *Ample del camí.* — Ningú no pot mudar l'amplada que és costum que tingui cada camí. No s'entén, però, que s'eixampli, si algun tros està tan impedit per roderes, xipolls, fangueres, esllavissades o d'altra manera, que no s'hi pugui passar sense fer-se, poc o molt, ençà o enllà.

Tampoc no té dret ningú a impedir-lo ni trencar-lo.

77. *Ample del camí ral i del veïnal.* — El camí ral i el veïnal han de tenir, si més no, l'amplada del de bast o del de carro, segons que sigui d'una o d'altra mena.

78. *Ample del camí de bast.* — El camí de bast ha d'ésser d'ample que hi passi un animal amb argues carregats amb càrrega que embalumi; o sigui, almenys, de dotze pams (2'336 metres).

A la part baixa del Camp de Tarragona se n'hi donen catorze (2'736 metres).

79. *Amplada del de carro.* — El camí de carro ha d'ésser d'ample que hi passi un carro d'ús comú en les terres que trepitja, carregat amb càrrega que embalumi, i, que, demés, hi pugui passar al costat un home a peu si alguna riba o algun marge molt alts no ho fan impossible; o sigui, almenys, de catorze pams (2'736 metres) i de gairebé el doble (5'572 metres) en les girades.

80. *Qui ha de donar l'amplada.* — Quan un camí o tros de camí fa termenal entre dues terres, o passa pel termenal, i no és cosa sabuda que una de les terres ha de donar tota l'amplada, n'ha de donar la meitat cada una.

81. *Arbres i obres a prop.* — Si aquell que té la terra del costat del camí té o fa plantes, arbres o obres tan a prop que quedin malmesos en passar pel camí en forma deguda, no pot reclamar pel mal que li facin, encara que sigui bolcant o caient-hi damunt l'animal i la càrrega; però pot reclamar perjudicis si els té fets més de cinc pams

(0'970 metres) lluny de tot el que correspon a l'amplada del camí.

Tampoc no pot reclamar si té rec o pont que travessi el camí i li quedi malmès.

82. *Del camí que segueix un jaç de riu, riera o canal públic.* — El camí que segueix un riu, riera o canal públic ha de passar dintre els quinze primers pams (2'910 metres) tocant al jaç o caire del canal, i és just de l'ample necessari perquè hi pugui passar una persona.

Els arbres i herba que hi hagi són d'aquell de qui és la terra, i el que hi passa no pot treure ni malmetre res, per més que hagi de fer una torta.

COSTUM ESPECIAL DE MENORCA

83. *Camí de cavalls.* — A Menorca, el camí de cavalls és públic.

Aquells dels quals són les terres per on va passant estan obligats a fer de tant en tant, en llocs ben visibles, i especialment on es creua amb altre camí, ratlles pintades amb calç, perquè el vianant no erri la direcció.

CAPÍTOL II

Dels camins de Sagraments

84. *Quin camí és de Sagraments.* — És camí de Sagraments aquell que, en deixar un camí públic, mena fins al portal d'una casa, o fins al portal del

barri, i fa de pas per al Santíssim Viàtic i per als bateigs i morts de la casa.

El Viàtic, però, per anar de l'Església a la casa, i el bateig per anar de la casa a l'Església, poden passar, per raó de necessitat, pel camí més curt, encara que sigui privat; però per aquest fet no esdevé camí de Sagraments.

85. *Quan comença i quan acaba.* — El camí de Sagraments comença d'ésser-ho així que la casa és habitable, i queda mort en ésser la casa inhabitable.

86. *Qui hi pot passar.* — El camí de Sagraments és públic per a tots aquells que tenen motiu per a anar a la casa on mena, i per a ningú més.

87. *Per on passa.* — Quan el camí de Sagraments mor en la casa, el propietari el pot canviar de lloc des que entra en terres seves i no n'atermena o no en trepitja d'altres.

88. *Amplada del camí de Sagraments.* — El camí de Sagraments ha de tenir, si més no, l'amplada suficient per a passar-hi amb el llit dels morts.

CAPÍTOL III

Dels camins privats

89. *Quins camins són privats.* — Els camins que serveixen per a l'ús particular i exclusiu d'una hisenda o de diverses hisendes, són camins privats, llevat que siguin de Sagraments.

També són privats els que segueixen pas d'aigua que no sigui de riu o de riera o canal públic, els que segueixen un pas d'electricitat; les drecceres, encara que siguin de camí públic, i els corriols de travessa, encara que neixin i morin en camí públic.

90. *Com són.* — Els camins privats que són per al sol ús d'aquell que té una hisenda, mentre passen per terra seva, tenen l'amplada i passen pel lloc que és grat al propietari, i pot destruir-los quan vulgui; i si passen per terra d'altri pot deixar-los perdre quan vulgui, però no canviar-los de lloc i amplada sense acord amb aquell de qui és la terra.

Si són també per a l'ús d'altres, als quals s'ha d'entendre que ha estat donada facultat per a passar-hi, han d'ésser de l'ample que tenien en tractar amb ells, si no més gran; i aquell que té la hisenda pot canviar-los, en el seu tros, sempre que el canvi no porti a aquells altres un perjudici; però no pot destruir-los mentre conservin la facultat de passar-hi.

Si segueixen un pas d'aigua o d'electricitat, en el qual tingui que veure algú que no sigui el mateix que té la terra per on passen, no poden ésser apartats del llur lloc pel propietari de la terra ni ésser destruïts.

Si una hisenda o peça de terra té camí que hagi de passar per terra d'altri, o se li dóna camí que hagi de passar per terra d'altri i no es diu per on passarà, s'entén que ha de travessar-la pel lloc on, podent-hi haver bon camí, la trepitgi menys tros per a arribar a camí públic, o li faci menys mal.

91. *Qui hi pot passar.* — Pels camins privats d'una hisenda no hi pot passar sinó aquell que la té,

i aquells altres als quals en doni llibertat, o tingui facultat especial de passar-hi.

Aquell que deixa conrar terres per altres, o treballar en bosc, arbreda, forn d'obra o de calç, o, en general, dintre la hisenda, s'entén que dóna llibertat als que hi feinegen, als que els ajuden i als que han de tractar amb ells, perquè passin pels camins que porten al lloc on els pertoca anar, i als que han d'anar a cercar l'aigua per a beure o regar.

El propietari d'una terra, encara que la tingui arrendada, hi pot passar sempre.

92. *Del camí morraler.* — Si el camí és cedit com a camí morraler, no s'hi pot passar amb animal que no porti morrió o morralet, encara que el camí sigui de carro.

93. *Quan s'entén que ho és.* — S'entén que és morraler quan, cedint-se en terra en què s'estili, ha de travessar vinyes, o, en general, conreus.

94. *Dels camins tancats amb cadena.* — Quan un camí privat serveix alhora per a diverses terres i és tancat amb cadena, cada un d'aquells que hi pot passar té una clau per a obrir-la, i és costum entendre que hi pot passar ell i tot aquell que tingui motiu per a passar-hi, però no altre, i cap d'ells no pot concedir pas a ningú en perjudici de tots.

95. *Camins temporals.* — Si aquell que ha de donar camí a altre ho ha de fer només en determinades diades o al temps de fer determinades feines, pot privar-li de passar-hi tot l'any, menys en les avinenteses per a les quals té el dret de pas; i en aquestes,

aquell al qual ha de donar-se el dret de pas, pot exercitar-lo, encara que la terra per on ha de passar estigui conrada, sembrada o altrament impedida; i si de fet no és possible passar-hi, pot fer camí per altre indret.

96. *Camí de desemboscar.* — Si el camí que hom té en terra d'altri és només de desemboscar, s'ha de fer servir segons els usos i costums de bon pagès sobre boscos i arbredes, especialment en la part de camins de treta, i manera de fer-la, i els estimballs.

COSTUMS ESPECIALS DE MENORCA

97. *Camí sender.* — A Menorca, pel camí sender hi por passar aquell de qui és la terra o la casa on el camí va, son amo i sa gent, i ningú més, els quals el poden utilitzar *passant i no cessant*, i no d'altra manera. Hi poden passar amb animal, però a condició que el menin pel morro.

Quan passa per terra oberta no té amplada fixa, però si passa entre parets se li ha de deixar un ample de cinc pams (0'970 metres).

CAPÍTOL IV

De les carrerades

98. *Quins camins ho són.* — Són carrerades aquells camins pels quals pot passar el bestiar en ramat o escamot.

99. *Amplada.* — Les carrerades tenen una amplada màxima de vint-i-nou passes (11'504 metres) però si un tros és assenyalat amb fileres de pedres, té la de les fileres, i si la carrerada passa entre conreus té l'amplada del camí de carro i un xic més.

Les pedres de les fileres ningú no les pot arrencar ni canviar de lloc.

100. *Herba de la carrerada.* — L'herba d'aquests camins és cada vegada d'aquell de qui és el ramat que la pastura.

101. *Com hi ha de passar el bestiar.* — El bestiar no pot sortir de la carrerada, ni deturar-s'hi a dormir o reposar, llevat que tingui alguna salera, perquè hi pot reposar el temps necessari per a donar la sal.

Si el bestiar està malalt, no en pot sortir, si no és per entrar en una revolta, encara que el propietari de la terra que hi toca n'hi hagi donat llicència o hagi venut les herbes al qui té el bestiar.

102. *De les revoltes.* — Quan la carrerada té una revolta, el pastor pot entrar-hi el ramat.

El ramat pot passar a la revolta tres dies, encara que un altre pastor hi volgués fer entrar el seu bestiar.

Si el ramat que hi és ocupa tota la revolta, no n'hi pot entrar cap més; però, si no l'ocupa tota, se n'hi pot fer entrar un de segon, i d'altres de successius, fins que hi càpiguen, mentre no es facin mal o portin perill de contagi els uns amb els altres.

103. *Quan hi ha arbres i plantes.* — La carrerada ho és, encara que la terra per on passa estigui emboscada, conrada o plantada, al temps de passar-hi el

bestiar; i aquell que la té no pot demanar danys de cap mena pel que li faci el bestiar als arbres o plantes que hi hagi dintre del pas.

104. *Carrerades temporals.* — Aquell que ha de donar pas ramader un any sí i un altre no, l'any que no li toca donar-lo pot impedir el pas del bestiar, i, si aquest hi passa, demanar danys com si no hi pogués passar mai.

105. *Altres camins de bestiar permesos.* — Aquell que mena bestiar pot fer-lo passar per un camí ral o veïnal, o per un de públic que sigui de carro, o per un jaç de riu o de riera; però, si algun cap travessa l'ample del camí o del jaç, aquell del qual és la terra que hi termeneja, pot treure'l i demanar danys, del mal que li hagi fet, al pastor o a l'amo del bestiar.

106. *Camí a una sort.* — Aquell que té una sort té el dret de camí ramader per a anar-hi; però no el pot fer passar per on li plagui, sinó per allà on és costum, o, quan el costum no ensenya per on passa, per allà on li assenyali aquell de qui és la terra que ha de trepitjar. No pot, però, fer-li anar per grans marra-des ni per passos perillosos.

CAPÍTOL V

Quan es cedeix un camí

107. *Quin camí es cedeix.* — Quan hom cedeix camí a altri, s'entén que li cedeix només camí de bast, llevat que motivi el tracte la conveniència de passar-

hi amb carro, en el qual cas s'entén que li cedeix camí carreter. El mateix s'ha de dir del camí ramader.

108. *Qui hi pot passar.* — Quan es cedeix un camí s'entén que aquell que el cedeix ho fa perquè hi passin : aquell que obté el dret de fer-ho; els que viuen amb ell, siguin parents, donats o mossos; els que feinen amb ells o els ajuden, i, si és camí que vagi a una casa, els que hi han de passar per al tràfec o conveniència de la casa, i ningú més.

PART TERCERA

DE LES AIGÜES

CAPÍTOL I

Del tenir i conduir les aigües

109. *De qui és l'aigua.* — L'aigua que neix o que entra en una terra és d'aquell de qui és la terra, si no ha de respectar drets preferents que hi tingui un altre.

Qui conra terra d'altri no es fa seva l'aigua, encara que l'hagi trobat o conduït, o fet mina, pou o bassa.

110. *Quan és en vessant d'aigua d'altri.* — L'aigua nova que neix en una terra és d'aquell de qui és la terra, encara que neixi en vessant que l'escupi a córrec, xaragall, riera o riu, les aigües del qual vessant siguin d'un altre.

No se la pot apropiari si en néixer ja és d'altri, i s'ha d'entendre que ho és si es pot comprovar que la nova en minva sensiblement alguna de vella que és de propietat d'altri.

111. *Des d'on es té una aigua.* — Aquell qui té una aigua seva, la té des de la seva font, o naixement; i si és aigua que més amunt l'utilitzi algú

altre, des de sota mateix de la resclosa que tingui ell o des d'on acaba el seu aprofitament.

Si és aigua de canal o de rec que no sigui seu, té l'aigua des del trencall o fibla on la pot anar a cercar.

112. *Del perseguir-la.* — Aquell que té una aigua la pot perseguir fins a la font, naixement, resclosa o trencall, des d'on és seva.

També la pot perseguir minant, mentre ho faci en terra seva i no perjudiqui drets d'altri.

113. *De l'aigua que es troba perseguint-ne o conduint-ne una altra.* — Aquell que persegueix una aigua es fa seva la que troba perseguint-la, mentre no sigui treient-la d'un altre o en minva o perjudici de la d'un altre.

114. *Com es pot conduir.* — Si aquell que té una aigua, en la qual no té drets d'utilització ningú més, té també la terra on neix, la pot aplegar i conduir com i per on li plagui, des del mateix naixement, font o resclosa; i, quan no, des que entra en terra seva, i ho pot fer, també, encara que algú altre hi tingui algun dret d'utilització; però ho ha de fer de manera que no perjudiqui aquesta utilització.

Si de bon començament, o entremig, l'aigua ha de travessar terra d'altri, en la qual tingui només dret de pas, la pot conduir, també, com vulgui; però no per lloc diferent d'aquell pel qual hi té el dret de pas.

115. *Del millorar i del fer-se malbé el conduïment.* — Aquell que pot conduir l'aigua per terra d'altri

pot millorar el conduïment com li plagui, mentre no perjudiqui aquell de qui és la terra, tancant, per exemple, el conduïment entre parets encimentades, o d'altra manera, si hi ha arbres que s'aprofiten de la humitat. I aquell de qui és la terra pot obligar-lo que el millori o endegui en forma que no el perjudiqui, fent-li tancar, per exemple, el conduïment entre parets encimentades, o d'altra manera, que no deixi traspuar la humitat si li ha de fer mal.

En cas de fer-se malbé el conduïment, aquell de qui és la terra pot refer-lo a costes del que té l'aigua, si aquest és tan deixat que el vagi perjudicant no refent-lo, i pot treure, també, l'ensulciada o la runa a costes de l'altre, si ha caigut on el perjudica i el que té l'aigua no la treu.

116. *Si l'aigua és de més d'un.* — Si l'aigua és de més d'un, tots aquells que la tenen estan obligats a contribuir a conduir-la i a netejar o refer els recs, mines, pous o basses, llevat que sigui vist que hi ha raó especial perquè pertoqui fer-ho especialment a un o a alguns d'entre ells.

En contribuir a aquestes feines, s'entén que la proporció de cada un ha d'ésser a proporció de les hores d'aigua que hi té o de la utilitat que en treu, i que aquell que hi porta un animal, amb carro o sense, és com si hi posés dos jornals d'home.

117. *Si es fa malbé el conduïment.* — Si es fa malbé el conduïment d'una aigua, i passen trenta anys sense ésser conduïda, i, després d'aquest temps, la condueix aquell de qui és la terra on neix, se la fa seva, sense que hi tinguin cap dret els que abans n'hi tenien.

Si no la condueix aquell de qui és la terra, al cap de trenta anys queda feta aigua de ningú.

Però quan el conduïment es fa malbé i deixa d'adobar-se, no allà on neix l'aigua, sinó un tros avall, aquest costum només s'aplica des d'allí on el conduïment s'ha fet malbé en avall.

118. *A què es refereix el dret de pas d'aigua.* — El dret de pas d'aigua es refereix a aigua que sigui vista en entrar a la terra en la qual es té aquell dret, i comporta, per a aquell que el té, l'obligació de fer el seu rec, almenys dos pams i mig de destre (0'582 metres) lluny de qualsevol altre que ja hi hagi; la facultat de passar per la vora del rec o canal, sempre que ho cregui convenient, i el de netejar-lo i deixar el fang, sorra brosta o arrels a la vora seva, de manera que, si hi ha arbres o conreus o pas a prop, no els perjudiqui; i si per passar l'aigua ha hagut de fer mina, ha de netejar-la per la boca de la mina i dels seus pous.

Qui dona pas a aigua d'altri, pel sol fet de donar el pas, no té cap dret a utilitzar aquella aigua a benefici propi, si no és per a beure'n.

119. *Si no es té dret de pas.* — Si la terra no és d'aquell que té l'aigua, ni aquest té dret de pas per altra terra, l'ha de fer baixar pel torrent, xaragall, córrec, riu o riera, pels quals naturalment baixa, fins a trobar terra seva o d'altri en què hi tingui dret de pas.

120. *Com es pot conduir per torrent, xaragall, córrec, riu o riera.* — Aquell que ha de fer baixar l'aigua pel jaç d'un torrent, xaragall, córrec, riu o

riera, pot netejar-lo d'herba i brosta, i tallar o arrencar els arbres i plançons i arrels d'arbre que desviïn o entorpeixin el seu pas; i si, per a recollir l'aigua o impedir que quedi xuclada, fosa o perduda, li convé fer rec, pot fer-lo mentre sigui dintre el jaç i de manera que no porti perill de malmetre les terres veïnes en cas de torrentada, ni privi el pas del camí si n'hi passa algun.

121. *Com ho pot fer si és de canal o rec d'altri.* — Aquell que té aigua de canal o de rec d'altri, no pot perseguir-la ni conduir-la més amunt del lloc on comença d'ésser seva; però pot impedir que els que l'aprofiten més amunt la deixin perdre, o la malmetin, o l'esmercin en el que no és degut, quan amb això el perjudiquin.

122. *De l'aigua corrent.* — Tothom pot aprofitar una aigua corrent i vista per a l'ús de persones i bèsties i tràfec de sa casa, traient-la amb galleda o bujol, sense enginy de cap mena, encara que la posi en bóta o portadora.

També la pot aprofitar per a regar la terra per on passa, fent-ho un sol home per a cada conreu, amb galleda o bujol, sense enginy de cap mena, i tirant-la directament a la terra. No pot fer-ho, però, a no ser que sigui una aigua que es perd, quan en passa tan poca que se la veu minvar en treure'n, encara que sigui de la manera indicada.

123. *De l'aigua que va per torrent propi.* — Quan les terres de banda i banda d'un torrent són d'un mateix, aquell de qui és la terra pot fer resclosa en el torrent i aprofitar tanta aigua com hi

passi, per a produir força, a no ser que un altre hi tingui dret preferent, amb la condició que la retorni al jaç del torrent abans que les dues vores deixin d'ésser seves.

Quan no hi ha ningú que tingui dret a l'aigua, també la pot aprofitar, fent resclosa o no, per a regar, si és vist que es perd tota abans que ningú d'aigües avall en pugui treure profit.

124. *Qui té una aigua quan és plena una bassa d'altri.* — Qui té una aigua, però no mentre no és plena una bassa d'altri, pot impedir que aquell de qui és la bassa l'engrandeixi o aixequi el vessador, i que la buidi més vegades a la setmana del que ho ha fet les setmanes que ho ha fet més en els últims trenta anys.

El de la bassa no pot tenir la bunonera tan mal tapada que se li escoli aigua, ni el vessador tapat o embussat; i, en canvi, pot impedir que l'altre trenqui l'aigua, mentre no sobreixi poc o molt pel vessador.

Si és bassa que fon, encara que trencada l'aigua es vagi abaixant, aquell que un cop plena la pot trencar, no li ha de tornar, mentre abans l'hagués deixat omplir fins a vessar.

125. *Qui té un tant d'aigua de canal o rec o bassa d'altri.* — Qui té una mola o una regadora, o, en general, un tant d'aigua de canal o de rec d'aigua d'altri, si aquest altre no té dret preferent a l'aigua, aquell la pot trencar, encara que fent-ho deixi el rec o canal sec; però, si l'altre hi té dret preferent, no ho podrà fer mentre en el canal o rec no hi quedi a compliment la que li pertoca.

I el mateix s'ha de dir si l'aigua, en lloc de canal o rec, és de bassa d'altri.

126. *Qui té aigua sobrerera del regar d'altri.* — Qui té aigua sobrerera del regar d'altri, no pot privar al que rega abans que hi regui la terra que vulgui, mentre la pugui regar sense penar-la; però pot impedir que la canviï de vertent, o que la llanci o hi deixi regar a altres.

I aquell del qual és primerament l'aigua pot impedir que el que hi rega després la hi trenqui, mentre ell no ha regat a compliment.

127. *Qui té aigua durant un treni.* — Qui té una aigua durant un treni, i no abans ni després, no pot tocar l'aigua fins a tant que el seu treni comença, ni pot impedir que la hi trenquin en essent que s'acabi, encara que no hagi regat a compliment, o no tingui plena la seva bassa.

128. *De l'aigua que entra en conduïment o jaç o bassa d'aigua d'altri.* — Aquell que deixa passar aigua seva per conduïment o jaç d'aigua d'altri, si no té reconegut el dret de tornar-la a destriar després, perd els seus drets en la que hi ha passat, encara que el seu doll sigui més gros que el d'aquesta. I el mateix s'ha de dir si entra en bassa d'altri, encara que sigui en bassa buida.

129. *Del rec o regadora prop del termenal.* — Tothom pot fer rec o regadora dintre la seva terra, encara que una de les vores sigui a la mateixa ratlla de la partió del termenal del veí; però, si aquest perilla de sofrir-ne perjudici, el pot obligar a fer-lo en forma que l'eviti.

COSTUM ESPECIAL DE BARCELONA

130. *Del fer rec en terra pròpia.* — Al terme de Barcelona ningú no pot fer rec en terra pròpia que no sigui a dos pams i mig de destre (0'582 metres) del termenal del veí; i, si el fa més a la vora, l'ha de revestir d'una filada de pedra i morter, o d'un altre revestiment millor, a la cara del termenal.

COSTUM ESPECIAL DEL CAMP DE TARRAGONA

131. *De l'aigua de la mare d'aigües.* — Quant a l'aigua que passa per la mare d'aigües no hi té dret preferent ningú : és cada vegada d'aquell que primer l'aprofita.

CAPÍTOL II

Del minar

132. *On no es pot minar.* — Ningú no pot minar en terra d'altri, mentre no tingui o no adquirexi el dret de fer-ho.

133. *Com es pot minar.* — Tothom pot minar en terra seva, en qualsevol indret i direcció, mentre respecti les distàncies a què s'ha de mantenir la mina dels termenals, i d'altres mines; pot també fer-hi els pous i ramals que vulgui.

Igualment pot fer-ho en terra que, encara que

no sigui seva, la pot minar, mentre no tingui limitada la facultat de fer-ho.

134. *Separació de mines.* — No es pot fer mina o ramal de mina que qualsevol dels seus trossos no estigui, almenys, a cinc cents pams (97 metres) d'una altra mina o ramal fet abans.

135. *Cap de la mina.* — En fer mina o ramal, el seu cap s'ha de deixar, si més no, dotze pams (2'328 metres) enfora del termenal de la terra del veí.

136. *De la terra treta.* — Aquell que fa o neteja una mina en tros d'altri, només pot treure per la boca de la mina, o pels pous, la terra que sigui de dintre del termenal del tros; i la que es treu s'ha de portar on no faci nosa a aquell de qui és el tros.

137. *De l'aigua que es troba.* — L'aigua que surt a la mina o ramal, encara que no sigui la que es tracta de conduir o aplegar, és d'aquell de qui és la mina.

No obstant, no la pot fer seva si es comprova que és aigua que ja tenia algú altre, i aquell a qui l'ha estroncat pot fer-li tornar a lloc, encara que la mina o ramal on surt siguin fets a les distàncies degudes.

138. *Manera de tenir els pous de la mina.* — Quan la mina d'un té pous en terra d'altri, s'han de tenir tapats a quatre o cinc pams (0'970 metres) sota el pla de terra, en forma que aquell de qui és la terra la pugui ben conrar per sobre els pous. I

els pous no es poden obrir sense donar-ne coneixement a aquell de qui és la terra i al que la conra.

139. *Dret de pas.* — Aquell que té mina en tros d'altri té dret de pas fins a la boca de la mina i fins a cada un dels pous quan li sigui necessari. Està, però, obligat a aprofitar els camins existents tant com pugui.

140. *Del minar per dret de pas d'aigua.* — Qui té dret de pas d'una aigua per terra d'altri, s'entén que la pot minar; però només quan li calgui perquè l'aigua passi pel seu natural, sense que pugui minar-la en cap altre sentit ni direcció, ni fer ramals a la mina.

S'entén també que pot fer la mina de pas a menys de cinc cents pams lluny d'altra.

141. *Del fer claveguera.* — Tot el que queda dit de la mina s'ha de dir de la claveguera; salvant que, si no perilla de xuclar cap altra aigua, es pot fer sense haver de respectar distàncies.

Si el que fa la claveguera no és el que té l'aigua. sinó aquell de qui és la terra, el netejar-la i mantenir-la correspon a aquest darrer, a no ser que el primer hagués tingut obligació de construir-la, perquè, en aquest cas, li correspon la neteja i manteniment, encara que l'hagi construïda l'altre.

Si aquell de qui és la terra fa només que cobrir o millorar una claveguera ja existent, l'obligació de mantenir-la i netejar-la pertoca al que té l'aigua; però pot exigir que el millorament es faci en forma que el netejar-la no li costi més del que li costava abans.

COSTUMS ESPECIALS DEL CAMP DE TARRAGONA

142. *Del fer pou o pous de mina en terra d'altri.* — Al Camp de Tarragona, quan un hom adquireix el dret de fer pou o pous de mina en terra d'altri per a minar-la, s'entén que pot fer-ho en una sola direcció, i que no pot fer ramals si no és per tracte, ni pot fer més pous que els tractats en adquirir el dret.

Així i tot, si hom té el *dret a les aigües*, pot fer mina i ramals en totes direccions, mentre respecti les distàncies amb les aigües del mateix tros i amb les veïnes.

143. *Separació de mines.* — La mina o ramal es pot acostar a la mida de les mines de Riudoms o sigui a 288 pams (55'892 metres) de les mines o ramals ja existents; però no més.

144. *Del cap de la mina o del ramal.* — Al Camp de Tarragona, en fer mina o ramal, el seu cap s'ha de deixar a quinze pams (2'910 metres) del plom del termenal de la terra del veí.

145. *Pou de possessió.* — Si dos veïns, o dos que tenen dret a minar, fan alhora mina o pou a distància menor de la deguda, té dret preferent a pou o mina aquell que l'hagi començat primer; però el perd a benefici d'aquell que ha començat segonament si para de treballar-hi en dia que no sigui de festa.

COSTUM ESPECIAL DE VALLS

146. *Del cap de mina o ramal.* — Al terme de Valls, el cap de mina a ramal es pot fer fins al plom del termenal de la terra del veí.

CAPÍTOL III

Del regar

147. *Del posar l'aigua.* — Si, en anar a regar, l'aigua no està posada, correspon fer-ho a aquell que va a regar.

No li correspon de tapar les fibres, trencs o trastalladors d'aigües amunt; però pot fer-ho.

148. *Del regar de canal o rec.* — Qui rega de canal o rec, en havent regat ha de tapar la fibla, trenc o trastallador, perquè l'aigua segueixi canal o rec avall.

149. *Del regar de bassa.* — Qui rega de bassa, mentre ho faci dintre del seu treni, pot regar fins a deixar-la buida, encara que la bassa tingui més d'una bunonera al mateix ras o tingui la una més alta que l'altra. Però si aquell que rega està obligat a deixar l'aigua des d'una certa bunonera en avall, per tal de no perjudicar el que entra darrera d'ell, no la pot deixar buida, sinó arran d'aquella bunonera.

Tapar la bassa en havent acabat de regar correspon fer-ho al que ha regat, i pot fer-ho el que ha d'entrar.

150. *Del treni.* — Si aquell que rega no té l'aigua més que en determinats dies o hores, en començar el seu treni pot trencar-la o engegar la bassa, encara que algú altre regui; però fora del seu treni no la pot tocar.

151. *Si hi ha bassa canemera.* — Si qui rega ho fa amb aigua que passi per bassa canemera, mentre a la bassa hi ha cànem amarant-se, i mentre es treu, no la pot engegar, i pot només utilitzar l'aigua agafant-la sota el vessador.

Quan el cànem és en bassa que no sigui canemera, aquell que ha de regar pot engegar-la i regar, encara que hi hagi el cànem, si el que li amara no li ha posat de connivència amb ell.

152. *Del regar prats o arbredes.* — Si el que es rega és un prat dels que necessiten aigua contínua, s'entén que aquell de qui és el prat compleix encara que l'aigua en surti mal conduïda i en definitiva es perdi.

No obstant, si el prat és en terra que els trenta últims anys havia estat de conreu, bosc o erm, no pot ésser regat més del que ho seria si hi fes conreu, i en forma que aquell de qui és l'aigua sobrerera del regar no en surti perjudicat.

COSTUM ESPECIAL DEL CAMP DE TARRAGONA

153. *Del regar de mina.* — Al Camp de Tarragona, quan els que poden regar d'una mina, no tenen un ordre assenyalat, poden regar cada setmana les hores que els pertoqui, començant pel de més

a la vora de l'entrada de la mina, i seguint amb ordre.

Si, en arribant la seva hora, el de més avall no trenca l'aigua cap al seu tròs, el de més amunt la pot seguir aprofitant, i ell no té més hores que les que li queden fins a aquella en què entra el de sota seu.

COSTUM ESPECIAL DE TORTOSA

154. *Del regar els camps d'arròs.* — En el regar els camps d'arròs tortosins no correspon posar l'aigua al qui rega, sinó als regadors; i aquell que rega compleix llançant l'aigua, altra vegada, al rec, o sobre la boquera del veí.

CAPÍTOL IV

De les aigües mortes

155. *Del fer pou* — Tothom pot fer pou en terra seva, per tenir aigua per a ús de persones i bèsties, mentre el faci, almenys, dotze pams (2'328 metres) lluny del termenal del veí; però si la terra en què es fa és tan fluixa que perilli d'esllavissar terra del veí, s'ha de fer més lluny, i al Baix Empordà es poden acostar a cinc (0'970 metres). A Menorca es fan gairebé tots mitgers, i l'aigua és comú.

Al Vendrell és costum fer-los almenys quinze passes (11'640 metres) lluny del termenal.

156. *Dels enginyers per a treure aigua.* — Si l'aigua del pou és de més d'un, cap d'ells no pot posar bomba

o altre enginy per a treure aigua, ni pot modificar el pou, si no és amb la condició que el puguin utilitzar, tant com podien fer-ho amb el llevant o curriola, tots aquells de qui és l'aigua.

157. *Del fer bassa morta.* — Ningú no pot fer bassa morta per a son ús si per omplir-la ha d'agafar aigua que anava a altra bassa pública, o que, no essent pública, té dret preferent a ella.

Si la bassa és prop de la paret del veí, se li ha de fer una contraparet de pedra i morter d'un pam i mig (o'291 metres) de gruix, o un revestiment equivalent, fins allà on pot pujar l'aigua.

158. *Aigüera de la bassa.* — Ningú, no pot deixar pasturar a l'aigüera de la bassa, ni plegar-hi herba, ni fer-hi ni deixar-hi fer ús que la pugui embrutar.

159. *De les basses mortes.* — Si la bassa és pública, qualsevol veí pot anar-hi a cercar aigua mentre n'hi hagi, no sols per a l'ús de persones i bèsties, sinó també per al tràfec de la casa i per a regar, mentre la tregui sense cap enginy, amb galleda o bujol solament.

Si algú, sigui un sol o més d'un, fa una bassa morta per a son ús, ningú més no pot anar-hi a cercar aigua, ni tan sols per a ús casolà, més que en cas d'extrema necessitat i mentre per anar-la a cercar no hagi d'entrar dintre el tancat d'aquell de qui és la bassa.

160. *Dels dipòsits.* — Ningú no pot treure aigua de dipòsit, que no sigui públic, si no és aquell que

l'ha fet; però tampoc no pot ningú omplir dipòsit amb aigua que no sigui seva.

Si el dipòsit és lluny de font o de pas d'aigua, és costum permetre a tothom el treure aigua per a beure, i per a res més, mentre ho pugui fer sense espatllar o violentar la tanca, si és tancat, i entenent que l'anar-hi no li dona possessió a l'aigua ni a camí.

161. *De la cisterna.* — De la cisterna, tant si és pública com si és particular, se n'ha de dir el mateix que de les basses mortes, i, a més a més, que ningú no pot entrar a la casa d'altri amb l'escusa de tenir gran necessitat d'aigua.

CAPÍTOL V

De les aigües de pluja

162. *De qui és l'aigua de pluja.* — L'aigua de pluja que cau en una terra, mentre no en surti, és d'aquell de qui és la terra. Si aquest no l'aprofita, passa a ésser del veí de sota, mentre corri pel seu tros.

Si es barreja amb aigua d'altri, es fa d'altri.

163. *Del rebre les aigües de pluja.* — Tothom ha de rebre les aigües de pluja que entrin en el seu tros vingudes de terres de més amunt, amb les pedres, fang i brosta que portin, mentre hi entrin pel seu caient natural i mentre el de més amunt hagi fet els marges, les rases o acondicionaments que corresponen.

Si li fan mal per deixament del veí de sobre, li'n pot demanar indemnització.

164. *Del conduir-les.* — En terra de secà conrada tothom hi ha de fer els marges i les rases que el caient de la mateixa terra demani, perquè les aigües de pluja no entrin a aixaragallar la del veí.

En terra no conrada ningú no està obligat a fer-n'hi sinó en el cas en què de no haver-n'hi podria ocasionar un greu perjudici al que té la de sota.

A l'Urgell és costum que, de llarg a llarg de la partió de dues terres, hi hagi una rasa, que s'entén que pertany al veí de sota mentre no sigui vist o sabut que és del de dalt.

165. *Del pas de les rases.* — Les rases s'han de fer de manera que treguin l'aigua pel caient natural de la terra, i que, tant com sigui possible, l'aboquin directament a córrec, xaragall, torrent, riu o riera. No s'entén que hi pugui anar directament si no hi van gairebé planes.

Si, per aplegar massa aigua, o per anar poc planes, perillen d'aixaragallar les terres veïnes, aquell de qui són les aigües les ha de siquiar.

L'abocada de l'aigua sobre la terra del veí no es pot fer donant l'aigua per llosa o per canal que la llancin fora del plom del marge per on ha de caure.

166. *Del cap de les rases.* — El veí de sota pot fer el cap de les seves rases allà on li plagui; però si ha de rebre l'aigua de les rases del de sobre, n'ha de fer allà on aquest darrer es veu forçat a abocar-les.

I el veí de sobre, si planta o arrenca després del de sota, ha d'abocar la seva aigua sobre els caps de rasa del de sota, mentre el caient de la terra ho permeti, i, si no, o quan no es pot tirar directament a córrec, xaragall, torrent, riu o riera, la pot anar

baixant pel termenal fins a trobar altra rasa, córrec o, en general, conduïment sobre el qual treure-la; i el veí no l'en pot privar, ni demanar perjudicis pel mal que li faci, encara que li aixaragalli o li negui la terra.

167. *Si la rasa troba canal o rec d'altri, o camí.* — Si una rasa troba, en el seu pas, canal o rec d'altri, l'ha de traspasar sense rompre'l ni abocar-hi l'aigua, sia passant-lo per pont, sia fent-lo passar per sobre amb pont, o per sota amb sifó.

Tampoc no es poden abocar sobre un camí si perillen d'escorxar-lo o negar-lo de fang o sorra.

168. *Del tenir degudament les rases.* — Les rases no es tenen degudament si no es tenen sempre ben netes i amb les vores altes, sobretot on perillen que un xarbascat les trenqui.

169. *Si l'aigua romp el seu conduïment.* — Si l'aigua d'un xarbascat romp la rasa, aquell que rep l'aigua més avall no pot reclamar pel dany que li ha fet si la rasa era neta i amb la vora com cal; però pot fer-ho si no estava bé. I el mateix s'ha de dir si es romp altre conduïment, com és ara un rec o canal, o una bassa, si es trenca passant-hi o havent-hi l'aigua que hi correspon, i estava ben acondicionat.

PART QUARTA

TERMINOLOGIA

170. AGULLA. — És el nom de la regadora a l'Alt Empordà.

171. AIGUABARREIG. — És el lloc on s'ajunten les aigües de dos corrents o d'un corrent i el mar.

172. AIGUA CANEMERA. — És la que surt d'una bassa canemera mentre s'hi amara cànem, i la del rec en el qual es renta el cànem en treure'l de la bassa.

173. AIGUADERS. — És el nom que a les marques tarragonines hom dóna als cuidants de les mines i recs comunals.

174. AIGUALLEIXOS. — Al Gironès donen aquest nom a les terres que deixa el riu o el torrent amb l'arrossegada de les seves aigües, en les revingudes.

175. AIGUAMOLLS. — Són els petits estanyols o basses naturals que, per no tenir sortida, s'han de consumir per evaporació o podrir en la terra o en les sorres de la platja. En alguns llocs, de l'aiguamoll en diuen *aiguamoix*.

176. AIGUA MORQUERA. — És la que es llança de les basses on es fan les morques de l'oli.

177. AIGUA MORTA. — S'entén per aigua morta la que està estancada, encara que sigui en sot, pou o bassa fets per mà de l'home.

178. AIGUA PENADA. — S'entén per aigua penada la que no es pot utilitzar sense ésser aixecada, sia per mà de l'home, sia per mitjà d'algun enginy que la supleixi o ajudi.

179. AIGUAVÉS. — És el tros de terra pel qual s'esmuny l'aigua que plou en una carena fins que arriba al torrent o riera, o els trossos pels quals s'esmuny la que nodreix un torrent o riera.

180. AIGUA VISTA. — S'entén per aigua vista l'aigua que corre per conducció descoberta. L'aigua és vista encara que una bardissada o l'herbam que es cria a les vores privi de veure-la materialment.

181. AIGUA VIVA. — S'entén per aigua viva la que corre per la seva pròpia força i de naixement constant, o que sols s'estronca en temps de molta sequedat.

182. AIGÜERA. — És el nom tortosí de la rasa. A Menorca és el dipòsit d'aigua.

183. AIGÜERA DE LA BASSA. — És l'extensió de terra especialment destinada a aplegar les aigües de pluja que han d'ésser embassades i nodrir la bassa particular o comunal.

184. AIXARAGALLAR. — Es diu que una terra s'aixaragalla quan l'aigua s'obre camí arrencant-ne o enduent-se'n l'arrencada.

185. ALLAU. — És el nom del xaragall al Pallars.

186. AMARAR CÀNEM. — Consisteix en posar-lo pla dins la bassa amb pedres a sobre, i, si no hi ha bassa, dintre un pas d'aigua, i tenir-le'n cobert completament fins que és *cuit*, o sigui fins que el bri ha quedat amorosit per a separar-lo de la cramuixa (és a dir, de la llenya o fusta, de la qual el bri és la pell).

Si mentre es cou es remena o deixa sense aigua, especialment durant la bullida dels primers dies, el cànem *s'escalfa*, és a dir, es pertorba l'operació, fins a l'extrem que el bri no es pot separar de la cramuixa.

En alguna comarca, per exemple la Segarra, antigament s'havia amarat, en lloc de cànem, ginesta, havent-hi encara alguna casa que, com a record, conserva roba filada del bri de la ginestera.

187. AMO. — És el nom menorquí del masover.

188. ANAR A TERRELLÓ. — És el nom del costum pel qual, dues vegades l'any, tots els homes no impeditos d'un poble, per colles, adoben els camins públics d'aquest.

Els dies d'anar a terrelló els acostuma a assenyalar l'Ajuntament. Qui hi va hi ha de dur l'eina, i, de vegades, el carro, i el no anar-hi sense motiu té unes certes multes.

També, de vegades, van a terrelló aquells als quals interessa un cert camí, sense necessitat de convit de l'Ajuntament.

189. ARAGALL. — És el nom que donen al xaragall a la Segarra.

190. ARBRE DOLÇ. — Segons les comarques, el nom d'arbre dolç s'aplica a diverses menes : en unes és l'arbre que fa fruita dolça, i en altres el d'arrel que no té prou força per a travessar una paret, o que es fa solament en terra flonja i conrada. Sovint, però, es té per arbre dolç la figuera, amb tot i que les seves arrels s'endinsen en el gruix de les parets i les arriben a somoure.

A Menorca, l'accepció d'arbre dolç no es coneix.

191. ARENY. — És el tros de jaç de riu o de riera cobert de macs o còdols.

En terres molt seques, com alguns trossos de sota el Montserrat, s'anomena també areny el naixement d'una aigua o petita deu.

192. ARGUEDELLS. — És el nom que en alguna comarca, entre elles el Cardoner i la Segarra, té l'estre que serveix per a tragar a bast coses de poc pes que no siguin palles ni pols. Consisteix en dos grans coves de vímet, amb la tapa del fons de fusta, que es pot lligar i deslligar amb cordes. Deslligant-les es descarreguen. Els dos coves estan units pel mateix teixit de vímet, en forma que s'adapta al bast.

En terres de poca aigua, de vegades els arguedells tenen forma apropiada per a sostenir bé un cantí gros o *cantera*, i s'utilitzen per anar a cercar aigua.

A Menorca en diuen *arguenells* i són fets de llata d'espart, i s'empren també per dur menjar a les colles que treballen al camp.

Tenen també el nom d'*anguenelles*.

193. ARGUES. — Els argues o àrguens són l'arreu o guarniment que serveix per a tragar a bast coses de molt embalum i poc pes.

Consisteix en dues fustes que s'adaptin al bast i aguanten quatre barres, tan llargues com l'animal, posades al llarg d'ell, paral·leles entre si i subjectades als extrems per altres dues travesseres.

De les quatre barres mestres en pengen cordes, i, així, l'animal, a cada costat i sobre el bast, pot dur-hi la càrrega.

Serveix per a tragar-hi palles, feixines, menjars secs i càrregues similars per camins pels quals no pot transitar el carro.

En algunes comarques, com el Cardoner i la Segarra, la tragina es fa utilitzant, a més a més, una borrasa.

194. ARMEIG DE GARBETJAR. — És el nom menorquí dels argues.

195. ASSUD. — És el nom tortosí de la resclosa.

196. ATURADA D'AIGUA. — És un altre nom de la resclosa, usat en les comarques de poca aigua.

197. AUBELLÓ. — És el nom tarragoní de la clauvera.

198. BAGANT. — És un altre nom del trastallador, que s'aplica especialment en relació als trencs

fets en canal i a les tapes que serveixen per a regular l'entrada d'aigua de la resclosa en un canal.

199. BALMA. — S'anomena així la petita cova oberta naturalment en una roca o feta per un amuntegament de roques.

200. BALS. — És un dels noms del cingle, usat cap al Pla de Bages, Cardoner i la Segarra.

201. BALUARD. — És el nom del barri en algunes comarques, entre elles la plana de Vich, Cardoner, Costa de Ponent i Penedès.

202. BANCAL. — És el nom que en algunes comarques, entre elles l'Urgell, donen a la peça de terra. El bancal no té cabuda fixa, com tampoc no la té la peça.

En algunes comarques, per exemple al Cardoner, Segarra, Penedès, Costa de Ponent i Camp de Tarragona, el bancal és el tros de terra que hi ha entre tira i tira d'arbres o ceps. Una peça, doncs, pot tenir molts bancals. Del conjunt de bancals en diuen bançalada.

Al Pallars i a Menorca és el tros de terra que s'aplanava fent-la córrer i sostenint-la sobre un marge.

203. BARRACA. — S'entén per barraca la construcció feta ordinàriament de pedra seca o buidant un tros de marge, riba o cingle; o sigui l'aixopluc fet per mà d'home en terra o pedra viva.

És sempre només de planta baixa, i, generalment té un sol compartiment, sense porta de fusta que la tanqui.

Hi ha, però, especialment al Penedès, Empordà i terres de vinya, barraques d'obra amb porta i que arriben a tenir una petita llar, i fins i tot una petita quadra a part per a posar-hi l'animal.

Les barraques dels llenyataires, carboners, escar-rotxadors i gent de bosc són de troncs, brosta i gleva.

204. BARRANC. — Forma barranc el torrent o xaragall que passa entre cingles o ribes.

205. BARRANCADA. — Equival a barranc, i s'aplica especialment al barranc molt ample o llarg.

També s'anomena barrancada la revinguda del barranc.

206. BARRI. — S'anomena barri el clos tancat per parets que hi ha, de vegades, davant la façana principal de la casa de pagès.

Passar el portal del barri és tant com entrar dins la casa.

207. BASSA. — És el dipòsit on s'aplega l'aigua per a regar o per als usos domèstics; de vegades és construïda amb material d'obra, altres vegades és només un sot a terra. En aquest darrer cas s'anomena també bassal.

208. BASSA CANEMERA. — És la construïda expressament per amagar-hi cànem. Es distingeix de les altres que la seva fondària queda limitada per l'alçada de l'home; els que en treuen el cànem, quan ja està amarat o cuit, han d'entrar-hi a dins bo i plena, i la fondària no pot ésser tan gran que l'aigua els pugui poc més amunt de la cintura. Tampoc la

seva amplada i llargada no pot ésser excessiva, perquè no convé que hi càpiga tant de cànem que no es pugui treure tot en un dia.

209. BASSA MORTA. — S'anomena així la bassa que no té bunonera ni cap altra mena de trenc o forat pel qual surti l'aigua, quedant-hi, per tant, estancada.

La bassa morta és gairebé exclusiva dels llocs molt secs i ordinàriament consisteix en un sot al qual s'aboquen aigües de pluja. En els pobles on no hi ha fonts, o aquestes són insuficients, sol haver-hi basses mortes comunals.

210. BAST. — És l'arreu o guarniment que serveix per a tragar sobre l'esquena de l'animal càrregues de molt de pes o que embalumin molt.

Es distingeix de l'albarda que aquesta és feta per posar-hi al damunt la sàrria, mentre que al bast s'hi adapten els argues, les esconelles i les estives.

A Menorca en diuen bast de cordes.

211. BESSONES. — És el nom que donen a les fioles a les terres de sota el Montserrat.

212. BITLLOT. — És sinònim de bunó, i s'usa principalment a la Segarra.

A la conca de la riera del Carme (Santa Maria del Carme, Orpí, Carme, Torre de Claramunt i Pobla de Claramunt) s'aplica indistintament al bunó i a la bunonera.

213. BOCA DE LA MINA. — Equival a entrada de la mina.

214. BOQUERA. — Al pla de Lleyda i a l'Urgell s'anomena boquera el lloc trenc o fibla pel qual entra en una hisenda l'aigua de la sèquia o d'un braçal.

A la comarca de Tortosa, el lloc pel qual entra en un camp l'aigua per a regar-lo.

A la Segarra, de la boquera en diuen *bocatge*.

215. BÒFIA. — És el forat fet a terra per les aigües de pluja i pel qual s'esmunyen.

S'usa, principalment, al Moianès, Plana de Vich i en algun indret de la Segarra.

216. BOIXA. — És un altre nom de la bunonera, usat, entre altres comarques, al Vallès, juntament amb el de bunonera.

Al Baix Llobregat ho pronuncien *botxa*.

217. BOIXÓ. — És un tronc d'arbre, d'un parell de pams de llargada, amb el cor foradat en tota la seva extensió i amb un altre forat que fa escaire amb aquest, o sigui travessant tot el gruix del tronc, prop d'un de sos extrems.

El boixó es col·loca planer travessant una de les parets d'una bassa o dipòsit en el seu fons. El forat que fa escaire es té ordinàriament tapat per un altre tronc, el qual es treu quan es vol afluixar aigua.

Quan es neteja la bassa o dipòsit és costum treure tot el boixó.

218. BOLÓ. — És el tap de l'ullal, fet d'un tros de tronc d'un parell de pams, arrodonit perquè tapi just, i es col·loca horitzontalment.

219. BOTXER. — A la Segarra anomenen botxer

el tros de fusta amb el qual es tapa el trastallador. També hi és anomenat així el que serveix per a tapar la cisterna.

220. BRAÇAL. — És el nom urgellenc del rec que va des del canal o sèquia fins al camp, o sigui el que en altres comarques s'anomena rec i regadora.

221. BRAÇAL COSSER. — A l'Urgell s'entén per braçal cosser el rec pel qual s'escorren cap al torrent o riu les aigües sobreres.

222. BRANCA. — És el nom que donen al braçal o regadora al Baix Empordà.

223. BUJOL. — És com una galleda a la qual s'ha substituït la nansa per un llarg mànec al costat.

224. BUNÓ. — El bunó és la barra que serveix per a tapar la bunonera.

És una barra dos o tres pams més alta que la bassa i d'un gruix una mica més gros que el forat de la bunonera. S'afua poc o molt en sa part inferior i de manera que posant-lo sobre el forat hi quedi ajustat.

Per regla general, una bassa, ultra el bunó, té el *bunó xic* i a voltes el *bunó mitjà* : tots dos són barres més altes que la bassa i més primes que el forat de la bunonera, i serveixen per a regular la sortida de l'aigua, obstruint-la més o menys, segons que convingui que en surti menys o més.

També a l'Empordà en diuen bunó, i encara més *buló*.

En part del Camp de Tarragona i de la Costa de Ponent s'anomena bunó al tap de la bota del vi.

225. BUNONERA. — És el forat fet expressament en la bassa perquè en surti l'aigua.

La bunonera es sol fer en el sòl de la bassa, i en el lloc de més profunditat; però n'hi ha que tenen bunoneres uns quants pams més amunt del fons, fetes en el gruix d'una de les seves parets. Aquestes bunoneres es fan quan per elles es pot regar terra, que, per ésser massa alta, no es podria regar amb la del fons.

A Tarragona en diuen *bussorrera*, i de vegades s'aplica indistintament al bunó i a la bunonera. Si la bassa en té més d'una, i són a diversa fondària, la del fons s'anomena *bussarrera fonda*.

En part del Camp de Tarragona i de la Costa de Ponent anomenen bunonera el forat que té la bóta destinat a treure'n el vi.

226. CABANA. — És l'equivalent de barraca en algunes contrades, entre elles la Segarra, l'Urgell i el Pallars.

Cabanya i *cabanella* són variants gironines de cabana.

Al Cardoner, cabana és el nom que es dona a les cases de masovers o parcers de les masoveries o parceries petites que no arriben a tenir una quartera de sembradura i sense bosc ni erm per al bestiar.

Segons unes Ordinacions antigues de Solsona, durant llarg temps va estar prohibit de construir-ne. Actualment, però, als volts de la ciutat encara passen de dues centes les que hi ha.

227. CADIRA. — És el nom empordanès de la comporta.

Al Ripollès en diuen *cadiral*.

228. CADIRETES. — Són dues pedres posades a banda i banda d'una sèquia o d'un rec petit i, més sovint, d'una de les seves vores, en el lloc on hi ha un trenc; les quals tenen un tall de dalt a baix, i serveixen per a aguantar una fusta amb la qual es desvia l'aigua cap a una direcció diversa de la que portava. Es fan també d'obra.

229. CADOLLA. — És el nom del bassal fet en pedra viva. S'usa, principalment, als volts del Montserrat.

230. CALLISSA. — És un altre nom del barri, usat al Ripollès.

231. CAMÍ DE CAVALLS. — El camí de cavalls, a Menorca, encara que en algun temps havia tingut l'amplada del camí ral, actualment té sols la de camí sender.

Dóna la volta a tota la illa, vora sempre de la mar.

Existint de temps immemorial per a protegir la illa de corsaris i pirates, fou son pas consagrat l'any 1760, durant la dominació francesa.

232. CAMÍ DE COMBREGAR. — És un altre nom del camí de Sagraments.

233. CAMÍ DE CREU. — És un altre nom del camí de Sagraments.

A l'Empordà, on aquest nom no s'estila, el nom de creu s'aplica al camí en referència al lloc on dos es travessen mútuament.

234. CAMÍ DE FERRADURA, O DE SELLA, O D'ALBARDÀ. — Són altres noms del camí de bast.

235. CAMÍ DE MAR A MUNTANYA. — És el nom tarragoní de la carrerada. Té també el nom de *camí ramader*.

236. CAMÍ DE PAS. — És el camí pel qual pot passar una persona a peu, però no amb animal.

237. CAMÍ DE TRILLA. — És un altre nom del camí de carro.

238. CAMÍ DE VIUS I DE MORTS. — És el nom que en alguna comarca es dóna al camí de Sagraments : a l'Empordà, per exemple.

239. CAMÍ MORRALER. — S'anomena així, especialment al Llobregat, el camí de bast pel qual l'animal hi ha de passar amb morrió o morralet posat.

240. CAMINOI. — És un altre nom del corriol.

241. CAMÍ RAL. — És el nom dels camins que en temps antic, quan no hi havia carreteres, portaven de comarca a comarca, o, més pròpiament, de la població major d'una comarca a la major d'una altra, o de la població on es celebrava el mercat més gros de la una, a aquella en què es celebrava el principal de l'altra.

Els camins rals, avui, en bona part de molt poc trànsit o colgats per les carreteres, solen passar o bé per les carenes o bé pel fons d'una vall, seguint de més o menys a prop el curs d'un riu o riera.

242. CAMÍ SENDER. — És el nom que es dóna a Menorca al camí privat que travessa terres d'altri.

243. CAMÍ TANDER. — A Mallorca s'anomena camí tander aquell pel qual poden passar dos animals de costat (com solen anar els apariats per a llaurar), però no un carro.

244. CAMÍ VEÏNAL. — És el camí que va de poble a poble, o del raval d'un poble al poble, o del poble al camí ral o a la carretera.

A tots els municipis rurals hi ha, o hauria d'haver-hi, una relació dels camins veïnals del poble, manada per una antiga ordinació de l'Estat. Així i tot molts camins veïnals no són en cap relació i alguns dels que hi figuren han desaparegut per haver estat substituïts, en llur major part, per les modernes carreteres, i per aquesta raó els trossos perduts poden haver deixat de tenir la condició de camí.

245. CANAL. — S'entén per canal un rec d'aigua constant, o gairebé constant, de mida prou gran perquè n'hi passi, al menys, una mola.

La canal, en femení, té la significació, prou coneguda, de peça que serveix d'escupidor de l'aigua.

246. CANASTRES. — És una variant dels argues. Les barres de les canastres estan disposades de manera que sostinguin bé una cistella gran per a portar-hi aviram, petits porcellets, etc.

247. CÀNEM. — És el *cannabis sativa* en les seves diverses varietats.

El seu conreu, en altres temps bastant estès, queda actualment limitat a l'Alt Vallès i a part de l'Urgell.

248. CAPBREU. — És el document en el qual es descriu la rodalia d'una hisenda o d'una peça de terra. Sol contenir la indicació del dia que foren posades les termes o que foren repassades o refetes, amb qui es feu, per on es començà, on són, així com també de les variacions de la ratlla de la partió, de si en algun lloc no hi ha termes, sinó creus o peus de gall, o algun altre senyal.

249. CAP D'AIGUA. — És un altre nom de la revinguda d'un riu, riera, torrent o xaragall.

250. CAP DE LA MINA. — És el lloc on la mina s'acaba, o sigui allà on l'aigua té el seu naixement més llunyà de la boca de la mina.

El cap del ramal de la mina és el lloc on el ramal s'acaba.

251. CARENA. — S'entén per carena la part culminant de l'esquena o llom d'una muntanya.

A l'Empordà anomenen carenes les brostes o feixos de brosta colgats a terra d'un cap i en filera, posats a les planes de sorra, arenys, dunes i maresmes per evitar que el vent se'ls emporti.

A Menorca és anomenada així la filada que clou les parets de pedra seca; és costum enfangar-la i emblanquinar-la amb calç.

252. CARRERANY. — Així s'anomena el camí poc fressat que segueix una carena o hi porta.

253. CARRIL. — És el nom empordanès de la trilla.

A la Costa de Ponent en diuen també *carrillada* i *carrilla*.

254. CARTRES. — És el nom que tenen els argues a la Conca de Tremp.

255. CAVA. — Al Camp de Tarragona, és la rasa de molta fondària.

256. CINGLE. — És el nom que es dona al penjant o espatat de roca impracticable o gairebé impracticable.

El cingle ja no es considera que en sigui si la seva alçada mitjana es pot guanyar pujant amb una escala de les més llargues que s'estilen.

A Menorca, on el cingle s'anomena timba, s'entén per cingle o recingle el relleix horitzontal, o poc menys, per on pot passar un home : si, en lloc d'horitzontal, és vertical, s'anomena *regatell*.

L'estesa de cingles fa la *cinglera*.

257. CISTERNA. — És la bassa coberta amb volta, construïda gairebé sempre dintre les parets de la casa, i moltes vegades en forma de pou, omplerta exclusivament amb l'aigua d'hivern de les teulades.

També hi ha cisternes al camp, especialment en terres de vinya, per a aplegar aigua de sulfatar. Solen ésser cap-estretes i estan revestides per dins de ciment o material que no deixi perdre aigua.

258. CIVADER. — És el nom tarragoní del moralet.

259. CLAMOR. — És el nom urgellenc de l'eixugador.

A l'horta de Lleyda és el lloc per on surten les escorreries dels recs.

260. CLAPER. — És un altre nom de la vedruna. Als volts de Montserrat també és anomenada claper la codina.

A Menorca es fan amuntegant les pedres que fan nosa a les terres de conreu, i, ordinàriament, no assenyalen cap partió. Els antics talaiots i talaies s'anomenen *clapers de gegants*, i *claperots* els clapers fets amb pedres grosses.

261. CLAPERÀ. — És un nom de la rodera a la Segarra.

262. CLASTRA. — És el nom antic del barri, que encara s'usa en algun lloc de muntanya.

263. CLAVEGUERA. — És la mina que no serveix per a recollir aigua, sinó exclusivament per a passar-n'hi.

La mina no és claveguera si en algun tros hi neix aigua, encara que sigui poca.

Per regla general, per la claveguera hi passa només l'aigua que ja no pot ésser d'utilitat per a qui la llança; però és igualment claveguera quan hi passa aigua que en sortir-ne s'aprofita, sobretot quan va del dipòsit o bassa avall, no de la resclosa, canal o naixement de l'aigua cap a la bassa.

De la claveguera petita i curta se'n diu *clavegueró*.

264. CLAVERÓ. — És el petit vall fet per a plantar-hi un arbre o un cep.

265. CLOPER. — És el nom vallesà del claper.

266. CLOSA. — A l'Empordà en diuen closa del tros de terra fondal destinat a pasturar-hi el bestiar.

267. CODINA. — És la capa ferma de sauló, tortorà, tapassot o roca, que apareix entre terres de conreu o que es volen conrar, o bé sota la que es conra.

En algunes comarques anomenen codina el mac.

268. CÒDOL. — És el mac gros.

269. COLL DE MINA. — És el tros de mina que va de pou a pou, o de la boca o del cap de la mina a un pou.

Al Camp de Tarragona, generalment, al coll de la mina se li donen quinze canes de llargada.

270. COMPORTA. — És un altre nom del bagant.

271. CONGOST. — És el pas d'una riera entre cingles, o ribes, o muntanyes de molt pendent.

272. CÓRREC. — Quan l'aigua va corrent pel seu natural, forma el jaç del riu, la riera, el torrent, el xaragall i el córrec.

Per distingir, el riu es pot comparar al tronc de l'arbre, les rieres a les besses en què es divideix, els torrents a les branques i els xaragalls i córrecs als branquillons.

Aquest símil, però, no resulta sempre exacte, perquè hi ha rieres que van directament al mar, i rius, com el Riucorp, a la Segarra, que abans han de passar per altre riu o riera.

Tampoc no és exacta la distinció que es fonamenta en la circumstància de passar-hi constantment aigua o no, perquè hi ha rieres d'aigua constant, com la riera Major, al Montseny, i la de Tenes, a l'Alt Vallès, i rius com el Francolí i el Besòs que, quan no

són secs, duen aigua escassíssima; i, en canvi, hi ha torrents i fins i tot xaragalls d'aigua constant.

El córrec, en realitat, no és més que la rasa natural, que té, amb prou feines, l'amplada d'un corriol. Quan ja s'enfondeix i no es pot passar amb una gambada, esdevé xaragall i torrent quan ja aplega aigües d'una regular extensió de terra. Les aigües d'un conjunt de torrents formen una riera, i les de diverses rieres i torrents, el riu.

En la realitat, però, sols és possible aplicar amb justesa aquests diversos noms atenent, en cada cas, les diverses circumstàncies.

273. CORRIOL. — És el camí de poc trànsit, bo només per a passar-hi a peu, que porta a un lloc apartat d'altre camí.

274. CORRIOL DE TRAVESSA. — El corriol s'anomena de travessa quan serveix per a anar d'un camí a un altre, que no es comuniquen o es comuniquen lluny.

275. CRESTALL. — S'entén per crestall la vora de terra que hom fa al volt d'un camp de regadiu, o, de tant en tant, cada sis o deu o dotze pams, segons les necessitats del conreu, perquè no en surti l'aigua quan es rega.

El crestall té l'alçada suficient per a evitar que l'aigua vagi a l'escampada, i, per tant, fa, poc més o menys, un pam.

El repartiment del camp en eres també es fa amb crestalls.

En segons quins conreus el crestall es fa, precisament, colgant la soca de les plantes en filera.

276. CUCÓ. — És el nom que a les comarques tarragonines es dóna al petit dipòsit fet a la vinya per tal d'aplegar-hi una petita quantitat d'aigua, que, ordinàriament, no passa d'un parell de galledes, i, de vegades, només que la suficient per a refrescar-hi el cantí.

Hi ha cucons disposats de manera que l'aigua que hi entra hi arriba filtrada per una gruixa de sorra o de terra. Altres cucons, en canvi, no són més que clots naturals que s'omplen quan plou.

A Menorca, el cucó és el petit clot d'aigua constant; en els cucons que hi ha vora la mar, en les roques de la riba, s'hi aplega, quan l'aigua s'evapora, la *sal de cucons*.

277. DATA. — Anomenen data, al Camp de Tarragona, el tant proporcional amb què ha de contribuir al conduïment d'una aigua cada un dels que en reguen.

278. DESCUIDAR-SE. — És fer una cosa més tard del que hauria de fer-se.

279. DESENROC. — És el nom que donen al Cardoner a l'ensulciada d'una paret.

280. DESTRAL D'ESPORGAR DE MÀNEC DE MIDA CORRENT. — La destral d'esporgar (o, com diuen a Tortosa, d'esllemenar) de mànec de mida corrent, té el mànec de nou quarts (0'436 metres).

La destral de mà, o sigui la que és utilitzada amb una sola mà, que no és pròpiament d'esporgar, té el mànec una mica més curt, o sigui de dos pams (0'388 metres).

281. DESTRE. — Mesura longitudinal antiga que fa dotze pams de destre, i, per tant, 2'796 metres.

282. DEU. — És el nom del naixement d'aigua quan s'anomena per interès que no sigui exclusivament el de beure'n.

283. DEvesa. — És el nom que donen a la salzereda en algunes comarques.

A Girona i la Selva és la plantació ordenada d'arbres de fusta.

També s'anomena devesa, al Llusanès, el bosc d'arbres grossos i clars que és prou herbat per a pasturar-hi el bestiar; i cap al baix del Pireneu el prat que no es rega.

Al Ripollès anomenen devesa el prat, tant si es rega com si no; i al Vallès apliquen el nom de devesa al bosc que es neteja o esporga, i es diu que s'ha fet *bona o mala devesa*.

284. DOLL D'AIGUA. — S'entén per doll d'una aigua la que en un moment passa per un conduïment o jaç, o la que brolla d'una deu en gran quantitat.

A l'Empordà en diuen *dordoll*.

285. DRECERA. — És el camí que no té altra raó d'ésser que l'escurçar-ne un altre.

De vegades la dreuera és un camí privat que va a determinades terres, el qual utilitzen passant-hi, sense poder-ho fer, aquells als quals serveix per a escurçar llur camí.

286. EIXUGADOR. — És la vall oberta perquè xuecli l'aigua que empantaneja una terra.

287. EMBOTIDOR. — És un altre nom de la resclosa, usat en les comarques de poca aigua.

288. ENCAVALLADA. — És la defensa feta a les vores d'un torrent o riera posant-hi cavalls de fusta.

De vegades els cavalls es supleixen ajaient sobre el jaç arbres que han crescut a la vora, i que es procura que en caure no quedin completament tallats.

289. ENDERROSSALL. — És el nom menorquí de l'ensulsiada d'una paret.

290. ENGORGAR-SE. — Al Pla de Bages equival a negar-se.

291. ENJUB. — És el nom que donen al Camp de Tarragona a la paret que es fa per defensar una terra de les rierades.

292. ENSULSIADA. — S'anomena ensulsiada el buit que s'ha fet en el tros que s'ha ensulsiat, i igualment la terra i pedres caigudes en ensulsiar-se.

293. ENSULSIAR-SE. — Equival a esllavissar-se, si bé es diu preferentment de l'esllavissada de l'interior d'una mina, claveguera o pou, d'una paret, o de l'esllavissada d'un marge molt gros o d'una riba.

També es diu del sostre que, de dolent es forada.

294. ENTRADA DE LA MINA. — És el lloc en el qual l'aigua de la mina comença a ésser aigua vista : és, per tant, el lloc on la mina comença per a acabar en el que s'anomena cap de la mina.

295. ERA. — L'era és el tros de la peça de terra que queda enclosa entre els crestalls fets per reparar-hi bé l'aigua en regar.

També s'anomena així el tros de terra, moltes vegades enrajolat o enllosat, proper a la casa o a la borda, o en lloc cèntric dels camps, que serveix per a batre-hi el blat, i, en general, el gra d'espiga i els llegums.

En terres fredes, com a Cerdanya, serveix també per a airejar-hi el bestiar i per donar-hi menjar en temps de glaçades.

A l'Empordà, de la primera mena d'eres en diuen *erols*.

296. ESCAMOT DE BESTIAR. — És un aplec de bestiar que pel seus pocs caps no arriba a poder-se anomenar ramat.

A Girona en diuen *escabot*.

297. ESCOMBRA. — És un nom menorquí del mot.

298. ESCORXAR. — Es diu que un camí o una terra s'escorxen quan es comencen a aixaragallar.

299. ESSLAVISSADA. — L'esllavissada és el buit que s'ha fet en un marge en esllavissar-se, i també la terra i pedres que han caigut daltabaix.

300. ESSLAVISSALL. — És el nom empordanès de l'esllavissada.

301. ESSLAVISSAR-SE. — Es diu que un marge s'esllavissa quan part de la terra o pedres que el formen s'arrenquen del lloc on són i cauen daltabaix.

302. ESPADAT. — És un altre nom del cingle.

303. ESPLET. — S'entén per esplet el conjunt de plantes d'una mateixa mena (quan són de les que s'arrenquen en essent que han fruitat), des que neixen fins que s'arrenquen o se n'ha tret el fruit.

304. ESPLUGA. — És el nom que en algunes comarques, entre elles la lleidatana, es dona a la balma.

305. ESTACADA. — És la defensa feta en un torrent o riera per defensar les vores veïnes o impedir que el jaç s'enfondeixi més, i es construeix clavant troncs d'arbre a terra, o al jaç, i omplint els espais amb pedruscall o brosta.

306. ESTAFARELL. — És el nom que al Montseny donen al camí perdedor.

307. ESTELLADOR. — És el nom que a l'Urgell, a la Segarra i a la Conca de Barbarà es dona al trastallador. Ordinàriament, l'estellador consisteix en una paret, en la qual hi ha un ull per al pas de l'aigua.

308. ESTIBES. — És el nom vallesà dels argue-nells. Les estibes, però, no són mai adaptades per a anar-hi a cercar aigua.

309. ESTOLADOR. — És el nom del trastallador al Pallars.

310. ESTROC. — Al Camp de Tarragona anomenen estroc la fita que es posa en la part més sortida de la partió quan el tall no és recte.

311. **ESVOLDREC.** — És el nom mallorquí de l'esllavissada.

312. **FEIXA.** — És el nom que donen en algunes comarques a la peça de terra plana i conrada, tant si és de secà com de regadiu.

En les comarques poc planes, la feixa és el tros de terra conrable aplanada sobre un marge, la qual cosa fa que la feixa acostumi a ésser estreta i llarga.

313. **FIBLA.** — És un altre nom del trenc; s'usa principalment en referència als canals o recs de molta aigua.

És també el trenc pel qual se'n deriva aigua, no quan convé, sinó constantment.

314. **FITA.** — És un altre nom que es dóna a la terma.

315. **FITAR.** — Equival a posar fites o termejar.

316. **FITER.** — És el nom del cingle petit a la Segarra.

També és la pedrera d'on es treuen les pedres que serveixen per a fites.

En algunes comarques, entre elles el Llussanès, el Cardoner i la Segarra, amb el nom de fiter es designa el tapàs, tortorà, sauló fort, tapassot, codina, o gruixa de sòl o de subsòl tan fort que no es deixa conrar.

317. **FLOREIG DE L'AIGUA.** — És aquell lloc del cap de la mina on hi ha la deu d'aigua o allà on l'aigua neix més abundantment.

318. FONT. — Equival a naixement d'aigua.

319. FRARES. — Hi ha a Menorca monjoies de grans dimensions anomenades així i que probablement són monuments megalítics que servien per a assenyalar partions en temps molt antics. Gairebé tots estan col·locats dalt de cingles o al caire de barrancs.

320. GARLEIXA. — És el nom que al Ripollès donen als argues.

321. GARRIGA. — En algunes comarques, entre elles la Costa de Ponent, Tarragona i Tortosa, s'anomena garriga la terra no conrada, que no s'hagi de considerar bosc.

La garriga, feta gairebé sense excepció sobre terra molt crua o rocosa, és només clapejada d'arbúcia molt resistent a l'eixut, principalment de garrics i de molt pocs arbres.

322. GART. — Al Camp de Tarragona és el nom de l'embassada que es fa al capdavall d'un torrent o riera que entra en el mar quan la sorra de la platja no deixa sortir l'aigua.

323. GRATAR. — Equival a rautar.

324. GUIA. — És un dels noms dels senyals anomenats també testimonis.

325. HORA D'AIGUA. — És una de les mides d'aigua per a regar. Qui té una hora d'aigua en té tanta com en pot passar per un determinat rec,

o regadora, a fibla, o tanta com en pot sortir d'una bassa durant una hora.

326. JAÇ. — Forma el jaç d'un riu, riera o torrent, el tros cobert habitualment per l'aigua i el que ho és quan el riu, riera o torrent tenen una revinguda que no sigui desmesuradament grossa, és a dir, una riuada, rierada o torrentada corrent.

Quan el riu, riera o torrent van encaixats entre marges, o ribes, o cingles, el jaç arriba fins a llur peu.

Quan no van encaixats, o hi van només d'una banda, la mateixa terra ensenya on acaba el jaç, i això és allà on poden prosperar arbres sense que el cop de l'aigua de les avingudes ordinàries els descalci, o doblegui, o trinxi, o colgui, és a dir, els faci mal.

327. JAÇA. — És el nom de la barraca al Pirineu, utilitzada gairebé exclusivament per pastors.

328. JOC DE TERMES. — S'entén que hi ha un joc de termes allà on, per haver-se d'assenyalar diversos termenals o dues direccions d'un termenal, hi ha més d'una terma clavada.

329. LLACADA. — És un altre nom de la sovina o rovinada. A la Segarra és el llac que deixa.

330. LLIÇA. — És el nom del barri, usat a la Plana de Vich.

331. MAC. — És la pedra de riu o riera arrodonida per l'aigua.

332. MARE D'AIGÜES. — Al Camp de Tarra-gona s'anomena mare d'aigües el rec o córrec pel qual s'escorren cap a la riera o cap al mar les aigües sobreres del regar.

La mare d'aigües també recull les de pluja.

333. MARGE. — S'entén per marge la vora que hi ha entre dues terres que estan en pla divers la una de l'altra. El marge és sempre de gran pendent, i, si és tan alt que un hom no el pugui netejar amb l'ajuda d'una escala d'ús corrent, ja passa a ésser una riba.

334. MARGELAIRE. — És com s'anomena a la Costa de Ponent l'home que fa els marges de pedra seca, o, per altre nom, *margeter*.

335. MARGENADA. — És el marge gros, sia per l'alçada, sia per la llargada.

A les terres gironines, i en alguna altra comarca, és el marge fet de llarg a llarg d'un riu, riera o torrent per defensar les terres veïnes de les revingudes.

336. MARGERA. — És el nom del marge a la Plana de Vich.

337. MARGE SEC. — És el fet amb paret de pedra seca. És l'únic conegut a Menorca.

338. MARINA. — És el nom menorquí de la garriga.

339. MINA ALBELLONADA. — Al Camp de Tarra-gona és la mina coberta amb obra, gairebé sempre amb peces de mida expressa, dites, per aquest motiu,

peces de mina, les quals es colloquen apuntades la una contra l'altra.

340. MINA BANCADA. — S'anomena mina bancada la que té revestides les parets, o el sostre, o totes dues coses alhora.

341. MINA BLANCA. — S'anomena mina blanca la que té per parets i sostre la terra o pedra mateixa en què ha estat oberta.

342. MINAIRE. — És el nom de l'home destre a fer mines.

A Tarragona en diuen *minador*.

343. MINVAR. — És el mateix que abaixar-se l'aigua.

344. MOLA. — És l'aigua que ha de passar per la tanca d'un molí (d'un molí dels antics de mola plana) per moure la mola quan fa farina.

És una mida, com les restants mides d'aigua, que no està fixament determinada. Al Pla de Bages, però, s'acostuma a entendre que equival a 7,439 metres cúbics en vint-i-quatre hores.

També és costum entendre que la mola d'aigua la formen quatre regadores.

345. MORRALET. — És la bossa o petit sac amb el qual es dona la grana als animals quan són fora de l'estable.

346. MOT. — S'anomena mot un vall fet expressament, almenys de tres o quatre pams de fondària,

i tan llarg com sigui necessari per a seguir de cap a cap de termenal o d'un tros de terra que es vol lliurar de les arrels dels arbres, o perquè sigui d'una utilitat determinada.

347. MULASSA. — És un altre nom de la barraca a la Costa de Ponent.

348. MURONS. — En algunes comarques, per resguardar les termes, les colguen de pedres. Els pilots que es fan amb la colgada s'anomenen murons.

349. NEDO. — És l'herba tendral, de la primera brotada, que troben els ramats quan, en entrar l'estiu, pugen a pasturar a la muntanya : per això es diu també que és l'herba de juliol.

350. NEGAR-SE. — S'entén per negar-se una terra, l'entrar-hi o ploure-hi més aigua de la que pot anar-se bevent així com hi va caient o entrant-hi, o de la que se'n pot escórrer.

351. NETEJAR EL MARGE. — S'entén per netejar el marge tallar-ne l'herba i brosta : es pot fer amb qualsevol eina de tall (principalment es fa amb el dall i el podall). Netejant no es poden perseguir les arrels marge endins, ni arrencar terra, si bé no s'entén que se n'arrenqui si en salta una mica tallant la brosta o herba i les arrels vistes.

352. PADRÓ. — Als volts del Montserrat s'anomena padró el lloc on hi ha el joc de termes que assenyala la partió de diverses hisendes, especialment si és en un cim.

També s'anomena padró, en algunes comarques, la pedra o pilar plantat en lloc que es considera el central o preminent d'un poble, i coronat amb una creu, des d'on es beneix el terme en determinats dies de l'any.

353. PAM. — Antigament el pam tenia diferents mesures segons el lloc o comarca, per més que les diferències eren gairebé insignificants : el més curt és el de Barcelona, que és de 0'1944 metres, i el més llarg el de Tarragona, que fa 0'1950 metres; les diferències eren entre aquests dos termes, i per aquest motiu, acostant-se més la majoria al primer que al segon, el costum ha fet prevaler el criteri que un pam és igual a metres 0'194.

354. PAM DE DESTRE. — Mesura de pam antic que fa 0'233 metres : es divideix en dotze minuts, i cada minut en dotze ratlles.

La mesura comprovant del pam de destre està marcada en cada una de les dues mitges columnetes que hi ha en els dos angles de la façana de la capella de Santa Llúcia, adossada a la catedral de Barcelona.

355. PARADA. — Als volts de l'Ebre s'entén per parada la petita resclosa de pedra i fang; i al Cardoner anomenen també parada la que és feta amb glevs.

Al Camp de Tarragona s'anomena parada la peça; principalment la peça ja plantada. La parada, per tant, tampoc no té cabuda fixa.

A Menorca és el nom de l'era.

356. PARADERA. — És un nom tarragoní del trastallador.

357. PARADOR. — És el nom tarragoní de la parada petita.

També se'n diu *paradeta* i *paradoret*.

358. PAREDÓ. — És la paret estreta, el gruix de la qual no passa d'un pam.

359. PASSA. — S'entén per passa el tros de terra que s'avança fent un pas.

Quan es parla de passes s'entén que una passa té quatre pams.

360. PASSAR EL TALL. — Al Camp de Tarragona equival a assenyalar la partió.

361. PATI. — És el nom que es dona al barri a Menorca, on fins fa poc, i encara ara alguna vegada, s'anomena *quintana*.

362. PEÇA. — S'entén per peça de terra el tros de conreu delimitat per marges, per recs, termenals, algun torrent, xaragall o córrer, una filera d'arbres, o, en general, per vores que la destriïn de les veïnes.

La peça no té cabuda fixa, sinó que és més o menys gran, segons el terreny o la conrada ho determinin.

També, en alguna comarca, es dona al nom de peça a la terra que el propietari arrenda o dona a conrar a un tercer, encara que estigui formada per diversos trossos separats per marges. Al Vallès, quan se li dona aquest sentit, és costum entendre que una peça ve a tenir unes dues quarteres de cabuda.

363. PEDRA SECA. — S'entén que una paret o un marge són fets amb pedra seca quan les pedres

hi són col·locades sense cap material o només amb fang.

364. PEDRER. — És un altre nom de la vedruna.

365. PEIXERA. — En diverses comarques, entre elles el Pallars, l'Urgell, el Pla de Lleyda, la Segarra i la Conca de Barbarà, de la resclosa en diuen peixera.

366. PENYA-SEGAT. — És un altre nom del cingle.

367. PERICÓ. — És el nom que donen al que reparteix l'aigua a la plana de Mataró.

És costum que governi el pericó que està encarregat de governar la mina d'on prové l'aigua.

368. PERSEGUIR UNA AIGUA. — Quan es tracta d'una aigua vista, per perseguir-la s'entén l'anar recorrent el seu curs, traient-ne el llot, terra, sorra, pedra, herbes, troncs, arrels, brots, arbres joves o, en general, qualsevol mena d'embús que l'entretingui o la desviï, i, en conseqüència, la faci perdre o minvar.

Quan no es tracta d'una aigua vista, s'entén fer el mateix en la mina, i també anar furgant terra, o sorra, o roca endins, cercant el seu naixement o el lloc on se'n perd.

369. PEU. — Mida longitudinal antiga que fa 0'259 metres.

370. PEU DE GALL. — És el senyal fet en la roca viva i que supleix la terma. S'anomena així

quan assenyalant diverses direccions té una forma semblant a l'empremta que deixa el peu d'un gall.

371. PLETA. — És la feixa a Menorca.

372. PLOMA D'AIGUA. — Aquesta mesura de l'aigua, a Barcelona i Girona, s'entén que equival a 2 metres i 200 litres cúbics, cada vint-i-quatre hores; a Lleyda, 2 metres 160 litres; a Tarragona, 3 metres 279 litres; a Mataró, 7 metres 405 litres (la *ploma d'oca*, a Mataró, fa 13 metres 504 litres); i a Reus i Valls, 2 metres 459 litres.

373. PLOMER. — És un altre nom del repartidor d'aigua quan es reparteix per plomes.

374. POSAR L'AIGUA. — Posar l'aigua vol dir fer els treballs necessaris perquè arribi a la bassa que s'ha d'omplir o al camp que s'ha de regar, obrint els trencs que convingui, tapant els que la poden desviar, netejant els recs i fent tot el que sigui necessari perquè hi arribi sense perdre's.

375. POU MORT, NEGRE O CEC. — És el que serveix per a abocar-hi les aigües brutes.

376. PRESA. — És un altre nom de la resclosa, usat cap a les terres afluent a l'Ebre i al Camp de Tarragona.

377. PROVA. — És un altre nom dels testimonis. A l'Empordà també s'anomenen així les fioles.

378. PUNTER. — Al Camp de Tarragona és el pou que correspon al cap d'una mina.

379. QUADRO. — Al Baix Empordà és la peça de terra de forma quadrada o poc menys. En altres comarques, entre elles la Conca de Barbarà, és un tros d'hort destinat a un conreu determinat, i en alguns llocs, per exemple a la Segarra, en diuen *quadró*.

380. QUINTANA. — Al Vallès és el conjunt de feixes de regadiu d'una casa. Cap a l'extrem del Penedès i al peu del Montserrat s'anomena així la faixa o tros de terra que no es conra, al volt d'una casa, i que li serveix d'esbargiment per a l'aviram. A Menorca s'estila el dir quintana al pati o barri de la casa.

381. RAMAL. — S'entèn per ramal d'una mina el que arrenca de dintre d'una altra mina i és més curt que aquesta.

382. RAMBLA. — És el torrent o riera pel qual només passa aigua quan plou.

383. RASA. — S'anomenen rases els valls fets en una terra de secà per arreplegar-hi l'aigua de pluja i treure-la'n fora.

En els plans de regadiu que perillen de negar-se s'hi fan també rases.

De vegades la rasa no s'enfondeix en la terra, sinó que és formada per dos crestalls alts i gruixuts que van conduint l'aigua.

A l'Urgell, del córrer també se'n diu rasa.

384. RAUTAR. — Equival a treure terra com aquell que no vol fer-ho; a iniciar una balma, o fer desaparèixer un sortint de terra indegudament.

Rauta, per exemple, el que, amb el pretext de netejar un marge, el fa recular més del que és necessari per a cavar-ne l'herba; o quan inclina una regadora d'aigua pel seu peu, de manera que el balmi poc o molt.

També rauta l'aigua d'un torrent, xaragall o riera, o la que aplega una rasa quan balma la terra per la qual passa.

385. REBOGADA. — És la petita estacada feta al mig del jaç per aconseguir que s'embrossi, o, almenys, que no s'enfondeixi.

386. REC. — És difícil distingir el rec, de la regadora. El senyal extern que més qualifica el rec és que sol ésser permanent, té les vores glevades o de pedra, i, si es toca, és sols per netejar-lo. La regadora, en canvi, es fa i es desfà a cada esplet o sembrada de la terra, es muda i tot de lloc, segons la conveniència del conreu que es fa en cada peça de terra, i es té sempre neta d'herba, cavant-la cada vegada que la terra es cava o s'acrestalla.

387. REGA. — És el nom empordanès de la rasa.

388. REGADOR. — Als camps tortosins regats amb aigua del canal, aquell que utilitza l'aigua no la pren del canal mateix, sinó que la rep al caire de la terra que conra. Els homes que curen d'aquesta distribució s'anomenen regadors.

A la Conca de Barbarà també s'anomena regador l'home que distribuïx les aigües per regar.

389. REGADORA. — Vegeu l'epígraf *rec*.

390. REGADORA D'AIGUA. — S'entén per regadora d'aigua la quantitat d'aigua que es necessita per a anar regant una era de terra amb el menor temps possible, però assaonant-la degudament.

L'assaonada té una mesura, determinada en cada cas per la mena de terra que s'ha de regar i la necessitat d'aigua que tenen les plantes que s'han de fer o que hi ha a la peça; i, per tant, ha de tenir la gruixa necessària perquè no deixi seca la terra en la qual les arrels han de xuclar, ni tampoc la negui.

Com que cada terra, segons sa mena i sa inclinació, i fins segons com és conrada o pateix més o menys eixut, necessita una quantitat d'aigua diferent, és gairebé impossible fixar per endavant quanta aigua forma una regadora.

És, doncs, força exposat voler-la fixar per endavant. La seva mesura forçosament ha d'ésser comarcal, i potser millor es diria de cada poble o raval de poble, segons la mena de terra que tingui.

L'única regla que potser es pot establir és que passarà d'una regadora quan l'aigua, tot regant un tros de terra conrada, trenca arreu els crestalls de mida corrent.

Hi ha, però, algunes mides de regadora comarcals. N'hi ha una, coneguda en part de les terres barcelonines i gironines, que es considera que té 845 plomes i una equivalència de 1,859'773 metres cúbics d'aigua en vint-i-quatre hores. Al Pla de Bages consideren que és l'aigua que pot passar pel forat que fan dues teules encarades l'una contra l'altra, o, d'una manera més exacta, la fan equivalent a 1,850 metres cúbics en vint-i-quatre hores i poca cosa més. A la Conca de Barbarà, a la regadora li fan només que 880 metres cúbics d'aigua en vint-i-quatre hores.

391. REGAR A L'ESTESA. — Vol dir regar la terra a tota amplada, deixant que l'aigua s'hi escampi sense altra direcció que la que naturalment prengui.

392. REGAR A TESA O A TESA OBERTA. — Equival a regar amb tota l'aigua que passa per un rec o canal, o que pot sortir per una bunonera, sense haver-la de reduir amb bunons graduadors.

Hi ha alguna comarca en què, quan es diu que per un canal, rec, torrent o riera hi passa aigua per a regar a tesa oberta, es vol significar que n'hi passa poca.

393. REPARTIDOR. — És el lloc on es distribueix l'aigua per plomes. Consisteix en una caixa rectangular que té en una de ses parets els forats dits plomeres, per cada un dels quals surt la ploma d'aigua.

394. RESCLOSA. — S'entén per resclosa la paret que es fa travessera a un pas d'aigua per desviar-la cap a un canal o rec.

La resclosa no ha d'ésser necessàriament feta per paret : a voltes consisteix només en un rengle de pedres, un tronc travesser, o estakes clavades al jaç, o un senzill crestall o trenc.

395. RESTALADOR. — És el nom vigatà del trastallador.

396. REVINGUDA. — S'entén per revinguda el creixement que té una aigua a causa d'una pluja.

En alguns llocs, la revinguda porta el nom del riu o riera : així, les revingudes del Gaia són *gaiades*

397. REVOLTA. — S'anomena així l'eixamplament sobtat o bossa que fa el camí ramader perquè un o diversos ramats s'hi puguin parar sense que destorbin el pas d'altres pel camí ni perillin de barrejar-se l'un amb l'altre.

398. RIBA. — És el nom que es dona al penjat o espadat de terra, o de terra i pedres barrejades.

La riba, algunes vegades, és practicable, i, fins i tot, a voltes, a força de treball i escalonant-la amb marges, es pot conrar en tot o en part.

Si es conra, als efectes del termenal, és una peça o tros de terra com les altres, i no es pot considerar pròpiament com una riba sinó en el cas que el conrar-la sigui de temps posteriors a aquell en què va començar d'assenyalar el termenal que hom vol aclarir.

A Girona en diuen *ribast*.

399. RIERA. — Vegeu l'epígraf *còrrec*.

400. RIGOLAR. — Al Baix Vallès, de perseguir l'aigua d'un riu o riera en diuen rigolar. La frase corrent és *anar a rigolar*.

401. RIU. — Vegeu l'epígraf *còrrec*.

402. RODERA. — És el solc fet a terra per la roda del carro.

403. ROVINADA. — És el nom de la sovinada a les terres lleidatanes, com també al Lluissanès i a la Segarra.

Al Segrià, la rovinada és una pluja petita.

404. SAFARETX. — En alguna comarca, de la bassa que serveix per a regar en diuen safaretx. Es nom, però, molt poc estès.

405. SAIÓ. — Al Tordera és la peça de terra de regadiu o molt frescal i tendra. No té cabuda fixa, però ordinàriament és d'una a tres quarteres.

A la Selva és qualsevol peça de terra de reduïdes dimensions.

El conrador s'anomena *saioner*.

Més generalment, però, és el tros de terra que un home pot sembrar d'una braçada, i en aquest sentit l'usen al Vallès. A l'Empordà s'entén que el saió té sis passes d'amplada.

406. SALERA. — S'anomena salera el lloc, gairebé sempre de bosc o erm, en el qual hi ha disposades un nombre de pedres planes sobre les quals el pastor posa la sal que ha de donar al ramat.

Generalment es fa prop del lloc on el pastor tanca.

407. SALICAI. — És el nom que en les terres de gran sequedat es dona a la petita quantitat d'aigua en el sot o en el degotís d'una roca, o filtrada d'un aiguamoll. El salicai té la consideració de font perquè generalment la seva aigua és potable. Són típics els que hi ha en diversos indrets de la muntanya de Montserrat i terres circumdants, on, per extensió, de vegades són anomenats també font, deu i degotalls.

408. SALZEREDA. — S'entén per salzereda l'arbrada feta expressament o que puja espontàniament al llarg d'un jaç de riu o de riera.

S'anomena salzereda encara que els arbres que la formen no siguin tots salzes, i fins i tot no havent-n'hi cap.

409. SAÓ. — És la humitat deixada a la terra per una pluja o regada.

410. SENDA. — És la drecera, al Camp de Tarragona.

Un altre nom, també, és el de *sendera*.

411. SÈQUIA. — És el nom tarragoní de la rasa.

Al Camp també s'anomena sèquia el vall fet per colgar-hi brosta.

En altres comarques és el canal que va de la resclosa a la bassa de la fàbrica. Al Pla de Bages anomenen així el canal que va del Llobregat a la ciutat de Manresa.

412. SÍNIA. — És l'enginy de treure aigua d'un pou, format essencialment per una roda i un enfilall de catúfols.

413. SÍQUIA. — És el nom que donen al canal en algunes comarques, com, per exemple, a l'Urgell.

414. SIQUIAR UNA RASA. — Per siquiar una rasa s'entén fer-hi, de tant en tant, petits valls o enfondiments d'un pam i mig o dos, i de tota l'amplada de la rasa, per tal que en passar l'aigua de pluja hi vagi quedant entretinguda i no pugui seguir avall tant de pressa ni portant tant d'arrossegall com succeiria si no es siquiés.

415. SIQUIERS. — Són els homes encarregats de repartir l'aigua d'una sèquia i moltes vegades de fer els tractes amb els que reguen i de cobrar el tant tractat.

416. SOBREEIXIDOR. — És un altre nom de vessador.

417. SOPLUIG. — És un altre nom de la barraca, estilat principalment al Segrià, i també en altres comarques, per a designar la balma petita.

418. SORRAL. — És el nom vallesà de la rambla.

419. SORT. — És el nom que es dona en algunes comarques, en especial cap al Cardoner, al tros de terra, generalment de bosc, que hom té totalment dintre una hisenda d'altri.

Es té principalment per a dur-hi el bestiar a pasturar, i, llevat del profit que puguin donar els arbres, quan n'hi ha, es pot dir que és l'aprofitament exclusiu.

420. SOVINADA. — És el nom que en algunes comarques hom dona al conjunt de sorra i llot que deixen el riu, riera o torrent en revenir.

421. TALL. — És el nom tarragoní del termenal.

422. TAMARIU. — És una de les varietats del *tamarindus indica*.

423. TAMPIR. — A les terres gironines vol dir la saó feta a la terra per una pluja.

424. TANCA VIVA. — S'anomena tanca viva la feta per plantes que siguin vives : per exemple, la que consisteix en una vora d'arços.

425. TANDA. — És el nom que a Cerdanya, al Pallars i en alguna altra comarca es dóna al treni.

426. TAULA. — És el nom més comú de l'era quan no és en regadius d'extensió, sinó en els horts. A Menorca és, també, el conjunt d'eres. En alguns punts de la Garrotxa és la feixa ja apariada per algun conreu determinat.

427. TAULAT. — Fer un taulat, a l'Urgell, equival a destriar un bancal en eres o taules.

428. TERMA DE CORN. — És la terma rodona, o gairebé rodona, que es posa en els gran angles d'una partió.

429. TERMA VIVA. — És la constituïda per un arbre que ve, o es fa expressament, al mig de la partió. A l'Empordà es solen fer plantant un tamariu.

430. TESTIMONIS. — S'anomenen testimonis els vidrims, teulissos, closques i altres senyals que es posen sota les termes, quan es planten, per tal d'identificar-les.

431. TEULA D'AIGUA. — És una mida d'aigua que equival a la que pot passar per una teula posada gairebé plana.

A Barcelona és costum entendre que una teula té cent plomes barcelonines.

A la Conca de Barbarà, quatre teules fan una regadora.

432. TIMBA. — És el nom que en alguna comarca donen al cingle i a la riba.

Timba, però, és el daltabaix que fan la riba o el cingle.

433. TOLL. — És una variant empordanesa de l'aiguamoll, i s'aplica especialment als aiguamolls eventuals que se sostenen només en temps de grans pluges.

Al Cardoner també s'anomena toll al rentador públic, i en altres indrets, com és ara a la Segarra, a la major profunditat que en determinats llocs té un riu.

434. TOLLA. — Al peu del Montserrat és un altre nom de la balma.

435. TORRENT. — Vegeu l'epígraf *córrec*.

436. TRASTALLADOR. — És la tapa, generalment de fusta, i en trencs grossos o més ben acondicionats, de ferro, amb la qual es tapa el trenc quan no es vol que en surti aigua.

437. TRAVESSER. — És un altre nom de la resclosa petita, usat principalment en terres de poca aigua.

438. TRENC. — S'entén per trenc l'esboranc fet a una de les vores del rec per derivar-ne l'aigua cap a un altre rec o regadora.

Fer el trenc és obrir-lo, i tapar-lo és obstruir-lo, o sigui refer la vora del rec per tal que l'aigua segueixi anant avall.

Al Camp de Tarragona és l'esvoranc fet per una ensulciada en un marge o paret de pedra seca, i així també a l'Empordà.

439. TRENCA. — És la partió de dos camins, o de dos vessants o dos corrents, és a dir, la que separa grans extensions de terra, faci o no termenal de pobles o hisendes.

440. TRENCALL. — Equival a trenc.

441. TRENCAR L'AIGUA. — Trencar l'aigua vol dir desviar-la del conduïment pel qual passa i fer-la entrar en conduïment diferent.

442. TRENI. — Quan són més d'un els que poden utilitzar una mateixa cosa, no conjuntament, sinó l'un darrera l'altre, el temps durant el qual cada un d'ells la pot utilitzar s'anomena treni.

Així, per exemple, si jo puc regar amb l'aigua d'un rec, no sempre que vulgui, sinó des de punta de sol del dilluns fins a punta de sol del dimarts, el meu treni, cada setmana, dura precisament aquestes vint-i-quatre hores.

A la Plana de Vich és també l'ordre de conreus que es sol fer en un camp, i a l'Empordà el temps de durada d'uns tractes de masoveria o conreu.

443. TRILLA. — És el pas del carro assenyalat per unes roderes.

Al Penedès i comarques veïnes donen aquest nom al camí de carro que passa pel jaç o areny d'un riu o riera.

444. ULL. — A l'Urgell s'anomena ull el forat que hi ha a l'estellador perquè hi passi l'aigua des de la síquia al braçal.

És similar a la bunonera de la bassa, amb la diferència que, així com la bunonera és gairebé sempre feta en pla, i, per tant, el bunó posat queda vertical, l'ull és fet a fals escaire de la paret de l'estellador, i, per tant, la fusta que el tapa, posada, també hi queda.

A Menorca és la bunonera de la bassa.

445. ULLAL. — És un altre nom de l'ull de l'estellador.

A l'Empordà anomenen així al naixement d'una aigua quan és tan escassa que no arriba a fer corrent.

A Menorca és la font que neix d'un fondal o d'una petita bassa.

446. VALL. — És el nom que en algunes comarques es dona a la rasa : en altres el vall és el sot (en terra de vinya generalment d'uns quatre pams de fondària) que es fa entre tira i tira de ceps, o al peu d'un arbre, per estovar la terra i colgar-hi brosta. També de vegades s'anomena vall al mot.

447. VEDRUNA. — La vedruna és un pilot de pedres, que no arriben a ésser de feix, amuntegades per mà de l'home; per regla general la vedruna és ampla de baix i va acabant en punta o poc menys, i té les pedres posades sense cap art.

Les vedrunes només es solen usar en partions d'alta muntanya, on els termenals són poc trencats i els vessants llargs, i sense arbres ni destorbs que privin de veure-hi de lluny. Les termes corrents hi

haurien de sovintejar inútilment, i encara amb perill que es confonguessin amb les pedres del tros o fossin sovint amagades per l'arbúcia o per la neu.

448. VERNEDA. — Equival a salzereda, i així també s'anomena encara que no es compongui solament de verns o no n'hi hagi cap.

449. VESSADOR. — És el lloc pel qual una bassa escup l'aigua quan és completament plena.

450. VESSADURES. — S'anomenen vessadures les aigües o l'aigua que surt d'una bassa pel seu vessador.

451. VIARANY. — Equival a corriol.

452. VORA. — Equival a crestell.

453. XARAGALL. — Vegeu l'epígraf *córrer*.

454. XARBASCAT. — És el xàfec de pluja molt forta.

455. XOLL. — És el nom que donen al toll al Camp de Tarragona.

456. XÓRREC. — Equival a córrer.

457. XUP. — És el nom del cucó, usat a la Costa de Ponent i pels volts del Montserrat. Moltes vegades són fets artificialment.

NOTES

I

Els costums sobre termenals, camins i aigües regeixen també entre masovers, parcers i arrendataris d'una mateixa hisenda, llevat del cas que faci termenal entre ells un cingle o una riba sense conrar, perquè, en aquest cas, el cingle o riba, i tot el que hi hagi en ells, correspon a aquell de qui és la hisenda, no als masovers, parcers o arrendataris.

Dels costums entre masovers, parcers i arrendataris.

II

Diuen els experts en termenals que les millors termes no són pas les fetes expressess de pedra picada, sinó les recollides entre pedres que per llur natural ja tinguin bona forma per a ésser-ne, perquè les de pedra picada es solen fer de menes de pedres toves, que fàcilment es trenquen, i, si s'arriben a trencar, el termenal queda confús; i, en canvi, les que no són picades, ultra escollir-se de menes dures, quan es planten es solen assenyalar millor.

Sobre el fer termes.

III

És un bon costum, que comença d'introduir-se en distints llocs, l'assenyalar els punts principals d'un termenal amb un piló fet de pedra i morter, i, millor encara, ciment, en el qual piló es posa una pedra llisa on es graven, amb escarpra o d'altra manera, les indicacions cabdals d'allò que assenyala.

Sobre les termes de formigó.

IV

És també un bon costum que cada hisenda tingui un capbreu dels seus termenals amb el veí, i millor que

Sobre els capbreus.

siguin indicats amb un pla fet en regla, en el qual els termenals quedin ben assenyalats.

V

Sobre el donar pas.

És, sobretot, un bon costum recordar que el no tenir bons camins sempre perjudica, i que, per tant, no sols és millor donar pas i donar-lo per a carro (i més, avui, si és possible, donar-lo d'amplada i condicions que hi pugui passar un camió) que no fer-se estrany i negar-lo sense motiu, o ésser temerari en l'amplada i en l'adobar el camí, o en el contribuir a fer-lo quan, segons costum, pertoca.

VI

Sobre el tenir els termenals.

Fan també notar els experts que és un molt mal costum no resseguir els termenals de tant en tant, netejant-los, tant com sigui menester, perquè no es perdin; i, sobretot, no fer perdre de bon antuvi els arbres que s'hi facin, i deixar embrutar els torrents i xaragalls partioners.

VII

Sobre la manera de tenir els torrents i xaragalls.

Diuen, així mateix, que tan mal costum és fer arbres massa dintre el jaç dels torrents i xaragalls com no aprofitar les vores dels que comporten que n'hi hagi, fent-n'hi algun rengle; perquè, així com fets massa endins, a la llarga, no serveixen més que per a embussar-los, perquè abans de valer res les revingudes els fan malbé, en canvi, fets a les vores, els serveixen d'endegament, i a la llarga es mengen els bardissars i les motes de canyes, roldons i plantes enfiladisses que són les que els estrenyen fora de mida.

VIII

Aconsellen, finalment, els experts, que convé recordar sempre que la manera millor de tancar les qüestions i dubtes o divergències que hi pugui haver en cosa de termenals, camins i aigües és posar-hi un expert en qualitat d'home bo, per banda, i que, si convé, ells nomenin un tercer i estiguin a ço que aquells resolguin.

Sobre el resoldre les qüestions.

Í N D E X

ADVERTIMENTS PREVIS

	<u>Pàgs.</u>
Manera com ha estat fet el volum.....	7
Interès dels costums aplegats	7
Manera de canviar-los.....	8
Els costums i els tractes.....	9

PART PRIMERA

DELS TERMENALS

CAPÍTOL I

Dels termenals assenyalats amb termes

I. DE LES TERMES.

1. — Del fer les termes.....	15
2. — De com es dosen.....	15
3. — Qui les posa.....	15
4. — Com s'assenyalen.....	16
5. — Què assenyala una terma.....	16
6. — Com són les fioles.....	17
7. — Com es posen	17
8. — Què assenyalen.....	17
9. — Cap de la terma.....	17
10. — Si fa terma una vedruna.....	17

II. DEL TERMENAL.

11. — Per on passa.....	17
12. — Quan canvia la direcció.....	18
13. — Quan s'ha perdut alguna terma.....	18

III. DE LES RATLLES, CREUS I PEUS DE GALL.

	<u>Pàgs.</u>
14. — On es posen.....	18
15. — Com són.....	18
16. — De les ratlles.....	18
17. — De les creus i peus de gall.....	19
18. — Dels munts de pedra.....	19

CAPÍTOL II

Quan fa termenal un pas d'aigua

19. — Per on passa si és de riu o de riera.....	20
20. — Quan no hi ha marge.....	20
21. — Si el jaç es mou.....	20
22. — Quan el pas d'aigua és de torrent, xaragall o córrec.....	21
23. — Què es pot fer en el jaç de riu o de riera.....	21
24. — Què es pot fer en el jaç del torrent.....	21
25. — Què es pot fer en el xaragall i en el córrec...	22
26. — Si fa termenal un canal, rec o regadora.....	22

CAPÍTOL III

Quan fa termenal un cingle o riba

I. QUAN EL FA UN CINGLE.

27. — Per on passa.....	22
28. — Per on passa quan passa per dalt.....	22
29. — Què hi pot fer el de baix.....	23
30. — Quan el cingle fa partió dintre una hisenda...	23

COSTUMS ESPECIALS

31. — Costums especials sobre el termenal fet pel cingle.	23
---	----

II. QUAN EL FA LA RIBA.

32. — Si la riba és poc pendent i el termenal li passa per dalt.....	24
--	----

	<u>Pàgs.</u>
33. — Què hi pot fer el de baix si el termenal li passa per baix.....	24
34. — Com regeix en tota altra cosa.....	24

COSTUM ESPECIAL DEL CARDONER

35. — Pas del termenal per la riba.....	24
---	----

CAPÍTOL IV

Quan fa termenal un marge

36. — Per on passa.....	25
37. — Qui neteja el marge.....	25
38. — Si s'esllavissa.....	25
39. — Del mal que fa l'esllavissada.....	25
40. — Quan s'entén que el de dalt es descuida.....	26
41. — Del refer el marge.....	26
42. — Del trepitjar les terres del de baix.....	26
43. — Per on passa el termenal si el marge s'ha esllavissat.....	26
44. — Balmes i barraques.....	27

CAPÍTOL V

Quan fa termenal un camí

45. — Per on passa.....	27
46. — Si el camí es perd.....	27

CAPÍTOL VI

Quan fa termenal una carena

47. — Per on passa.....	27
-------------------------	----

CAPÍTOL VII

Quan fa termenal una paret

48. — Per on passa.....	28
49. — Per a fer o refer la paret mitgera.....	28

	<u>Pàgs.</u>
50. — Què s'hi pot fer.....	28
51. — Forat o finestra.....	29

COSTUM ESPECIAL DE MENORCA

52. — Per on passa el termenal.....	29
-------------------------------------	----

CAPÍTOL VIII

Quan fa termenal una tanca

53. — Per on passa	29
54. — Quan la tanca és viva.....	30
55. — Si la tanca cau.....	30

COSTUM ESPECIAL DEL RIPOLLÈS

56. — Del tallar les branques de la tanca.....	30
--	----

COSTUM ESPECIAL DEL CAMP DE TARRAGONA

57. — Del fer la tanca.....	30
-----------------------------	----

CAPÍTOL IX

Quan fa termenal un mot

58. — Per on passa.....	31
59. — Del netejar-lo.....	31
60. — Si el mot es perd.....	31
61. — Del mot nou.....	31

CAPÍTOL X

De la manera de definir els termenals

62. — Quan hi ha termes.....	32
63. — Quan no hi ha termes.....	32
64. — Quan té trossos confusos.....	32
65. — Quan és termenal que es mou.....	33

CAPÍTOL XI

Arbres i plantes en el terminal

	<u>Pàgs.</u>
66. — Quan és bosc o arbreda.....	33
67. — De l'arbre dintre el terminal.....	33
68. — De l'arbre prop del terminal.....	34
69. — Ombres, branques, arrels i fruites.....	34

COSTUMS ESPECIALS DE BARCELONA

70. — Arbres vora el terminal.....	35
------------------------------------	----

COSTUMS ESPECIALS DE TORTOSA, DEL CAMP DE
TARRAGONA I DE LA SEGARRA.

71. — Arrels i branques dels arbres prop del terminal.	35
72. — La fruita que cau més enllà del terminal.....	36

COSTUM ESPECIAL DE MENORCA

73. — Branques i fruits dels arbres prop del terminal.	36
--	----

PART SEGONA**DELS CAMINS**

CAPÍTOL I

Dels camins públics

74. — Quins camins són públics.....	37
75. — Pas del camí.....	37
76. — Ample del camí.....	37
77. — Ample del camí ral i del veïnal.....	38
78. — Ample del camí de bast.....	38
79. — Amplada del de carro.....	38
80. — Qui ha de donar l'amplada.....	38
81. — Arbres i obres a prop.....	38

	Pàgs.
82. — Del camí que segueix un jaç de riu, riera o canal públic.....	39

COSTUM ESPECIAL DE MENORCA

83. — Camí de cavalls.....	39
----------------------------	----

CAPÍTOL II

Dels camins de Sagraments

84. — Quin camí és de Sagraments.....	39
85. — Quan comença i quan acaba.....	40
86. — Qui hi pot passar.....	40
87. — Per on passa.....	40
88. — Amplada del camí de Sagraments.....	40

CAPÍTOL III

Dels camins privats

89. — Quins camins són privats.....	40
90. — Com són.....	41
91. — Qui hi pot passar.....	41
92. — Del camí morraler.....	42
93. — Quan s'entén que ho és.....	42
94. — Dels camins tancats amb cadena.....	42
95. — Camins temporals.....	42
96. — Camí de desemboscar.....	43

COSTUMS ESPECIALS DE MENORCA

97. — Camí sender.....	43
------------------------	----

CAPÍTOL IV

De les carrerades

98. — Quins camins ho són.....	43
99. — Amplada.....	44
100. — Herba de la carrerada.....	44

	Pàgs.
101. — Com hi ha de passar el bestiar.....	44
102. — De les revoltes.....	44
103. — Quan hi ha arbres i plantes.....	44
104. — Carrerades temporals.....	45
105. — Altres camins de bestiar permesos.....	45
106. — Camí a una sort.....	45

CAPÍTOL V

Quan es cedeix un camí

107. — Quin camí es cedeix.....	45
108. — Qui hi pot passar.....	46

PART TERCERA

DE LES AIGÜES

CAPÍTOL I

Del tenir i conduir les aigües

109. — De qui és l'aigua.....	47
110. — Quan és en vessant d'aigua d'altri.....	47
111. — Des d'on es té una aigua.....	47
112. — Del perseguir-la.....	48
113. — De l'aigua que es troba perseguint-ne o conduint-ne una altra.....	48
114. — Com es pot conduir.....	48
115. — Del millorar i del fer-se malbé el conduïment	48
116. — Si l'aigua és de més d'un.....	49
117. — Si es fa malbé el conduïment.....	49
118. — A què es refereix el dret de pas d'aigua.....	50
119. — Si no es té dret de pas.....	50
120. — Com es pot conduir per torrent, xaragall, córrer, riu o riera.....	50
121. — Com ho pot fer si és de canal o rec d'altri..	51
122. — De l'aigua corrent.....	51
123. — De l'aigua que va per torrent propi.....	51
124. — Qui té una aigua quan és plena una bassa d'altri.....	52

	<u>Pàgs.</u>
125. — Qui té un tant d'aigua de canal o rec o bassa d'altri.....	52
126. — Qui té aigua sobrera del regar d'altri.....	53
127. — Qui té aigua durant un treni.....	53
128. — De l'aigua que entra en conduïment o jaç o bassa d'aigua d'altri.....	53
129. — Del rec o regadora prop del termenal.....	53

COSTUM ESPECIAL DE BARCELONA

130. — Del fer rec en terra pròpia.....	54
---	----

COSTUM ESPECIAL DEL CAMP DE TARRAGONA

131. — De l'aigua de la mare d'aigües.....	54
--	----

CAPÍTOL II

Del minar

132. — On no es pot minar.....	54
133. — Com es pot minar.....	54
134. — Separació de mines.....	55
135. — Cap de la mina.....	55
136. — De la terra treta.....	55
137. — De l'aigua que es troba.....	55
138. — Manera de tenir els pous de la mina.....	55
139. — Dret de pas.....	56
140. — Del minar per dret de pas d'aigua.....	56
141. — Del fer claveguera.....	56

COSTUMS ESPECIALS DEL CAMP DE TARRAGONA

142. — Del fer pou o pous de mina en terra d'altri..	57
143. — Separació de mines.....	57
144. — Del cap de la mina o del ramal.....	57
145. — Pou de possessió.....	57

COSTUM ESPECIAL DE VALLS

146. — Del cap de mina o ramal.....	58
-------------------------------------	----

CAPÍTOL III

Del regar

	<u>Pàgs.</u>
147. — Del posar l'aigua.....	58
148. — Del regar de canal o rec.....	58
149. — Del regar de bassa.....	58
150. — Del treni.....	59
151. — Si hi ha bassa canamera.....	59
152. — Del regar prats o arbredes.....	59

COSTUM ESPECIAL DEL CAMP DE TARRAGONA

153. — Del regar de mina.....	59
-------------------------------	----

COSTUM ESPECIAL DE TORTOSA

154. — Del regar els camps d'arròs.....	60
---	----

CAPÍTOL IV

De les aigües mortes

155. — Del fer pou.....	60
156. — Dels enginys per a treure aigua.....	60
157. — Del fer bassa morta.....	61
158. — Aigüera de la bassa.....	61
159. — De les basses mortes.....	61
160. — Dels dipòsits.....	61
161. — De la cisterna.....	62

CAPÍTOL V

De les aigües de pluja

162. — De qui és l'aigua de pluja.....	62
163. — Del rebre les aigües de pluja.....	62
164. — Del conduir-les.....	63
165. — Del pas de les rases.....	63
166. — Del cap de les rases.....	63
167. — Si la rasa troba canal o rec d'altri, o camí..	64

	Pàgs.
168. — Del tenir degudament les rases.....	64
169. — Si l'aigua romp el seu conduïment.....	64

PART QUARTA

TERMINOLOGIA

170. — Agulla.....	65
171. — Aiguabarreig.....	65
172. — Aigua canemera.....	65
173. — Aiguaders.....	65
174. — Aigualleixos.....	65
175. — Aiguamolls.....	65
176. — Aigua morquera.....	66
177. — Aigua morta.....	66
178. — Aigua penada.....	66
179. — Aiguavés.....	66
180. — Aigua vista.....	66
181. — Aigua viva.....	66
182. — Aigüera.....	66
183. — Aigüera de la bassa.....	66
184. — Aixaragallar.....	67
185. — Allau.....	67
186. — Amarar cànem.....	67
187. — Amo.....	67
188. — Anar a terrelló.....	67
189. — Aragall.....	68
190. — Arbre dolç.....	68
191. — Areny.....	68
192. — Arguedells.....	68
193. — Argues.....	69
194. — Armeig de garbetjar.....	69
195. — Assud.....	69
196. — Aturada d'aigua.....	69
197. — Aubelló.....	69
198. — Bagant.....	69
199. — Balma.....	70
200. — Bals.....	70
201. — Baluard.....	70
202. — Bancal.....	70
203. — Barraca.....	70
204. — Barranc.....	71

	Pàgs.
205. — Barrancada.....	71
206. — Barri.....	71
207. — Bassa.....	71
208. — Bassa canemera.....	71
209. — Bassa morta.....	72
210. — Bast.....	72
211. — Bessones.....	72
212. — Bitllot.....	72
213. — Boca de la mina.....	72
214. — Boquera.....	73
215. — Bòfia.....	73
216. — Boixa.....	73
217. — Boixó.....	73
218. — Boló.....	73
219. — Botxer.....	73
220. — Braçal.....	74
221. — Braçal cosser.....	74
222. — Branca.....	74
223. — Bujol.....	74
224. — Bunó.....	74
225. — Bunonera.....	75
226. — Cabana.....	75
227. — Cadira.....	75
228. — Cadiretes.....	76
229. — Cadolla.....	76
230. — Callissa.....	76
231. — Camí de cavalls.....	76
232. — Camí de combregar.....	76
233. — Camí de creu.....	76
234. — Camí de ferradura, o de sella, o d'albarda....	76
235. — Camí de mar a muntanya.....	77
236. — Camí de pas.....	77
237. — Camí de trilla.....	77
238. — Camí de vius i de morts.....	77
239. — Camí morraler.....	77
240. — Caminoi.....	77
241. — Camí ral.....	77
242. — Camí sender.....	77
243. — Camí tander.....	78
244. — Camí veïnal.....	78
245. — Canal.....	78
246. — Canastres.....	78
247. — Cànem.....	78
248. — Capbreu.....	79

	<u>Pàgs.</u>
249. — Cap d'aigua.....	79
250. — Cap de la mina.....	79
251. — Carena.....	79
252. — Carrerany.....	79
253. — Carril.....	79
254. — Cartres.....	80
255. — Cava.....	80
256. — Cingle.....	80
257. — Cisterna.....	80
258. — Civader.....	80
259. — Clamor.....	80
260. — Claper.....	81
261. — Clapera.....	81
262. — Clastra.....	81
263. — Claveguera.....	81
264. — Claveró.....	81
265. — Cloper.....	81
266. — Closa.....	81
267. — Codina.....	82
268. — Còdol.....	82
269. — Coll de mina.....	82
270. — Comporta.....	82
271. — Congost.....	82
272. — Córrec.....	82
273. — Corriol.....	83
274. — Corriol de travessa.....	83
275. — Crestall.....	83
276. — Cucó.....	84
277. — Data.....	84
278. — Descuidar-se.....	84
279. — Desenroc.....	84
280. — Destral d'esporgar de mànec de mida corrent.	84
281. — Destre.....	85
282. — Deu.....	85
283. — Devesa.....	85
284. — Doll d'aigua.....	85
285. — Dredera.....	85
286. — Eixugador.....	85
287. — Embotidor.....	86
288. — Encavallada.....	86
289. — Enderrossall.....	86
290. — Engorgar-se.....	86
291. — Enjub.....	86
292. — Ensulsiada.....	86

	<u>Pàgs.</u>
293. — Ensulsiar-se.....	86
294. — Entrada de la mina.....	86
295. — Era.....	87
296. — Escamot de bestiar.....	87
297. — Escombra.....	87
298. — Escorxar.....	87
299. — Esllavissada.....	87
300. — Esllavissall.....	87
301. — Esllavissar-se.....	87
302. — Espadat.....	88
303. — Esplet.....	88
304. — Espluga.....	88
305. — Estacada.....	88
306. — Estafarell.....	88
307. — Estellador.....	88
308. — Estibes.....	88
309. — Estolador.....	88
310. — Estroc.....	88
311. — Esvoldrec.....	89
312. — Feixa.....	89
313. — Fibla.....	89
314. — Fita.....	89
315. — Fitar.....	89
316. — Fiter.....	89
317. — Floreig de l'aigua.....	89
318. — Font.....	90
319. — Frares.....	90
320. — Garleixa.....	90
321. — Garriga.....	90
322. — Gart.....	90
323. — Gratar.....	90
324. — Guia.....	90
325. — Hora d'aigua.....	90
326. — Jaç.....	91
327. — Jaça.....	91
328. — Joc de termes.....	91
329. — Llacada.....	91
330. — Lliça.....	91
331. — Mac.....	91
332. — Mare d'aigües.....	92
333. — Marge.....	92
334. — Margelaire.....	92
335. — Margenada.....	92
336. — Margera.....	92

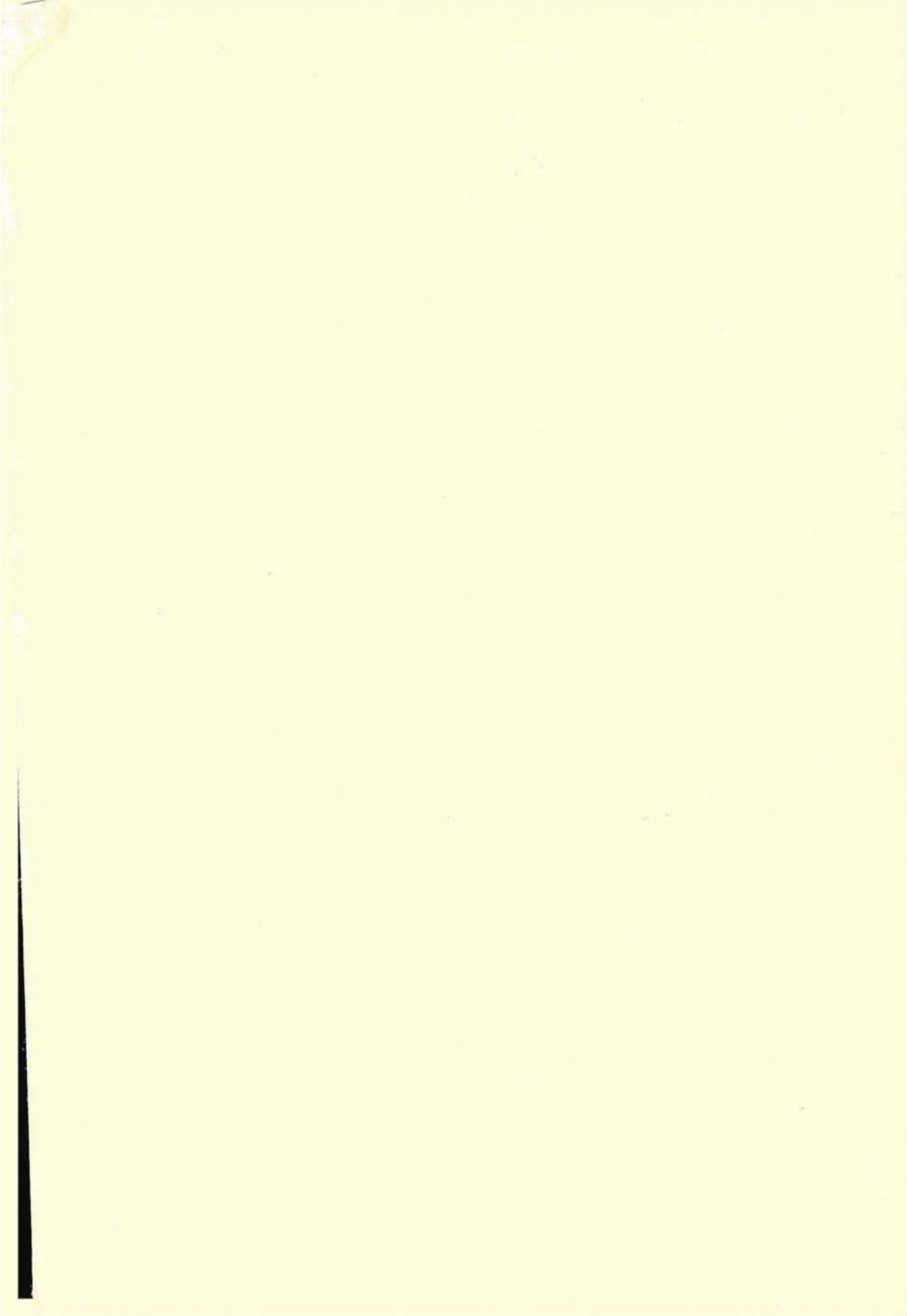
	<u>Pàgs.</u>
337. — Marge sec.....	92
338. — Marina.....	92
339. — Mina albellonada.....	92
340. — Mina bancada.....	93
341. — Mina blanca.....	93
342. — Minaire.....	93
343. — Minvar.....	93
344. — Mola.....	93
345. — Morralet.....	93
346. — Mot.....	93
347. — Mulassa.....	94
348. — Murons.....	94
349. — Nedo.....	94
350. — Negar-se.....	94
351. — Netejar el marge.....	94
352. — Padró.....	94
353. — Pam.....	95
354. — Pam de destre.....	95
355. — Parada.....	95
356. — Paradera.....	95
357. — Parador.....	96
358. — Paredó.....	96
359. — Passa.....	96
360. — Passar el tall.....	96
361. — Pati.....	96
362. — Peça.....	96
363. — Pedra seca.....	96
364. — Pedrer.....	97
365. — Peixera.....	97
366. — Penya-segat.....	97
367. — Pericó.....	97
368. — Perseguir una aigua.....	97
369. — Peu.....	97
370. — Peu de gall.....	97
371. — Pleta.....	98
372. — Ploma d'aigua.....	98
373. — Plomer.....	98
374. — Posar l'aigua.....	98
375. — Pou mort, negre o cec.....	98
376. — Presa.....	98
377. — Prova.....	98
378. — Punter.....	98
379. — Quadro.....	99
380. — Quintana.....	99

	Pàgs.
381. — Ramal.....	99
382. — Rambla.....	99
383. — Rasa.....	99
384. — Rautar.....	99
385. — Rebogada.....	100
386. — Rec.....	100
387. — Rega.....	100
388. — Regador.....	100
389. — Regadora.....	100
390. — Regadora d'aigua.....	101
391. — Regar a l'estesa.....	102
392. — Regar a tesa o a tesa oberta.....	102
393. — Repartidor.....	102
394. — Resclosa.....	102
395. — Restalador.....	102
396. — Revinguda.....	102
397. — Revolta.....	103
398. — Riba.....	103
399. — Riera.....	103
400. — Rigolar.....	103
401. — Riu.....	103
402. — Roderà.....	103
403. — Rovinada.....	103
404. — Safaretx.....	104
405. — Saió.....	104
406. — Salera.....	104
407. — Salicai.....	104
408. — Salzereda.....	104
409. — Saó.....	105
410. — Senda.....	105
411. — Sèquia.....	105
412. — Sínia.....	105
413. — Siquia.....	105
414. — Siquiar una rasa.....	105
415. — Siquiers.....	106
416. — Sobreixidor.....	106
417. — Sopluig.....	106
418. — Sorral.....	106
419. — Sort.....	106
420. — Sovinada.....	106
421. — Tall.....	106
422. — Tamariu.....	106
423. — Tampir.....	106
424. — Tanca viva.....	107

	<u>Pàgs.</u>
425. — Tanda.....	107
426. — Taula.....	107
427. — Taulat.....	107
428. — Terma de corn.....	107
429. — Terma viva.....	107
430. — Testimonis.....	107
431. — Teula d'aigua.....	107
432. — Timba.....	108
433. — Toll.....	108
434. — Tolla.....	108
435. — Torrent.....	108
436. — Trastallador.....	108
437. — Travesser.....	108
438. — Trenc.....	108
439. — Trenca.....	109
440. — Trencall.....	109
441. — Trencar l'aigua.....	109
442. — Treni.....	109
443. — Trilla.....	109
444. — Ull.....	110
445. — Ullal.....	110
446. — Vall.....	110
447. — Vedruna.....	110
448. — Verneda.....	111
449. — Vessador.....	111
450. — Vessadures.....	111
451. — Viarany.....	111
452. — Vora.....	111
453. — Xaragall.....	111
454. — Xarbascat.....	111
455. — Xoll.....	111
456. — Xórrec.....	111
457. — Xup.....	111

NOTES

I. — Dels costums entre masovers, parcers i arrendataris.....	115
II. — Sobre el fer termes.....	115
III. — Sobre les termes de formigó.....	115
IV. — Sobre els capbreus.....	115
V. — Sobre el donar pas.....	116

SOCIETAT CATALANA DE GEOGRAFIA

Altres títols publicats:

**Aportació a la terminologia
geogràfica catalana**
Marc-Aureli Vila i Comaposada

**Salvador Llobet i Reverter:
la geografia, entre ciència i passió**
Francesc Roma i Casanovas

Fires i Mercats a Catalunya
Lluís Casassas i Simó

**Pere Gil, S.I. (1551-1622)
i la seva Geografia de Catalunya**
Josep Iglésies i Fort

Resum de geografia de Catalunya
Pau Vila

El paisatge de Catalunya
Marcel Chevalier

El problema comarcal de Catalunya
Pau Vila *et al.*

**Enric Lluch i Martín:
l'obra escrita**
Edició a cura d'Abel Albet i Mas

**El mapa com a llenguatge geogràfic:
Recull de textos històrics (ss. xvii-xx)**
Edició a cura de Jesús Burgueño

**El mapa com a llenguatge geogràfic:
Recull de reflexions contemporànies
(segle xx)**
Edició a cura de Pau Alegre

El món rural a Catalunya
Joan Vilà-Valentí

**Estadística territorial de la província
de Barcelona. 1858**
Pedro Moreno Ramírez

**Paul Vidal de la Blache: Geografia
general i regional. L'obra a Annales de
Géographie (1891-1919)**
Edició i traducció a cura de Pau Alegre

**Diputació
Barcelona**

